

This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

- + *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
- + *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
- + *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
- + *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

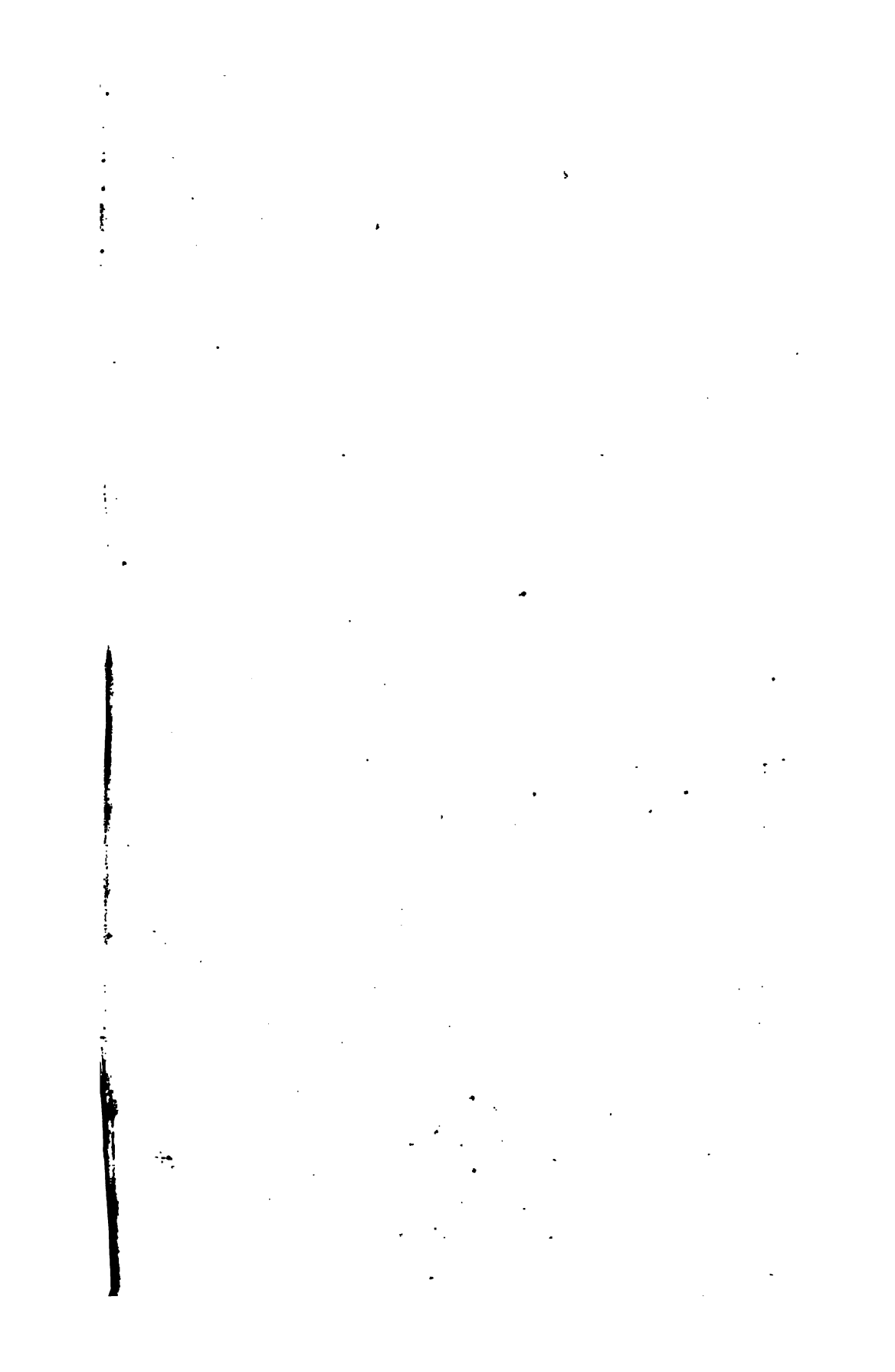
Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at <http://books.google.com/>

600096091V

STUDIA CRITICA

IN

L. ANNAEI SENECAE DIALOGOS.

SCRIPSIT

MARTINUS CLARENTIUS GERTZ.

HAUNIAE MDCCCLXXIV.

SUMPTIBUS LIBRARIAE GYLDENDALIANAE (FREDERICI HEGEL).

TPIS I. H. SCHULTZII.

296. e. 42.

PRÆFATIO.

Renascentibus tandem post longum intervallum litterarum studiis, quæ per prima medii ævi secula fere inculta jacuerant, etiam L. Annæi Senecæ scripta ex tenebris in lucem rursus protracta et studiose legi cœpta sunt eo quidem magis, quod ingenium hujus scriptoris a Christiana persuasione non multum abhorrere videbatur, ut quem etiam familiarem Pauli apostoli fuisse vulgaris opinio esset, cujusque libros omnes fere ecclesiæ Christianæ patres studiose legissent et persæpe laudassent multaque ex iis in suum usum convertissent. Sed jam tum injuria temporum multi ejus libri plane interciderant, quorum nunc paucissima tantum fragmenta apud hos scriptores aliosque supersunt, reliquorum autem pauci codices iique jam valde mutilati ac depravati hic illic asservabantur. Qui quum ab hominibus rerum a Seneca tractatarum intellectu magna ex parte destitutis neque linguæ Latinæ usus satis peritis per seculum tertium decimum et insequentia tempora describerentur, factum est, ut, dum antiqua illa exemplaria, quum descripta essent, aut abjicerentur atque interirent aut in oblivionem venirent, ingens novitiorum codicum copia oreretur, quorum hodieque tanta multitudo exstat, ut vix ulla major bibliotheca sit, in qua non unus et alter Senecæ librorum codex reperiatur. Sed hæc copia non tam bona quam magna erat; nam præterquam quod antiqui illi codices multis mendis inquinati erant, quæ recentiorum codicum librarii maximam partem in sua exemplaria transtulerunt, et multa nova inviti adjecerunt, quum aut ductus litterarum, quos

ob oculos habebant, non satis discernere possent ideoque facile ex illis pravissima efficerent, aut obrepente inter describendi laborem negligentia multos errores committerent; et, quod etiam pejus est (nam illis quidem erroribus facile ignoscet, quicumque aliqua describendo experimentum capere voluerit, quid in ejusmodi opera committi possit), depravatæ scripturæ interpolandæ mendorumque manifestorum conjecturis corrigendorum studio ducti huic proposito impares ingenti mendorum vi libros Senecæ maculaverunt. Atque jure dicere possumus, si recentioribus modo codicibus uteremur, permultis locis inextricabilibus erroribus implicatos nullam nos ad verum perveniendi viam habituros esse, eamque causam præcipuam fuisse, cur veteres illi summi ingenii viri, qui in oratione Senecæ ad veram et sanam speciem revocanda summa diligentia et strenuo labore occupati fuerunt, quales fuerunt Erasmus, Pincianus, Muretus, Lipsius, Gronovius alique, minus efficerent, quam effecturos eos fuisse spondere possumus, si melioribus codicum subsidiis usi essent; recentia enim exemplaria, qualia ubique circumferebantur, fere sola ad manum habebant. Atque etiam si quando casu aliquo bonus illis vetusque codex oblatus esset, ut constat Gruterum in libris de clementia et de beneficiis codicis Nazariani testimoniis usum esse, similiterque Pincianum et Muretum in aliis Senecæ libris vetera exemplaria adhibuisse recentiores editores putant, non tamen justum inde fructum capiebant; neque enim eam codicum æstimandorum rationem, sine qua in officio artis criticæ exercendo certa via progredi non possumus, habebant, ut hos codices ceteris præferre et ex iis solis in recensendi textus munere proficisci auderent, sed codicum testimonia potius numerabant quam testimoniorum auctoritatem æstimabant. Verum tamen eos admiratione prosequi debemus, quod ingenii viribus adjuti ea efficere potuerunt, quæ effecerunt, gratoque animo copias, quas nobis reliquerunt, accipere iisque sano judicio uti non minus nostri officii est, quam ut codicibus diligenter æstimandis optimorumque scripturis enotandis justam critici muneris exercendi fundamentum paremus.

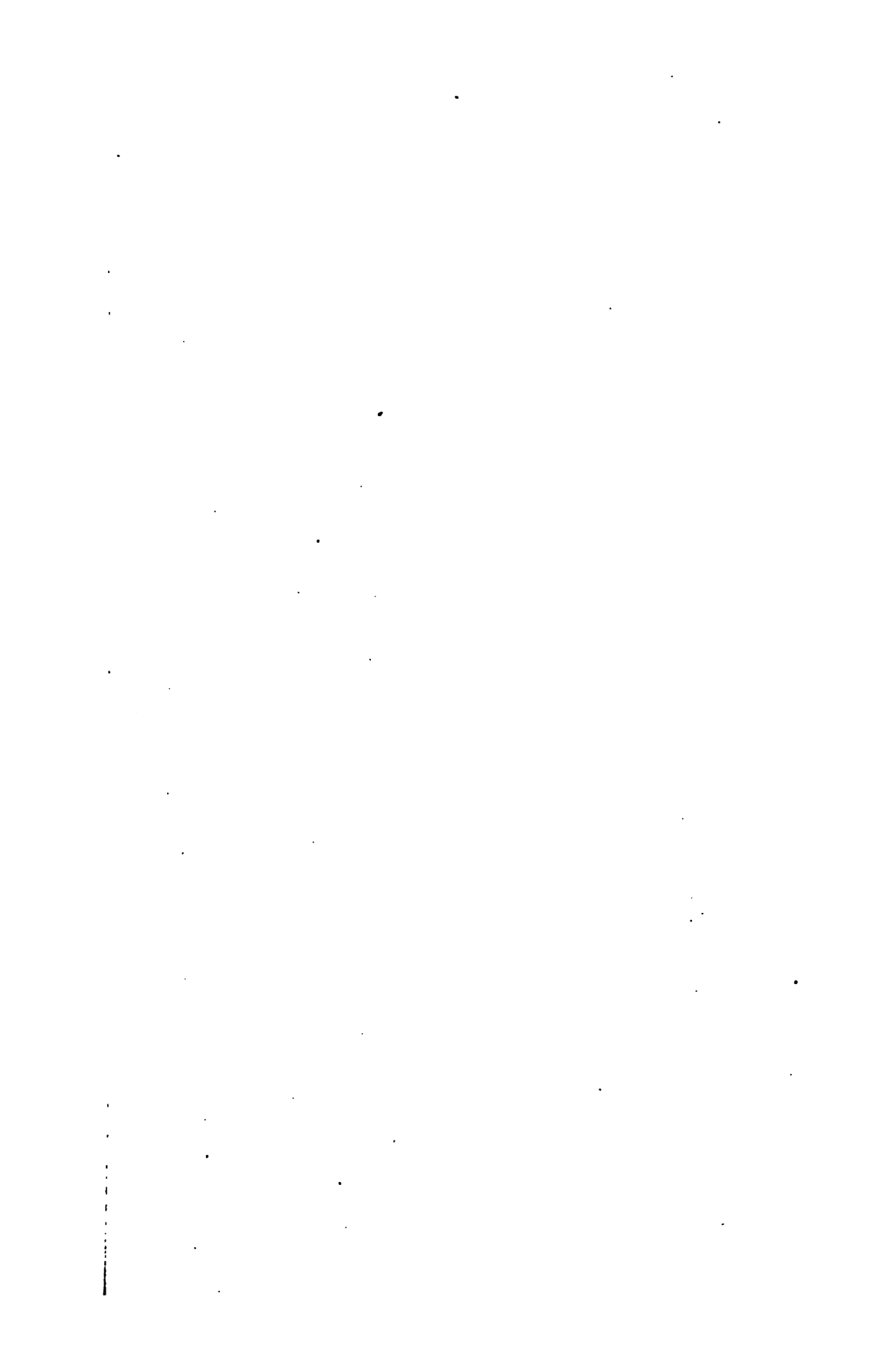
Multum enim hodieque abest, non modo ut libri Senecæ plane emendati sint, quod sine dubio numquam fiet, sed etiã, quod saltem effici poterit, ut talem apparatus criticum habeamus, quali ad eos emendandos aggredienti ante omnia opus est, ut in eo acquiescere et certis finibus officium suum circumscribere possit. Nam Fickertus, qui, quum operum Senecæ denuo edendorum et

apparatu critico instruendorum consilium cepisset*), hoc editis a. 1842. 43. 45 tribus voluminibus exsecutus est, intellexit ille quidem, quid sibi in hac re præstandum esset, sed rem ita absolvere, ut non multum desideraretur, non potuit. Verum tamen, quod ad eam operis partem attinet, de qua cum maxime agitur, in instrumento critico comparando positam, magis ob ea laudandus est, quæ perfecit, quam vituperandus ob ea, quæ non effecit. Nam ea sane laus ei tribuenda est, ut strenuo eum labore scripturas librorum tam manu scriptorum quam impressorum conquisisse et undique congegisse concedamus. admirandusque est, quum hujus laboris tædium tanto animo suscepit et evicerit; quod autem ea copia, quam collegit, non satis bona est, id saltem non semper ejus culpa factum est, immo multis locis justam excusationem habet. Prima enim causa eademque præcipua, cur Fickerti apparatus parum bonus sit, hæc est, quod eorum codicum, qui in singulis operum Senecæ partibus optimi sunt, imperfectam tantum notitiam habuit, quum aut ei non contigisset, ut ipse hos libros inspiceret eorumque scripturas enotaret, sed aliorum opera nec ea semper diligenti uti cogeretur (sicut factum est in dialogis, de qua re paullo post disputabo, et in libris de beneficiis, ubi codicem Nazarianum non nisi ex iis noverat, quæ Gruterus parcissime in notis suis de ejus scripturis tradiderat), aut inspexisset ille quidem sed non totos perlustrasset et in iis quoque partibus, quas legerat, fortasse, quod in hac re minorem usum habebat, non semper hoc codicum conferendorum munere diligenter functus esset; hoc factum est in codicibus Parisinis epistolas continentibus, de qua re conferenda sunt, quæ scripsit Haasius in præf. vol. II p. VI et vol. III p. IX. Præterea, ne ab omni eum culpa vindicem, non semper omnia, quæ aut ipse aut alii in ejus usum ex his codicibus enotaverant, in commentarium suum rettulit, quod testatur idem Haasius l. l. His de causis factum est, ut multis locis horum codicum testimoniis plane destituamur, multas scripturas non tam diligenter, quam oportebat, notatas habeamus. Atque quum ita apparatus criticus, quem congegissit, non satis plenus aptusve sit, rursus molesta copia laborat. Quamquam enim Fickertus in universum recte

---

*) Consilium suum Fickertus indicavit edito libello, qui inscribitur: Prolegomena in novam operum L. Annæi Senecæ philosophi editionem. Numburgi 1839, pars I (unica).

codicum testimoniis ad corrumpendum textum abusus contra linguæ Latinæ usum defenderet, neglectis iis, quæ jam superiores editores de talibus locis recte judicant; denique non pauca infelicibus conjecturis depravavit. Haasius vero multo ille quidem melius editoris munere functus est, qui firmiore de codicum condicione et auctoritate iudicio usus bonas veterum librorum scripturas, quas Fickertus neglexerat, relictis recentiorum turbis reduxit, multa autem majore divinandi sagacitate adjutus sanavit; sed in eo maxime peccavit, quod nimia religione antiquos codices secutus multis locis Senecæ incredibilem fere orationem obtrudere conatus est neglectis superiorum inventis; nam quod non paucis locis minus feliciter conjecturæ auxilio usus est et a vero aberravit, huic rei facile ignoscemus. Denique propter imperfectum instrumentum criticum, quo se uti pluribus locis in præfationibus professus est, multa is quoque posterioribus editoribus relinquere coactus est. Itaque etiam in ejus editione in singulis fere paginis mendosæ scripturæ inveniuntur, maxime in duobus prioribus voluminibus. Quare, ut supra dixi, operæ pretium fecerit, qui novum apparatus criticum congerere eoque instructus novam operum Senecæ editionem curare voluerit, ut tandem libri ejus sine nimia offensione legi possint.

Jam indicabo, quid mihi in hoc libro elaborando propositum fuerit. Igitur solos dialogos Senecæ, qui vocantur, tractare constitui atque in iis primum Madvigii vestigia sequens*) codicum condicionem explicare conabor et ostendere, quemadmodum omnes recentiores ex uno vetustissimo, quem adhuc habemus, derivati sint, simulque demonstrare, quantum hodieque absit, ut in his libris aptum instrumentum criticum habeamus, quidque adhuc faciendum sit, ut ad hoc perveniatur. Deinde in singulis dialogis eos locos tractabo, quos me sanare posse putavi; simul in transcurso nonnulla a superioribus editoribus bene emendata revocabo; eos quoque locos demonstrabo, qui mihi mendosi esse videntur, quum neque ipse eos emendare potuerim neque ab aliis hoc factum esse putem. Appendicem denique criticam adjiciam ceteros omnes locos continentem, qui aliorum maximeque Madvigii et Hauptii conjecturis emendati mihi esse videntur. Textum editionis Haasianæ (Lips. 1852) per totam disputationem pro fundamento habebo.

---

*) *Advers. Crit.* II p. 338 sqq.

Adfirmationis aut similitudinis causa alios locos tam ex ceteris ipsius Senecæ scriptis quam ex aliorum commemorabo. Hoc tamen statim dicam, quum in dialogis, quantum potui, diligentissime inquisiverim, quæ ab aliis jam proposita essent, ne cuiquam laudem ei debitam præriperem, non eadem diligentia me, quod ad cetera attineat, usum esse. Testor itaque me, quicquid auctore non nominato afferam, ipsum invenisse neque aliis clam subripuisse; si quid igitur alius jam antea proposuerit, ejus laus esto.

PARTICULA PRIOR.

---

§ 1. De codice Mediolanensi primo.

In ea parte operum Senecæ, quæ eos libellos complectitur, qui inde a Fickerto dialogorum nomine comprehenduntur, unicum textus constituendi fundamentum codicem Mediolanensem primum habemus, qui in bibliotheca Ambrosiana Mediolani asservatur, quemque Fickertus littera A signavit. Hic liber in Proleg. p. 53 et in præf. ed. F. vol. II p. XIII—XIV ita describitur:

„Codex est Pergamenus, caractere ad Langobardicum accedente conscriptus notisque marginalibus sane doctis aspersus, sec. IX exeuntis vel ineuntis X, in folio minore, formæ oblongæ . . . Folio primo verso titulus hic legitur minio scriptus ab eadem manu, quæ codicem exaravit: L. ANNEI SENECAE || DIALOGORVM LIBRI NVM. XII (sequuntur deinde tituli dialogorum). Adjiciuntur posteriori manu seculi, ut videtur, XV Epistolæ D. Pauli ad Senecam et Senecæ ad Paulum. In fronte hanc habet inscriptionem recentiorem: Est Antonii Francisci Neapolitæ Caraccioli Siculi et amicorum anno MDLXXXIII. X. Cal. Nov. Messanæ“. Fickertus adjicit, ex specimine scripturæ sibi oblato (nam ipse codicem non vidit) sibi quidem persuasum esse, non post sec. IX hunc librum scriptum esse; dicit etiam, eosdem Italos, qui codicem contulerunt, quum initio epistolas Pauli et Senecæ recentiori manu scriptas esse dixissent, postea errorem confessos asseverasse, eadem atque codicem manu exaratas esse.

Hic liber sub finem sec. XVIII cum aliis Senecæ codicibus recentioris temporis, qui ibidem reperiebantur, protractus est et

cum editione Mureti Parisiis anno 1613 impressa a duobus Italis, Branca et Bugato, collatus in usum Ignatii Aurelii Fessleri, qui tum cum duobus aliis editionem Senecæ parabat. Sed quum Fesslerus deinde hoc consilium abjecisset, collectanea ejus a librariæ Weidmannianæ præfectis empta sunt, ut Ruhkopffo committerentur, qui sero ea accepit; deinde 1839 ad Fickertum translata, qui ea primus publici juris fecit (cf. Proleg. p. 42. 43). Dubitatur tamen, an hunc librum Muretus, quum anno 1585 Romæ editionem Senecæ curaret, ob oculos habuerit, quod et Itali collatores et Fickertus ipse crediderunt, et hunc codicem eundem esse dicunt, quem Muretus in notis, quas singulis dialogis subjecit, *antiquissimi Siculi* aut nude *Siculi* nomine designavit. Neque tamen ea res prorsus certa est, quum eæ scripturæ, quas Muretus ex codice Siculo se sumpsisse disertis verbis tradidit, partim in A non reperiuntur, si quidem vere Itali A scripturas enotaverunt, partim non in A solo sed etiam in recentioribus. Mureti notas ipse perlustravi ed. Paris. 1587 usus, libetque hic, quamquam nullius fere momenti hanc quæstionem esse concedo, omnia proferre, quæ de codice Siculo tradidit.

Muretus igitur primi dialogi titulum in Siculo hunc esse dicit: Quare bonis viris multa mala accidant, cum sit providentia; in A apud F. aliter legitur, et quum Muretus sic „totidem litteris“ in Siculo legi affirmet, audacius F. dicere videtur. M. non satis accurate agere. — De const. sap. 3, 1*) animum incensum et paras adclamare; ibd. 5, 1 (4, 4) tantum delicatis; ibd. 14, 2 qui hoc salutationum publicum exercet; ibd. 18, 3 (2) sermo non pro manu erat, quas scripturas omnes M. se ex Siculo sumpsisse dicit, non in A tantum sed etiam in multis deterioribus inveniuntur, nisi quod 14, 2 in Siculo exercet, in A exercent legi dicitur; contra 18, 3 (2) et Siculus et A eandem scripturam soli offerunt: languidus sono et, ni facta nosset, suspectior, nisi quod M. sono in Sic. esse non dicit sed verbum simpliciter omittit. — De ira I, 4, 3 quædam sævæ manu et in Sic. et A et multis aliis legitur; 16, 3 in Sic. per tua alienaque voluta te supplicia esse dicitur, in A et aliis p. t. a. voluptate s.; 20, 8 (16, 29) Græca

---

*) Utor numeris editionis Haasianæ, sed ubi maxime opus esse videbatur, numeros Fickerti parenthesi inclusos adscripsi.

verba „ita plane omnibus litteris“ in Sic. scripta sunt, in A non item. — De ira II, 23, 1 (2) Hippiaë nomen, ut in Sic., ita in A et aliis recte scriptum invenitur; idem dicendum est de loco cons. ad Marc. 1, 2 patere servitutis fugam, nisi quod non apparet, utrum servitutis an, quod est in A, servituti in Sic. scribatur. — De vita beata 7, 3 (2) pollinctam Muretus in „libris suis“, ergo non in Sic. solo, scribi dicit, et F. etiam in exemplo Stephani sic fuisse narrat; 23, 1 in Sic. est ingemescat, de A nihil traditur. sed F. et H. ingemiscat scripserunt; 25, 2 in Sic. est prætextatus et canusinatus, de qua scriptura cur F. dubitaverit, nescio, sed in A et aliis est p. et causatus; 25, 4 Sic. habet: me hominem esse tum maxime cogitabo, cum deus undique consalutabor, in A tum non legitur, deinde scribitur consualutabor, quod tamen in hoc ipso libro recte emendatum est; denique 27, 4 in Sic. est ibsi obsiti, in A tantum opsiti. — De tranq. animi 1, 1, ubi A in rasura sec. manu reteta (an voluit F. relecta?) scriptum habet, in Sic. relecta legi M. dicit. — De brev. vitæ 12, 2 (1) in Sic. est victorum, in A iunctorum; 20, 3 (2) in Sic. Turannius est, in A. p. m. styrannius, s. m. tyrannius. — Hi soli loci sunt, in quibus Muretus codicem Siculum laudavit; apparet igitur ex iis, quæ proposui, tantum abesse, ut hunc librum et A eundem fuisse veri simile sit, ut contra multo plura obstant, quominus hoc ita habere credamus. Accedit, quod Muretus in epistolis Senecæ similiter *librum Siculum* vel *Siciliensem* vel *librum veterem Sic.* pluribus locis appellat, ut eundem librum significare videatur, quem in dialogis appellat; ibi autem F. codicem B (Mediolanensem secundum), qui et ipse Antonii Francisci Neapolitæ Caraccioli Siculi nomina in fronte habet, significari putat, nescio quo jure. Quid igitur obstat, quominus tertium librum Siculum fuisse putemus ab A et B diversum, qui dialogos Senecæ continuerit? nam B non significari inde apparet, quod in eo nonnisi liber primus de ira præter epistolas legitur, atque iis locis, quos supra ex hoc dialogo attuli, B scripturas ab iis, quæ in Siculo sunt, diversas habet. Nimis multa verba de hac re scripsisse me video; quidquid enim de ea statuitur, Muretus certe tam pauca de hoc codice tradidit, ut nihil intersit, utrum eum codicem A ob oculos habuisse putemus necne. Nostra demum ætate plenior ejus utendi copia nobis facta est, quum Itali, quos supra nominavi, eum conferendi et scripturas ejus enotandi operam

suscepissent et perfecissent. Sed laudem summæ in hoc opere perficiendo diligentiae, quam F. his viris impertivit, festinatam esse jam Haasius intellexit, qui in præf. vol. I p. VI ad accuratam hujus codicis notitiam aliqua desiderari confessus est; ego argumentis ex commentariis Fickerti ductis ostendere conabor, multa adhuc desiderari et nos etiam nunc in lubrico versari. Fieri tamen potest, ut re vera diligentius Itali codicem contulerint, quam ex Fickerti relatione fecisse videntur; nam, ut jam supra dixi, Fickertus non omnia, quæ de codicum scripturis notata habebat, in instrumentum criticum rettulisse videtur, quod in epistolis factum esse Haasius diserte dixit.

Primum igitur Fickertus ipse non paucis locis in commentariis significavit, de codice A sibi non liquere, quid in eo scriptum esset. Atque hoc quidem plerumque talibus in rebus testatus est, quæ minutæ ac nullius fere momenti sunt: velut cons. ad Marc. 12, 5 dubitat, mehercules an mehercule in A scribatur (quamquam ibd. 13, 2 scribit, Brancam testari, mehercules A ubique habere); similiterque non paucis locis nescire se dicit, utrum plurali numero omnis an omnes, adferentis an adferentes scribatur et alia ejusdem generis; de verborum ordine sæpe nihil sibi relatum esse testatur, velut de brev. vit. 20, 5 (4), cons. ad Helv. 10, 9 (3) et 10, 11 (11, 2). Ne hoc quidem multum ad rem pertinet, utrum cons. ad Helv. 3, 2 ejulatus an ululatus, cons. ad Marc. 1, 3 visum an usum, ibd. 7, 4 (3) omnium urbium an omniumque urbium, de ira II, 5, 5 uno die an una die in A scriptum sit, quod sibi non liquere fatetur. Alia vero graviora sunt, ut quod cons. ad Marc. 2, 1 A scriptura ignoratur; nam quum ceteri codices plerumque sic scriptum habeant: auctoritas, quæ liberum non relinquat animum ad speciosa stupenda, quod aperte falsum est, Fickertus autem et Haasius solum codicem Colon. secuti, qui interpolationibus abundat, stupenti scripserint, quod et ipsum non aptum est (debebat enim plurali numero stupentibus scribi), ceteri denique editores stupentem, quod aptissimum videtur, posuerint, dijudicari nunc non potest, quid verum sit. Ibd. 3, 4 in his: quæ enim, malum, amentia est F. ignorari fatetur, utrum interjectio malum, quam ex deterioribus codicibus Berolinensis solus incorruptam servavit, ceteri plerique vario modo corruptam exhibent, in A sit an non; et tamen „vocem non dubie suspectam“ delevit. Ibd. 13, 3 (2) dubitare se dicit, utrum additamentum manifestum Persei nomini in deterioribus codicibus adjectum (Persen, incliti regis

nomen) A habeat necne. Multa alia exempla afferre possum, sed pluribus opus esse non credo. His igitur locis Fickertus ipse disertis verbis confessus est, Italos non satis accurate codicis scripturas enotasse; sed multo plures loci inveniuntur, ubi ea, quæ de codice A tradidit, tam incerta nec satis perspicue aut plene exposita sunt, ut magna dubitatio necessario oriatur, quid tam instabili fundamento nitentibus faciendum sit. Nam quum in A idem factum sit, quod in omnibus fere antiquorum scriptorum codicibus factum esse omnes sciunt, ut multis locis ea, quæ initio scripta erant, aut ab ipso librario, qui codicem exaravit, aut postea a lectoribus correctæ et mutata sint, ut plures, quæ vocantur, manus in eo conspiciantur*), Fickertus plerumque non indicavit, quæ a quaque manu scripta essent, sive ipsius negligentia hoc tribuendum est sive Italorum, quod potius putaverim; nam error, quem eos de epistolis Pauli et Senecæ commisisse supra dixi, ostendere videtur, hos homines aut non satis acute de hac re judicare potuisse aut certe hoc non tam diligenter curasse, quam necessarium justumque erat. Atque ea ipsa, quæ de hac re a Fickerto annotantur, qui secundam manum non paucis locis commemorat, interdum etiam tertiam, nonnisi eo valent, ut de multis locis major oriatur dubitatio. Interdum enim disertis verbis dicit, ea, quæ scripta essent, eadem manu, id est ab ipso codicis librario, quum errorem se commisisse vidisset, correctæ esse (velut cons. ad Marc. 4, 2 initio scriptum erat cujus pietatis, deinde correxit hoc eadem manus, ut fieret cujus pietas; ibd. 23, 1 p. m. A in textu obducere habet, sed supra versum eadem manu scriptum est obducerent; de vit. beat. 1, 3 A p. m. concertatio, corr. p. m. coacervatio; de ira II, 2, 6 (7) A p. m. militaris vir, cr. „fortasse“ p. m. militaris viri). Hinc igitur colligi debere videtur, ceteras correctiones, quorum originem non hoc modo indicat, quales multifariam commemorat, alia manu atque ipsius librarii factas esse: sed quominus sic recte nos conclusisse putemus, alia

---

*) Hauptii, V. C., benevolentia novam codicis Nazariani collationem ab R. Kekulé in ejus usum factam, quam Madvigio misit, adhibere potui; quod annotabo, ut sciatur, si alia de hujus codicis scriptura, atque quæ apud F. leguntur, attulerim, ea inde me sumpsisse. Ex hac collatione video, præter ipsius librarii manum, qui locos quosdam correxit, adhuc quinque manuum diversarum scripturas in hoc codice apparere (m. 1 script. 1; m. 1 scr. 2; prim. corr.; m. sec.; m. sec. 1; m. 3; m. 4.).

res obstat, quum aliis locis diserte adscripserit, correctiones secunda manu aut etiam tertia factas esse (velut ad cons. ad Marc. 26, 7 (6) hoc annotat: A p. m. parva ruina, s. m. parva ruinæ; et, ut infelicis correctionis exempla afferam, de provid. 1, 6 A p. m. excedere, s. m. excendere; de ira II, 10, 5 (3) A p. m. istic iræ locus est, s. m. isticcine locus est, et multa similia). Sed tamen, ubi de ejusmodi rebus agitur, quales sunt, quas hic attigi, ut in una voce aut forma vocis de correctionis fide dubitemus, res minoris momenti est, quum plerumque non difficile sit dijudicare, utra scriptura verior sit, aut certe, ubi affirmare non possumus, hoc aut illud solum verum esse, sed utrumque æquo jure defendi potest, utrumlibet sumere nobis liceat salva scriptoris sententia, quam ut reddamus, potius curare debemus, quam ejusmodi quæstiunculis tempus insumere. Majus autem aliud est. Nam in codice Mediolanensi multis locis aut supra versum aut in margine verba quædam adscripta sunt (— hoc Fickertus siglis hisce: sA et mA vel A(s) A(m) indicavit —), quæ additamenta partim eo pertinent, ut Senecæ verba explicent enarrentque, partim eo, ut lacunas primæ scripturæ expleant aut errores a librario commissos corrigant aut conjecturis textum mendo laborantem adjuvent. Et primum quidem additamentorum genus facile agnoscitur, taliaque nullo fere loco in textum verborum ipsius Senecæ editores receperunt; interdum etiam eo modo adjecta sunt, ut diserte se additamenta esse profiteantur (velut de const. sap. 2, 2 (4) F. hæc annotavit: sA + post libertatem *scilicet* perditam; de ira II, 12, 4 (7): sA + altitudinem *scil.* maris; ad Helv. 9, 6 sA: + Cæsar videre *scilicet* non potuit).*) Reliquorum autem additamentorum diversa ratio est; quædam enim

---

*) Notis marginalibus „sane doctis“ codicem Mediolanensem „aspersum“ esse Itali collatores dixerunt. Designari ea additamenta puto, quæ ad enarranda verba Senecæ pertinere dixi, quæ sane multa sunt nec in margine tantum sed etiam supra versum adscripta; sed „doctrina“ enarratoris parum recte laudatur. Pleraque enim prorsus otiosam enarrationem habent, ut ostendunt exempla supra posita, quædam autem incredibiliter prava sunt. Ridiculi causa hic aliqua subicere libet. De const. sap. 1, 2, ubi in textu est: ne tam abrupta quidem, in mA adscribitur: ne pro nec vel non; 2, 2 (3) ad vocem pessum in mA annotatum est: id est *subtus quasi sub pedibus* (!); 16, 3 (2) ad dixerim mA dixerim id est *dixisse inveniar*, et paullo post 4 (3) ad

ejusmodi sunt, ut vera ea esse negare vix possis, similiaque sunt iis, quæ in codice Nazariano a primo correctore, qui codicem cum eo exemplari, ex quo descriptus erat, contulit, in ima pagina adjecta sunt, quum librarii incuria suo loco omissa essent, atque plerumque clare apparet, quid effecerit, ut librarius erraret; rursus autem quædam sunt, quæ sine dubio falsa sunt neque ab ipso librario aut primo correctore adscripta sed posteriore tempore a lectore aliquo verba non intelligente profecta; tertium denique genus invenitur, quod maximam difficultatem creat, quum ea, quæ in ipso codicis textu leguntur, manifestis mendis laborent, dubium autem sit, utrum sic corrigi debeant, quo modo in ipso codice his additamentis factum est, an alio modo, quoniam non raro facilius et veri similior mendorum corrigendorum ratio inveniri posse videtur. His igitur locis quam maxime opus erat, ut Fickertus certiores nos faceret, utrum hæc additamenta ab ipso librario aut

---

lævitatem mA: id est *planitie* vel *depilatione* (sine dubio scribitur *planitie*, *depilatione*) et „alia manu“: *levitatem* id est *depilationem*. — De provid. 3, 10 (9) mA: *morosæ*: vulgari sermone *muriose* (h. e. sine dubio *murmuriosæ*, quo verbo Augustinus usus est Sermon. 183) vel *amaricatose* (?) — De ira II, 9, 3 (8, 6) mA: sacramentum militiæ genus est (!); III, 15, 4 ad vocem vena mA: Describit hic Seneca suæ mortis modum. — Cons. ad Marc. 18, 3 (2) ad sidus incessit mA: *incessit* id est *provocat* (!). — De vit. beat. 20, 2 ad respicientem mA: *respicientem*. participium pro infinito, id est *respicere* (!). — Sed de his nugis satis sit: unum modo addam, quod ostendet, hæc additamenta interdum effecisse, ut in deterioribus codicibus turbæ et depravationes scripturæ orerentur. Nam de ira II, 23, 1 (2), ubi in textu A habet: interrogavit equis superesset, quum supra vocem equis hæc adscripta essent: pro *an quis*, hac nota a librariis non intellecta in codicibus deterioribus varia scripturæ portenta orta sunt, velut: interrogavit pro antiquis et quis superesset, aut: interrogavit an qui et quis superesset, unde rursus alia antiquissimi editores fecerunt; a librario cod. Col. interpretamentum omisum est. Nec dubito, quin, si justam codicis A collationem haberemus, plures deteriorum codicum scripturæ, quæ ex talibus additamentis originem traxerunt, explicari possent, quum nunc quibusdam locis eorum scripturæ miro modo a codice A differre videantur, quamvis aliis locis appareat, eos ex hoc ipso codice ortos esse. Sed de hac re proxima paragrapho disputabo.

certe a correctore æquali profecta essent, an contra serioremanum ostendere viderentur; nam si illud factum est, auctoritatem quandam habent et fidem, ut hæc re vera in archetypo fuisse necessario fere credere cogamur: sin autem serius adscripta sunt, conjecturarum numero habenda sunt, hisque locis nobis quoque conjecturas tentare licebit, sicubi melius et facilius vitia tollere nos posse putaverimus. Sed quamquam interdum Fickertus diversas manus in his additamentis distinxit (velut de vit. beat. 20, 6 (21, 1) ad hiate annotat: mA 3 manus instate; 22, 5 (3): A (sc̃ fortasse p. m.) habeant, quam), tamen multo plures loci sunt, de quibus prorsus nihil dicit. Jam, quo melius horum additamentorum diversa condicio perspici possit atque inde judicari, quantum absit, ut codex A diligenter collatus sit, hic statim singulos dialogos perlustrans eos locos hujus generis demonstrabo, qui maxime notabiles sunt.

De providentia 1, 3 in textu A hæc habet: quæ alienis conspecta miraculo sunt; supra verum post alienis adscriptum est locis, sed qua manu, non dicitur. Hoc verbum in omnes codices deteriores et editiones receptum est nec sane abesse posse videtur, sed utrum Seneca re vera id scripserit, an lectoris alicujus incerta conjectura sit, dijudicari non potest. — 3, 1 in his: ista, quæ tu vocas aspera [, quæ adversa et abominanda], ea verba, quæ uncis circumdedi, A in margine tantum adscripta habet; sed quamquam sine sententiæ damno abesse possunt, ea damnare non audeo tamdiu certe, dum nescio, quæ manus ea addiderit. — § 9 (8), ubi scriptura, quam A in textu habet: quod illum documentum patientiæ fecit, in margine ita expleta est, ut post documentum inserantur duo verba: fidei, documentum, hoc additamentum veri speciem habet, ideoque ab ipso librario profectum esse credo, eo magis, quod hæc verba facile omitti potuerunt; sed F. nihil annotavit. — § 11 (10), ubi ex margine pronomen iste receptum est in his: idem [iste], taceat licet, non ægre hoc verbo careremus, si incerta illud auctoritate niti sciremus. — De 4, 3 (2): si illi nullam [occasionem] diff. casus dedit idem dictum sit, quod de 1, 3. — 5, 5 (4) dubitatio oritur; nam quum in A initio scriptum esset: hanc... Demetrii... vocem me memini, in margine post vocem verbum audisse addendum esse significatum est; ergo si ipsius librarii manu hoc adscriptum est, sine dubio recipiendum est; sin autem posterioris leectoris conjecturæ debetur, aliter quoque con-

jectura locum sanare licet, ut sublati duabus litteris scribamus: hanc... vocem memini; quominus enim Senecam post verbum memini accusativum ponere potuisse putemus, nihil obstare videtur, quamquam duos locos, quibus solis eum hoc fecisse puto (ep. 24, 12, de tranq. an. 17, 7), non satis apte cum hoc comparari posse concedo.

De const. sap. 2, 2 (3) in textu A hæc verba sola habet: donec abstractus comitem se diu sustentatæ ruinæ dedit; sed vocabulo, quod est abstractus, in margine hæc duo verba adjecta sunt: vel arreptus. Apparet eum, qui hæc adscripserit, aut abstractus explicare voluisse (quod quomodo cuiquam in mentem venire potuerit, ne mireris, multæ æque otiosæ explicationes in margine A adscriptæ sunt), aut scripturæ discrepantiam significare, quod veri similis est. Sed inde in aliquot deterioribus codicibus omnibusque editionibus id factum est, quod Haasius quoque retinuit: donec vel abreptus vel abstractus cet., quamquam hæc duo participia ineptissime inter se junguntur, ut quorum notiones nihil omnino differant. Sed F. hoc additamentum prorsus eodem modo, quo cetera, signavit. Ceterum video, Wölfflinum jam hæc verba otiosa tolli voluisse (Philol. XXII. p. 708). — De eo additamento, quod paullo post (3, 1) ex margine A omnes superiores receperant, ita tamen, ut pro vel vestitum scriberent et vestitum, post ea, quæ Haasius in ind. lectt. Vrat. I p. 4 dixit, nihil a me addi opus est; notabo tamen et ejus et Fickerti instantiam, qui paulo ante in re plane simili prorsus contrariam rationem secuti sint; sed hoc multis locis factum est. — 6, 8 (5) notabilis locus est. In textu A sic scriptum habet: non Capitolium arcemve (sc. illis munimentis contuleris, quibus bona sapientis præincta sunt): habent ista hostile fastidium; in margine correctio adscripta est, ex qua legendum est hostile vestigium; in nonnullis deterioribus fastigium legitur, in uno vestigium vel fastigium, indicata a librario scripturæ varietate. Editores fere omnes eam scribendi rationem probaverunt, quam margo A præfert, et si primæ manus auctoritate hæc correctio nititur, de quo nunc nihil dicitur, ferenda fortasse hæc scriptura est, quamvis præsens tempus verbi habent offendat, quasi adhuc hostium vestigia his locis cernantur, qui antiquissimis rei publicæ temporibus ea occupaverant; hoc tamen Seneca vix dicere potuisse videtur. Pincianus, ut opinor, hac difficultate offensus aliam corrigendi viam ingressus est, ut scriberet: patent

ista hostili vestigio; sed primum retinuit dubium illud verbum vestigium, deinde prorsus incredibiliter multa mutavit, denique, quod pessimum est, sensus efficitur ab hoc loco alienus; nam ut in duobus membris orationis ex æquo positus, quæ præcedunt, hic quoque dicendum erat, quid hæc loca olim passa essent, non quid fortasse aliquando passura essent. Non melius Lipsius et Bongarsius scripturam correxerunt. Alia loci emendandi via est, si fastidium genuinum archetypi et Senecæ verbum esse putamus, vestigium vero posteriori conjecturæ deberi; sic enim Madvigius egregia conjectura, quam mecum communicavit, scribendum esse putat: *fatentia* hostile fastidium, id est: fatentia, se ab hostibus fastidita esse, quum se auro redimi paterentur. — 7, 1 pusillum est, sed tamen commemorabo; nam quum in his: exhibuimus [et] exhibebimus conjunctio et tantum supra versum adscripta legatur, dubium est, utrum recipi debuerit necne, quoniam asyndeti usus etiam talibus in locis apud Senecam frequentissimus est; negandum tamen non est, particulam facillime hoc loco omitti potuisse. — Ibid. § 5 (4) verba, quæ sunt: quædam ejus condicionis sunt, in margine A leguntur, sed vera esse videntur et prima manu addita; apparet etiam, quam facile omitti a librario potuerint. — 10, 1, ubi exempla earum rerum afferuntur, quas homines stulte contumelias putant quibusque tangi solent, in A sic scribitur: „Ille me hodie non admisit cum alijs ad sermonem meum aut superbe aversatus est aut palam risit et non in medio me lecto sed in imo collocavit et alia hujus notæ cet. (interpunctionem omisi). Quæ scriptura quum manifesto manca esset, ut duo exempla prave in unius speciem conflata disjungerentur, correctæ sic in codice est, ut pro ad scriberetur admitteret, deinde punctum aut semicolon poneretur. Hic F. ne id quidem indicavit, utrum in margine an supra versum correctio facta esset, nedum cujus manu facta esse videretur. Sed hac correctione, quam omnes editores receperunt, nondum tamen omnes difficultates sublatae esse videntur; nam certe, ut secundum et tertium exemplum particula et copulantur, sic primo quoque et secundo eadem conjunctio interponenda erat, ut scriberetur: . . . admitteret“, et: „sermonem cet. Ita locus recte haberet, atque ita Senecam re vera scripsisse putarem, si verbum admitteret prima manu adscriptum esse bonaque auctoritate niti scirem. Sin posteriori correctori debetur, qui hoc verbum aut non posse ex sententia primaria au-

diri putavit ideoque de suo adjecit aut tantum audiendum esse significare voluit, fortasse alio modo locus corrigendus est, ut ejecto illo verbo, quod tamen, etsi rarius hæc ellipsis est, intelligi posse videtur in tam aperta constructione (cfr. Madvigii gr. L. § 478 n. 1 et 2), sic scribamus: „Ille me hodie non admisit, cum alios“ (sc. admitteret); *ac*: „sermonem . . . risit“; et „non in medio . . . collocavit“ et alia cet. Eodem aut simili modo membra his locis junguntur: de const. sap. 12, 2; 15, 4; de ira I, 1, 5; 2, 1; 6, 2; II, 9, 3; III, 6, 1; 14, 2; 16, 4, alibi. — 13, 2 in textu A habet: itaque ne succenset, si quid in morbo petulantius ausi sunt; in margine significatum est, legendum esse: itaque ne succendit quidem, si cet., omnesque editores hoc moti sic scripserunt: itaque ne succenset quidem. Hoc tamen loco ipsum illud verbum pravissimum succendit ostendere mihi videtur, hanc correctionem ab ipso librario additam non esse, sed offerri nobis lectoris conjecturam; sed quum appareat, primam scripturam codicis sanam non esse, scribendum est aut *non* succenset (nam ita ne pro non errore scriptum sed ab ipso librario statim correctum est de ira III, 36, 4 (3), ubi nunc in A legitur: vide ne non tantum; itemque in codice Bamb. ep. 121, 19 scriptum est: quid est, . . . quare anserem gallina ne fugiat, quod Haasium retinuisse miror, quum omnes alii recte non scripserint) aut, quod potius putaverim, *nec* succenset. Nam nec pro ne- quidem, quod hujus ætatis est, sæpissime Seneca quoque utitur, ex cujus libris magnam hanc exemplorum copiam notavi: de const. sap. 5, 4; de ira I, 6, 5; 20, 6; II, 15, 4; 26, 1; de vit. beat. 17, 3; cons. ad Helv. 5, 5; 10, 3; 11, 4 et 7; de benef. II, 16, 2; III, 18, 3; V, 12, 3 et 7; VI, 21, 2; VII, 12, 5; quæst. nat. III, 5; 27, 5; IV, 13, 8 (ubi prorsus ut nostro loco in Berol. E ne nive scribitur, in Bamb. prave nec nive quidem, Haasius recte nec nive edidit); VI, 25, 3 (ubi Bamb. non habet, Berol. recte nec); ep. 14, 13; 30, 4; 33, 10; 50, 6; 66, 28; 77, 4; 79, 17; 88, 31; 90, 45; 94, 61; 95, 63; 102, 8 et 22; 109, 8; 113, 19; 117, 4 et 16; 124, 8 et 10 et 15. Etiam cons. ad Helv. 2, 1 Lipsium recte sic scripsisse puto: Itaque *nec* statim cum eo concurram; adero prius illi cet., nam alioqui molesta tautologia oritur; et de const. sap. 8, 3 (2), ubi vulgo sic editur: ab homine me tantum dicere putas? ne a fortuna quidem cet., quum Fickertus particulam quidem secunda manu in A scriptam esse dicat, non dubito,

quin rectius scribendum sit: *nec a fortuna*, quamquam hic quidem illa particula *facilius excidere* potuit quam nostro loco. Ne pro nec alibi quoque scriptum invenitur, ut de ira II, 26, 1, ubi tamen omnes nec ediderunt (cfr. Hand. Turs. IV, p. 59). Sed ad propositum revertamur. — 14, 2 in A scribitur: Ille pusilli animi est, qui sibi placet, quod ostiario libere respondit..., quod ad dominum accessit et petit (id est petiit) corium. Facit, qui contendit, et ut vincat, par fuit; in margine significatur, post facit verba se adversarium inserenda esse, quam correctionem codicum deteriorum librarii omnesque editores receperunt, quum sententiam postremam mancā esse appareret. Correctionis origo incerta est, neque apparet, quo modo hoc loco illa verba a librario omitti potuerint; melius appareret, si scriberetur: ... corium. [Se adversarium] facit, qui cet.; quid autem Seneca dicere voluerit, satis apparet ex verbis, quæ deinde ponuntur: ut vincat, par fuit; dicit enim, eum, qui contendat, se ei, quocum contendat, parem facere. Sed, quod nunc dicitur, facit se adversarium, dubito, an adversarii appellationi per se æqualitatis notio insit, de qua hic maxime agitur; conferri tamen velim locum de provid. 3, 3: istum mihi adversarium adsumam. — 16, 2 (1) omnes editores codicis scripturam in textu positam receperunt: quæris, quid inter duos intersit? quod inter gladiatores fortissimos, quorum alter premit vulnus et stat in gradu, alter cet.; sed post vulnus supra versum duo verba adscripta sunt sibi illatum, quæ nemo recepit. Ac nulla quidem causa apparet, quæ efficere potuerit, ut hæc verba exciderent; et quamquam mire obtusi ingenii is fuisse videtur, qui ad justum loci intellectum efficiendum hæc necessario addenda esse putavit, multa tamen additamenta manifesta citra omnem necessitudinem in A adscripta sunt, ut nihil obstet, quominus hoc quoque lectorem aliquem de suo addere potuisse putemus; sed tamen ante, quam editorum consilium probem, certior fieri velim, qua manu hæc addita esse videantur. Ut nunc est, hic quoque editorum instabile in his additamentis iudicium notandum est. Ceterum mirum est, quod codices deteriores, qui alioquin hæc additamenta in verborum ordinem recepta præferre solent, hoc loco duo illa verba non habere videntur, sive re vera ita est, sive F. hoc commemorare noluit. — 17, 4 in his: adice, quod genus ultionis est cet. verbum est supra versum additum est; sed sive ipsius librarii correctioni

sive lectoris alicujus conjecturæ debetur, verum est. — 18, 3 in textu A hæc habere dicitur: huic Gajus signum petenti modo Veneris Priapi dabat; sed supra versum ante nomen Priapi alterum modo additum est, quod jure omnes receperunt, quæcumque hujus vocis origo est. Ceterum hic quoque, quum nulla omissionis causa appareat, dubitari potest, verene Fickertus et Itali codicis scripturam indicarint; melius saltem librarii error intelligi poterat, si etiam Veneris nomen supra versum adscriptum legeretur, aut modo ante Veneris omissum, ante Priapi servatum esse diceretur, ut Senecam sic scripsisse putare possemus: Veneris *modo*, modo Priapi; cfr. Tac. Annal. XII, 1. (Ne quis genetivis Veneris et Priapi offendatur et accusativos requirat, quo casu in eadem re narranda Suetonius Calig. 56 et 58 usus est — nam ego me initio ita errasse fateor —, sunt genetivi definitivi eodem modo positi, quo apud auctorem belli Afric. 83 et apud Tac. Annal. XIII, 2.)

De ira I, 20, 6 (16, 27) omnes sic ediderunt: Nec est, quod existimes verum esse, quod apud disertissimum virum Livium dicitur; sed verba virum Livium in A supra versum scripta leguntur. Num hæc verba in archetypo fuisse et ex eo adscripta esse putandum sit, non definio: sane errore facili omitti potuerunt, et quod Livii locum, ubi hæc leguntur, nemo demonstravit, potest in libris deperditis fuisse. Sed tamen, si librarius ipse aut primus corrector hæc verba adjecit, negligenter eum errorem correxisse puto; Seneca enim semper Livii prænomen posuisse videtur, ubi eum commemorat, velut de benef. VII, 6, 1 (ubi Naz. titus libius habet); quæst. nat. V, 18, 4; ep. 46, 1 et 100, 9; supersunt duo loci, quibus prænomen omissum est, sed horum alterum, qui est de tranq. an. 9, 5, Madvigius Adv. crit. II p. 379 ita emendavit, ut pro sicut et Livius, in qua scriptura et manifestum mendi erat, sicut T. Livius scriberet; alterum autem ego, ni fallor, primus hic emendabo; nam quæst. nat. V, 16, 4, ubi nunc legitur: et Livius hoc illum nomine appellat, scribendum est T. Livius hoc cet. Ita igitur hoc quoque loco scribendum erat: apud disertissimum virum T. Livium, si verum Livii nomen est. — 21, 3 (16, 32) additamentum supra versum legitur, quod equidem falsum esse nec ab ipso librario addi potuisse puto, quamquam eodem modo, quo cetera, signatum apud F. est; in textu enim A hæc habet: videatur et libido magni animi: transnatat freta, puerorum greges ca-

strat, sub gladium mariti venit morte contempta; sed omnes codices deteriores omnesque editores vocabulum uxor supra versum scriptum post venit inseruerunt. Verum cur uxor tantum nominatur? cur non adulter, de quo tamen potius cogitandum erat? Videlicet neutrum addendum est, sed intelligendum, subjectum verbi venit idem esse, quod duorum aliorum verborum, quæ huic ex æquo ponuntur, libido. Similia loquendi genera multifariam apud Senecam inveniuntur; exempli causa locos de ira III, 33, 1 et 41, 4 adscribo.

De ira II, 10, 2 (9, 3) ante Haasium edebatur: si irasceris juvenibus senibusque, quod peccant, irascere infantibus, quod peccaturi sunt; sed quum quod altero loco in A supra versum legeretur, Haasius „putidum additamentum“ eiecit scripsitque: irascere infantibus: peccaturi sunt. Quod probo, quamquam etiam vulgatam scripturam defendi posse puto, si particula quod primæ manus auctoritatem habet. Ceterum, ni fallor, adjecta particula, quæ facile excidere poterat, scribendum est: irascere *et* infantibus. — Verum additamentum, ut videtur, ex margine codicis A receptum est 20, 2 (3): vinum ... pueris negandum Plato putat et [ignem vetat] igne incitari; idemque dicendum est de simili additamento 23, 1 (2): Tu, inquit [, solus; neminem enim alium, cui carus esses, reliqui]. Utrobique erroris causa apparet. — Sed 33, 6 dubitatio exoritur; quum enim omnes sic ediderint: perierat alter filius, si carnifici conviva non placuisset, A negationem supra versum additam habet; quæ si lectoris alicujus conjectura adscripta est, videndum est, ne codicis scripturam manifesto vitiosam facilius ita corrigere possimus, ut scribamus: *ni* carnifici conviva placuisset. Sic ni pro si Madvigius apud Livium IV, 2, 14 et duobus Taciti locis reposuit (Ann. IV, 28 extr. XIV, 44; cfr. emend. Liv. p. 90 n. Adv. cr. II, p. 554).

De ira III, 4, 4 (3) rursus dubium est, quæ emendandi ratio sequenda sit. Nam in A locus sic scriptus est: nonne revocare se ab ira volet, quum intellexerit, illam a suo primum malo incipere; deinde in margine quisque additum est, quod codicum deteriorum librarii vario loco, editores omnes post se inseruerunt. Atque sic proba scriptura efficitur; nam quod F. notæ suæ hæc verba adjicit: „*quod fortasse adjecit librarius*“, quo eum significare puto, locum fortasse etiam hoc pronomine omisso pro sano haberi posse, in eo errat. Quis autem mihi præstat, hanc

scripturam veram et ab ipsius Senecæ manu profectam esse? Si pronomen prima manu adscriptum est, cum ceteris facio; si non, facilior corrigendi via inveniri potest, quam nunc inserto hoc verbo, quod difficilius omitti potuisse videtur, sequuntur; sic enim scribi potest: nonne revocare se ab ira volet, *qui intellexerit* cet. Quam sæpe verba relativa inter se permutentur, omnes sciunt, et hoc loco eo facilius qui in quum depravari potuit, quod syllaba in- sequitur. — 18, 2 in A legitur: quis erat imperii minister? additur supra verum pronomen hujus, ut fiat hujus imperii. Aptum hoc verbum est, nec tamen necessario addendum puto; sed utrum cum superioribus editoribus retinere an cum Haasio ejicere debeam, nescio, quum nihil de ejus origine dictum sit.

Cons. ad Marciam 6, 3 (2) de additamento supra verum adscripto in his verbis: ille vel in naufragio laudandus, quem obruit [mare] navem tenentem et obnixum prorsus idem dicendum est. — 8, 1 vera ea verba esse videntur, quæ in margine A habet: licet contumacissimum [, cotidie insurgentem et contra remedia effervescentem, tamen illum efficacissimum] mitigandæ ferociæ tempus enervat. — Etiam 11, 3 (2), ubi in interrogatione iterata (quid est homo?) altero loco vox homo in A tantum supra verum legitur, verum hoc verbum esse puto; cfr. quæst. nat. III, præf. 11 sqq., ubi similiter omnibus locis est: quid est præcipuum? — 13, 1 rursus hæremus; nam in textu codicis sic scribitur: ne nimis admiretur Græcia illum patrem, qui in ipso sacrificio nuntiata filii morte tibicinem tacere jussit et coronam capiti detraxit, cetera ritè perfecit cet., sed ante tacere supra verum additum est tantum, quod omnes editores consensu receperunt. Atqui constat, hanc particulam sæpe a Latinis omitti, ubi nos eam orationi interponimus, idque etiam apud Senecam multis locis factum est, ut in hoc ipso dialogo 11, 3 (lineamentis exterioribus nitidum) et 19, 5 (id enim potest aut bonum aut malum esse), similiterque de provid. 6, 4 (extrinsecus culti), de ira, I, 7, 3 (tamdiu potens est), III, 22, 2 (palla interesset), 31, 2 (sed cur in unum?), tranq. an. 9, 4 (tamdiu rationem habet, et sic sæpius in ejusmodi comparationibus, ubi vis quædam restrictiva vocabulo demonstrativo inest). Hinc recte statui posse mihi videtur, hoc quoque loco tantum non ægre desiderari, eo minus, quod verbum cetera, quod statim

ponitur, clare ostendit, tantum ἀπὸ κοινοῦ intelligendum esse. Rursus concedendum est, tantum ante tacere propter easdem litteras initiales facile omitti potuisse: ut omne de hoc verbo iudicium inde pendeat, qua manu in codice adscriptum sit. — 16, 5 (4) sine dubio verum marginis additamentum est: nullum ajunt [frustra cadere telum, quod in confertum] agmen immisum est. — 17, 4 alia ejus vocis ratio est, quæ supra verum legitur in his: videbis, . . . ubi tot milia captivorum ille excisis in infinitam altitudinem [saxis] nativus carcer incluserat: nam sic recepto vocabulo saxis omnes ediderunt. Et ferri posse hæc scriptura videtur, quamquam, ut mihi quidem videtur, insolitam et subdifficilem rationem ablativus absolutus (excisis—saxis) hoc loco habet; videndum tamen, ne hoc vocabulum, quod supra scriptum est, conjecturæ lectoris manifestum loci vitium tollere studentis debeatur, ut nobis quoque conjecturæ auxilium aliter adhibere liceat. Atque facilius sane corrigendi loci via inveniri posse videtur: puto enim Senecam sic scripsisse: ubi tot milia captivorum ille *excisus* in infinitam altitudinem nativus carcer incluserat. Non paucis locis et in A et in aliis codicibus antiquis tales verborum formæ, quales sunt hoc loco excisus et excisis, inter se permutatæ inveniuntur (velut de const. sap. 11, 3 in A contemptissimis pro contemptissimus scriptum est, de ira II, 2, 1 (2) tactis pro tactus, rursus de ira III, 34, 2 captatus pro captatis, quem locum Madvigius Adv. II p. 394 correxit). Deinde, quod in hac scriptura plura adjectiva non copulata ad idem substantivum referuntur, hoc defenditur exemplis, quæ attulit Nägelsbach lat. Stil. p. 218 (1st. ausgabe), ubi de hac re uberius disputat: scilicet hoc quoque loco verba, quæ sunt nativus carcer, quasi unam notionem efficiunt (— nos dicimus: „et naturfængsel“ —), cui deinde alterum adjectivum additur. Denique, quod carcer, qui excidendo (excidentis lapidibus) ortus est, ipse excisus appellatur, hoc fit ex singulari loquendi genere, quod apud scriptores Latinos non raro invenitur. Sic vias inter montes excisas Plin. h. n. 36, 15, 24 commemorat; in summa cryptoporticu cubiculum ex ipsa cryptoporticu excisum Plin. ep. V, 6, 28; loca excavata dicitur apud Senec. ep. 90, 17; cavernam excavare Plin. h. n. 9, 26 (43), 82; lacus effossus Suet. Dom. 4; metalla deprimere Senec. de ira III, 33, 4; fossam deprimere [Cæs.] de bello Gall. VIII, 40 et Tac.

Annal. 15, 42; puteum deprimere Vitruv. 8, 1; scrobem defodere Colum. 7, 5, 17; defossi specus Verg. Georg. 3, 376. — In eodem capite § 7 (6) sic editur; sic te para tamquam in igne inpositura vel puerum vel juvenem vel senem: nihil enim ad rem pertinent anni, quoniam cet., sed vocabulum anni supra versum scriptum est ideoque dubiæ auctoritatis. Verum esse potest, sed videndum est hic quoque, ne lectoris conjectura additum sit, ut potius sic locus corrigendus sit: nihil enim ad rem *pertinet* (scil., utrum puerum an juvenem an senem filium rogo imponas); quamquam pronomen id vel hoc pro subjecto huic sententiæ fortasse interponendum erat. — 19, 2 A in textu hæc habet: adeo...senectutem solitudo...ad potentiam ducit, ut quidam odia filiorum simulent et liberos servent (rectissime Gruterus ejurent), orbitatem manu faciant; editores recepta particula copulativa, quam A supra scriptam habet, ediderunt: ejurent et orbitatem manu faciant. Hic quoque, etsi pusilla res est, accuratam codicis collationem desideramus, ut dijudicemus, utrum et recipiendum an ejiciendum sit; nam asyndeton, quod omissa hac particula efficitur, non minus tolerabile est quam non pauca alia, quæ editores æquo animo tulerunt. Seneca enim ubi antecedenti sententiæ (aut duabus antecedentibus particula copulativa junctis) novam sententiam adjungit, quæ non novi aliquid enuntiet et ex æquo cum illis ponatur, sed eundem fere sensum aliis verbis exprimat atque comprehendat, asyndeto uti solet, velut de vita beata 20, 6: nocturna animalia...ad primum ejus (solis) ortum stupent et latibula sua passim petunt, abduntur in aliquas rimas timida lucis; ep. 65, 2: causa autem, id est ratio, materiam format et, quocumque vult, versat, ex illa varia opera producit; ep. 27, 1: tamquam in eodem valitudinario jaceam, de communi tecum malo conloquor, remedia communico (ubi Haasius recte codicem p secutus et ante remedia addi solitum sustulit). Eodem modo duo alii loci Senecæ scribendi sunt, de tranq. animi 2, 10 (8), ubi F. jure codicis A scripturam retinuit (hinc illud est tædium..., utique ubi causas fateri pudet et tormenta introrsus egit verecundia, in angusto inclusæ cupiditates sine exitu se ipsæ strangulant), quum alii et post pudet prave sustulerint, Haasius melius sane sed præter necessitatem que post angusto addiderit; itemque cons. ad Helv. 20,

2 (17, 8), ubi F. item recte interpunxit: tum peragratis humilioribus ad summa prorumpit et pulcherrimo divinorum spectaculo fruitur, æternitatis (sic A; vulgo antea edebant æternitatisque) suæ memor in omne, quod fuit futurumque est omnibus seculis, vadit (nam sic extrema verba transponenda et interpungenda esse puto, ut jam superiores fecerunt, neque recte Haasius duo verba omnibus seculis sustulit). Ex hoc loquendi usu etiam cons. ad Marc. 16, 8 (6) ea scriptura, quam Haasius superiores editores secutus recepit (has nunc ... filias in ejus vicem substitue et vacantem locum exple, unum dolorem geminato solatio leva), contra ipsum Haasium defendenda videtur, qui, quum in A explet legere-
tur, præf. vol. III p. XXIV *exple et* legi se malle dixit. — 26, 2 (1) omnes editores ita scripserunt: cur te, filia, tam longa tenet ægritudo, sed in A verbum tenet supra versum legitur. Nihilo minus hoc loco ægre verbo careo, quum sequatur: cur in tanta veri ignorance versaris...? Sed tamen, nisi nova codicis collatio verbum tenet ipsius librarii manu adscriptum esse ostenderit, tamquam bona lectoris alicujus conjectura, quæ sententiæ satis faciat, utar, ipsum Senecam sic scripsisse non affirmabo. — Paullo post §. 3 in textu A hæc habet: cibo prohibitus ostendi quam uibar animo scripsisse, sed in margine significatum est, ante quam verba magno me inserenda esse. Hic Haasius, qui in ind. lectt. 1853 p. 20 copiose hunc locum tractavit, verba magno me ab ipso librario adscripta esse putavit, ita tamen, ut errorem non accurate corrigeret, ideoque ceteris mendis recte sublati sic Senecam scripsisse statuit: ostendi *tam* magno me, quam *videbar*, animo scripsisse; Madvigius autem Adv. II p. 363 marginis additamento tamquam falso abjecto scribendum dixit: ostendi, quali videbar, animo (me?) scripsisse. Utra emendandi loci ratio sequenda sit, tum demum definiri poterit, quum accuratam codicis collationem acceperimus. Ceterum Madvigium hac potius interpungendi ratione uti debuisse puto: ostendi (scil. talem animum), quali videbar animo scripsisse, h. e.: ostendi, re vera talem in me animum esse, qualem homines ex scriptis meis me habere concludebant; nam hoc potius Senecam dicere voluisse credo, quam eam sententiam, quæ nunc, maxime addito pronomine me, efficitur, quæ hæc est: ostendi me re vera in scribendo talem animum habuisse, qualem videbar. Similiter demonstrativum, cui sententia relativa respondet, omis-

sum est v. c. de provid. 5, 7: quantum cuique temporis restat, (sc. id tempus) prima nascentium hora disposuit. Etiam Haasii scriptura eodem nomine mihi laborare videtur, quod eadem sententia minus apta ex ea efficitur. — Denique § 6 in his: omnia sternet abducatque [secum] vetustas, vocem secum in margine codicis adscriptam Haasius uncis inclusit; ego quoque non ægre verbum desidero, immo abesse malim; sed tamen, ut nunc codicis scripturam novimus, ἐνέχω.

De vita beata 1, 4 Fickertus eam scripturam retinuit, quam A in textu habet: dum unusquisque mavult credere quam iudicare, numquam de vita iudicatur, semper creditur, versatque nos et præcipitat traditus per manus error. Alienis perimus exemplis; sanabimur cet. Sed in A supra versum pro alienis scriptum est alienisque, eamque correctionem secuti codicum deteriorum librarii et omnes reliqui editores locum sic scripserunt: versatque nos... error, alienisque perimus exemplis. Sanabimur cet. Mihi tamen Fickerti ratio præferenda videtur; apparet enim, hanc sententiam: sanabimur, cet. contrariam reddi illi, quæ præcedit, alienis perimus exemplis; nam brevibus hisce sententiis Seneca, ut solet, summam disputationis antecedentis comprehendit; ita autem verba alienis perimus exemplis non cum superioribus coniungenda sunt sed inde divellenda atque particula que delenda. (Ceterum aliud mendum huic loco inesse videtur; nam postrema sententia in A et ceteris codicibus sic scripta est: sanabimur, si separemur modo a cœtu, quam scripturam, quum insolito ordine verba posita essent, omnes editores ita mutarunt, ut scriberent: si modo separemur. Offendit etiam conjunctivus, quamquam apud hujus temporis scriptores futurum tempus indicativo modo et præsens tempus conjunctivo modo idem fere valent, ut non paucis locis illud ponatur, ubi hoc exspectandum erat, et contra. Ni fallor, Seneca hoc quoque loco ea orationis forma usus est, ut scriberet: Alienis perimus exemplis: sanabimur, separemur modo a turba; sic enim de ira III, 42, 1 dixit: poterimus autem (sc. iram ex toto remove), adnitamur modo; et ep. 104, 34: Possumus itaque adversus ista tantum habere animi, libeat modo subducere jugo collum; et paullo aliter de benef. IV, 37, 1: gratiam tibi referam, videre tantum mihi imperatorem meum contingat. Particula si fortasse ex sequenti syllaba se- errore orta

est, fortasse consulto addita, quum conjunctio conditionalis desiderari videretur) — 2, 4 (3) omnes consensu ediderunt: vides istos, qui eloquentiam laudant cet., quum A pronomen istos supra versum habeat, nec magis hic objectum necessarium sit, quam cons. ad Marc. 17, 4 (videbis (sc. locum), ubi Athenarum potentia fracta cet.) multisve aliis locis. Sed utrum pronomen teneam an abiciam, nunc definire non possum, quamquam mihi quidem veri similis videtur, aliquem lectorem de suo adjecisse, ne objectum verbi vides abesset. — 5, 1 (2) manifesto mendose A in textu habet: quoniam et saxa timore nec tristitia carent, supra versum autem nec non tristitia, quam correctionem omnes editores rejecerunt ac pro nec scribi et voluerunt, audaciore sane conjectura, sed quæ hoc loco præferenda videatur; neque desunt ejusmodi permutationis exempla, velut de element. I, 5, 6 (5), ubi nunc ex plerisque codicibus editur: non decet regem sæva et inexorabilis ira, ex codice Nazariano, quocum deteriores aliquot apud F. enumerati consentiunt, edendum erat: non decet regem sæva *nec* inexorabilis ira, qui negationis usus frequens apud Senecam est. Nam nec non duobus quidem exemplis Senecæ defenditur, quæ sunt de benef. V, 20, 5 et quæst. nat. IV, 3, 6 (quorum tamen prius huc ad partes vocari non debet); sed hæc adfirmationis adjunctionisque forma cum graviore vi adhiberi videtur, quam ut nostro loco conveniat. — 12, 1 vulgo sic scripserunt: (fatendum est, eos) hilarem insaniam insanire et per risum furere, recepto verbo insanire, quod in margine tantum legitur. Atque ego quoque hoc verbum recipiendum censeo, si prima manu adscriptum est, sed tamen potius ante vocem insaniam quam post eam excidisse putaverim; sin autem ita non est, cur recipiendum sit, nescio. Nam quum non solum furem furere dictum inveniamus (Verg. *Æn.* 12, 680), sed audacius etiam opus furere (apud Stat. *Theb.* 9, 5) similiterque errorem insanire (apud Horat. *sat.* II, 3, 63; nam *ibd.* (II, 3), 301 incerta scriptura est, neque solemnia insanire, quod est in ep. I, 1, 101, huc pertinet) atque amores insanire (apud Propert. II, 34 (III, 32 L.), 25), cur non Senecam, cujus sermo sæpe poetarum adsimilis est, insaniam furere dicere potuisse putemus? — 20, 6 (21, 1) scribitur: nihil novi facitis: nam et solem lumina ægra formidant; sed particulam et A supra versum habet. Tamen, quum Seneca, ubi hoc modo exempla affert, hac particula uti soleat, recipienda videtur, sive ex

archetypo suppleta a librario est sive de conjectura addita, nisi quod, si hoc modo orta est, potius etiam supplendum esse videtur, quod facilius excidere potuit.

De otio sapientis libelli fragmentum duo tantum additamenta in margine adscripta habet, quæ vera esse videntur, et in quibus erroris causa patet; hæc sunt 6, 4 (5, 12): apud omnes omnium gentium homines, [quique sunt] quique erunt; et 6, 5 (5, 13): Zenon? [non] dubie respondebis cet.

De tranq. animi 2, 1 additamentum manifesto pravum et ad mendum pusillum codicis A occultandum conjectura additum bene Haasius uncis inclusit, de qua re disputavit Madvigius Adv. II p. 341 n. — Contra 16, 4 (15, 7) verum additamentum in margine legitur: ego Herculem fleam, quod vivus uritur [, aut Regulum, quod tot clavis transfigitur], aut cet., nisi quod is, qui hæc verba ex archetypo supplevit, primo configitur errore scripsit, deinde ipsum transfigitur subjecit. Sed eodem loco post hæc verba sic legitur: aut Catonem, quod volnera sua, quæ scriptura aperte manca est; in margine A scriptum est: quod volnera sua fortiter tulit. Sed quum hæc marginis scriptura non in omnes deteriores transierit, quod in ceteris additamentis plerumque factum est, sed alii aliter locum correctionibus adjutum ostendant, Berolinensis vero, cujus inter hos codices maxima auctoritas est, scripturam, quam A in textu habet, solam exhibeat, inde certo concludi posse videtur, verba, quæ in margine leguntur, multo post codicem descriptum conjectura addita esse neque ea valde felici, quum hæc sententia nimis langueat. Itaque nobis quoque conjectura uti licet, et, quum audacior ea corrigendi via videatur, quam librarii quorundam deteriorum codicum (Palat. 3 et Colon.) secuti sunt, quamque F. probavit, ut ablativo casu quod volnere suo scriberet, malim cum Haasio verbum aliquod excidisse putare, velut iterare, quod jam librarii quidam invenerunt, itaque scribere: quod volnera *iterat* sua; nam hoc loco facilius omitti poterat. — 17, 5 (15, 12) A in textu sic habet: nascitur ex adsiduitate animorum hebetatio quædam et languor; editores ex margine sumptam vocem laborum post adsiduitate inseruerunt. Hic quoque, quid faciendum sit, definiri nequit; nam verbo recepto proba scriptura efficitur, sed etiam sine hoc verbo locus facile intelligi potest, neque de adsiduitatis significatione quisquam dubitare poterit, præsertim quum proxime præcedant hæc: animorum inpetus adsi-

duus labor franget, unde laboris huc sponte auditur. Omnia igitur inde pendent, utrum prima manu hoc verbum additum sit an posteriore tempore. — 17, 9 (15, 15) in A legitur: Catoni ebrietas objecta est: facilius efficiet crimen honestum quam turpem Catonem; sed in margine tria verba adjecta sunt: quisquis objecerit hoc, quibus receptis editores vulgo scripserunt: facilius efficiet, quisquis objecerit, hoc crimen honestum quam turpem Catonem. Hic quoque notanda est diversa additamenti forma, quæ in deterioribus codicibus reperitur; alii enim objiciet habent, alii objecit, quod sane aptius videtur in hac re quam futurum exactum, denique in omnibus pronomen hoc omittitur. Hoc eodem modo, quo supra dixi, ostendere videtur, illud marginis additamentum etiam seriore tempore in A adscriptum esse, quam quo deteriores codices inde descripti sunt, et fortasse ex deteriore aliquo sumptum esse; sed tamen scripturæ diversitas non tanta est, ut hoc affirmare audeam; potuerunt enim librarii deteriorum codicum, quum notam marginales suo textui insererent, minus accurate rem administrare. Itaque ego quoque hoc additamentum in verborum ordinem recipiam, si prima manu additum esse sciverim, quamquam causa non apparet, cur tot verba a librario prætermitti potuerint; videndum tamen est, ne conjectura addita sint, quum lector aliquis non intelligeret, quid subjectum esset verbi efficiet; nam etiam sine his verbis sententia recte habere mihi videtur. Num enim quisquam offenderetur, si sic scriptum esset: *quod Catoni ebrietas objecta est, id potius crimen honestum efficiet, quam turpem Catonem*; aut sic: *Catoni ebrietas objecta facilius efficiet crimen hon. q. t. C.*? Nemo, ut opinor. Sed ita ne hoc quidem, quod nunc in textu codicis legitur, offendere debet; nam hoc ipsum: „id, quod Catoni, tam præclaro viro, objecta ebrietas est“, ex sententia præcedenti facile intelligitur, et aptius hoc subjectum sententiæ erit. (Ceterum loci interpunctio paullum mutanda esse videtur: Solonem Arcesilaumque indulsisse vino credunt, Catoni ebrietas objecta est: facilius cet., ut Senecam, quum postremam sententiam adjungeret, de Catone solo cogitasse putemus, quum æque de ceteris cogitare deberet.)

De brevitate vitæ 3, 3 omnes recepto pronomine tibi, quod supra versum scribitur, sic ediderunt: *repete memoria tecum ...*, quam exiguum tibi de tuo relictum sit. Atque mihi quoque sine tali verbo sententia non apta esse videtur; sed scire

velim, utrum additamentum ex archetypo adscriptum an bona conjectura suppletum sit, quod si factum est, facilius ita locus corrigi posse videtur, ut scribatur: quam exiguum de tuo *tuum* relictum sit; nam hoc eundem sensum efficit. — 4, 2 (5, 1) in A sic scriptum est: omnis ejus sermo ad hoc semper revolutus est, ut speraret otium suos etiamsi falso, dulci tamen oblectabat solatio cet., sed notandum est, verba ut speraret otium secunda manu scripta esse; deinde in margine adjecta sunt tria verba: otium. Hoc labores, sed qua manu hæc adscripta sint, F. non dicit, et nota ejus hoc loco tam obscura est, ut equidem intelligere non possim, quid in A prima manu scriptum sit, quidve partim prima partim secunda manu scriptum in textu ipso legatur. Sed quomodocumque hæc res habet, hoc constat, scripturam primam codicis A omissis aliquot verbis depravatam fuisse, deinde suppletis iis, quæ omissa erant, correctam esse, sive supplementum ex archetypo sumptum sive ex conjectura positum est. De hoc loco molestissimo nihil amplius dicam. — 5, 2 (6) præpositio ad ante Attici nomen facili errore omissa recte supra versum adscripta est. — 7, 1 (6, 5) in A sic scribitur: licet avaros mihi, licet enumeres vel odia exercentes injusta vel bella; in margine adjectum est vocabulum iracundos, quod Haasius ante enumeres inseruit, quum ceteri editores longius progressi etiam vel particulam ante iracundos de suo adjecerint (licet vel iracundos enumeres). Sed hæc scriptura manifesto mendosa est, quoniam adjectivo iracundos non ut ceteris adjectivis, quibuscum ex æquo ponitur, occupatio aliqua significatur, quæ necessario hoc loco significanda erat (cfr. supra: nulli enim turpius occupati sunt); et Haasii scriptura aut eodem modo intelligenda est eodemque vitio laborat, aut, si iracundos adjectivum principale esse putes, cui deinde illa: vel odia exercentes injusta vel bella adjungantur, ridicule fere duo iracundorum hominum genera in illa distinguuntur. Quare equidem verbum iracundos, quamvis nihil de ejus origine attulerit Fickertus, spurium additamentum esse puto, quod lector aliquis insolentiore verborum ordine offensus adscripserit. Sed ita Seneca quibusdam locis in anaphoræ figura verbum utrique membro commune posuit. velut quæst. nat. III, 27, 8 (quid tu Rhodanum, quid *putas* Rhenum atque Danubium) et IV, 13, 3 (nobis dolet, quod spiritum, quod *emere* solem non possumus), itemque epist. 66, 44 (hoc bo-

num inter meras voluptates, hoc *est* inter tristia et acerba); et similiter apud Jul. Capitol. in vita Clodii Albini 12, 9 legitur: ab hoc consulatus, ab hoc præturas, ab hoc *speratis* cujusvis magistratus insignia; et apud Vell. Patere. II, 125, 2: novum ducem, novum statum, novam *quærebant* rempublicam. Atque huic rei illud simile est, quod Seneca non raro vocabulum duobus membris commune neque ante prius membrum neque post alterum ponit sed conjunctioni membrorum interpositæ subjicit, velut de ira II, 28, 4 (non enim illorum sed *lege* mortalitatis patimur); III, 39, 3 (tamquam adjutor et *doloris* comes); cons ad Marc. 23, 1 (antequam obducerent et altius *terrena* conciperent); de vit. beat. 22, 3 (dies bonus et *in bruma ac frigore* apricus locus); de brev. vitæ 2, 3 (sed mersos et *in cupiditatem* infixos premunt); epist. 81, 8 (aut tempore aut *quo non debet* loco reddit); 93, 2 (utrum... æquius judicas te naturæ an tibi *parere* naturam) et multis aliis locis. — 7, 10 (8, 1) A in textu hæc exhibet: Non est itaque, quod quemquam propter canos aut rugas putes diu vixisse: diu fuit; in margine hæc addita sunt, quibus receptis vulgata olim scriptura orta est: ...vixisse: [non ille diu vixit sed] diu fuit, idemque in codicibus deterioribus est, nisi quod in quibusdam post non insuper enim additum est. Hic F. additamentum in textum recipere ausus non est sed uncis circumdedit, eumque Haasius eadem inconstantia secutus est. Atqui apparet, quo modo librarii oculis a vixisse ad vixit sed aberrantibus hæc verba omitti potuerint, quum vix intelligatur, quare lector aliquis hæc ad loci intellectum efficiendum necessario adjicienda esse putaverit, nisi quod abruptius illud diu fuit dici videbatur; præterea paullo inferius similis sententia æque plene expressa proponitur: non ille multum navigavit sed multum jactatus est. Quare mea quidem sententia eo inclinât, ut hæc verba re vera in archetypo fuisse putem; sed nunc nihil definio. — Vera additamenta aut supra verum aut in margine his locis inveniuntur: 10, 4 (3): quam [non] inopia... exagitet; 12, 3 (1): dum aut disjecta coma restituitur [aut deficiens hinc atque illinc in frontem compellitur]; 12, 9 (13, 1): ille otiosus est, [cui] otii sui et sensus est; quorum alterum non ex ipso archetypo suppletum esse vix potest, duo reliqua fortasse bonis conjecturis debentur. — Contra dubitatio de his locis oritur: 11,

1: minores natu [se] ipsos esse fingunt, et 13, 3 (4): non est profutura talis scientia, est tamen, quæ [nos] speciosa rerum vanitate detineat, ubi superiores editores additamenta recipiebant, Haasius eiecit; utrum rectius sit, nunc definiri nequit. — Paulo post 13, 4 in textu A scribitur: naves nunc quoque, quæ ex antiqua consuetudine commeatus subvehunt, codicariæ vocantur; supra versum post commeatus duo verba per Tiberim addita sunt, de quo additamento editores eodem modo varie statuerunt. Fatendum est, non eam horum verborum formam esse, ut facile a librario errore omitti potuerint; accedit, quod in multis deterioribus codicibus recepta non sunt, quod ostendere videtur, posteriore tempore adscripta hæc esse; sed rursus hoc mihi quidem nimis indefinite dici videtur: quæ commeatus subvehunt, omissa plane loci significatione, neque eam ita omitti potuisse puto, ut tamen per se intelligeretur, Romam significari. Quare ego quoque hæc verba non ex archetypo sed conjectura suppleta esse statuo, et, quod ad rem attinet, conjectura recta est, quod ostendunt Varronis verba apud Non. p. 535 M. posita: antiqui plures tabulas conjunctas codices dicebant, a quo in Tiberi naves codicarias appellamus; quod autem ad verba attinet, conjectura veri similis non est, potiusque aliud verbum, velut *urbi*, quod facilius excidere poterat, supplendum esse putaverim. (Ceterum Lipsii conjecturam probo verba sic transponentis: naves nunc quoque ex antiqua consuetudine, *quæ* commeatus... subvehunt, codicariæ vocantur; et firmari videtur verbis Nonii l. l.: codicarias naves etiam nunc consuetudo appellat eas, quæ (sic. recte Lipsius pro eo, quod) in fluminibus usui sint. — 13, 8 (14, 2) omnes scripserunt: idem narrabat... Sullam ultimum Romanorum protulisse pomœrium, quod numquam provinciali sed Italico agro adquisito proferre moris apud antiquos fuit; sed vocem provinciali in margine tantum A habet. Quod ad rem attinet, alii auctores alia tradunt, velut Gellius N. A. XIII, 14, 3 „habebat“, inquit, „jus proferendi pomerii, qui populum Rom. agro de hostibus capto auxerat; Tacitus autem Annal. XII, 23 sic loquitur: more prisco... iis, qui protulere imperium, etiam terminos urbis propagare datur; quæ Seneca hoc loco tradit, nusquam alibi, quantum scio, dicuntur, ut ad rectam loci scripturam statuendam nihil aliunde auxilii peti possit. Sed tamen de

loci sententia constare videtur, quæ sane addito illo vocabulo provinciali efficitur; de verbis autem incerta res est, atque, si illud provinciali lectoris posterioris conjectura additum est, leniore, ut opinor, conjectura locus ita sanari potest, ut scribatur: quod numquam *nisi* Italico agro adquisito proferre moris apud antiquos fuit. Scilicet, quum litteræ ni propter *m*, quod præcedit, evanissent, librarius oscitans ex si et sequenti *i* set effecit. Sed nunc nihil affirmare audeo. — 13, 9 (14, 3) verum esse videtur additamentum ex margine adsumptum: cujus ista errores minuent? [cujus] cupiditates prement? quem fortiorem, . . . quem liberaliorem facient; nam anaphoræ figuram in uno membro a Seneca turbatam esse veri simile non est, et verbum facile omittebatur. — Dubitatio oritur de additamento 14, 5 (9) supra versum adscripto: nocte conveniri [et] interdiu ab omnibus mortalibus possunt; nam asyudeton, quod omissa particula et oritur, etiam vocibus nocte et interdiu verbo conveniri interposito apud Senecam legitimum est (v. p. 35 n.). — 15, 3 (2) verum additamentum et similiter facili errore in textu omissum in margine legitur: nobilissimorum [ingeniorum] familiæ sunt. — Falsa vero conjectura 19, 1 præpositio *a* supra versum addita est, ubi nunc vulgo edunt: quis animum tuum casus exspectet, ubi nos et a corporibus dimissos natura componat; nam rectam præpositionem ex vel e in inepta particula et latere Madvigius Adv. II p. 401 vere dixit, et ipse, quum hoc nondum legissem, eodem modo scripturam codicis correxeram. — 20, 2 (1) miror, nemini in mentem venisse, ut recepto pronomine ille supra versum adscripto sic scriberet: turpis ille, quem accipiendis immorientem rationibus, non quia ipse hoc necessario addendum esse putem, sed quod multa alia ejusdem condicionis additamenta, ut supra ostendi, sine dubitatione receperunt; atqui hoc loco additamentum eo defendi posse videtur, quod præcedunt fœdus ille, quem et turpis ille, qui, ut etiam tertio loco eadem forma servanda esse videri possit. Sed hoc quoque loco omne iudicium ex accurata codicis collatione pendet.

Cons. ad Helviam 2, 3 in textu codicis legitur: Fleant itaque diutius et gemant, quorum delicatas mentes enervavit longa felicitas . . . : at quorum omnes per calamitates transierunt, gravissima quoque forti et immobili constantia perferant; recepto vocabulo supra versum adjecto

omnes scripserunt: at quorum omnes anni per calamitates transierunt. Si librarium ipsum hoc verbum addidisse sciero, editorum rationem probabo: sin conjectura ortum est, potius *dies* addendum erat, quod post omnes facilius evanescere poterat. — 9, 5 in hac exclamatione: Fortunatiorem Marcellum eo tempore cet. omnes interjectionem O! supra versum adscriptam ante hæc verba inseruerunt; sed cur hoc loco magis eam desiderari putaverunt, quam et aliis locis et cons. ad Marc. 26 s. f., ubi ediderunt: Felicem filium tuum, Marcia, qui ista jam novit!? Tamen non nego, veram esse posse. — 12, 6 (5) editur: Beatiioresne istos putas, quorum pantomimæ decies sestertio nubunt, quam Scipionem, cujus liberi a senatu, tutore suo, in dotem æs grave acceperunt; sed liberi supra versum legitur. Nihilo minus, quum appareat, substantivum aliquod hoc loco desiderari, neque equidem aptius aliud aut, quod facilius excidere potuerit, reperiam, scripturam editorum intactam relinquo, sed tamen dubitari potest, an Seneca ipse illud verbum, quod suppletum est, re vera scripserit. — 19, 7 (17, 6) verum additamentum ex margine vulgo receptum est, ut scriberetur: non quæreret, quemadmodum [inde exiret, sed quemadmodum] efferret; fieri tamen potest, ut parum accurate lacuna ex archetypo suppleta sit; nam sic fere Seneca scribere debuit: non quæreret, quemadmodum *ipsa* inde exiret, sed quemadmodum *eum* efferret. Saltem eum, quod posteriore loco addidi, ægre desidero neque abesse posse credo.

Jam tandem hanc disputationem ad finem perduxī, cujus summam nunc paucis verbis comprehendam. Apparet igitur, additamentorum in margine codicis Mediolanensis aut supra versum scriptorum tam diversam condicionem esse, ut credere non possis, omnia eandem manum adscripsisse; ideoque errore fieri tuto affirmare licet, quod in Fickerti commentario critico omnia eodem fere modo signantur, sive hoc negligentiae Italorum tribuendum est, qui non diligenter manuum diversitates notaverint, sive Fickerti, qui non fideliter rettulerit, quæ ab illis notata essent. Itaque omnes concessuros esse puto, novam collationem optimi hujus codicis ante omnia instituendam esse et summa diligentia omnes ejus scripturas enotandas, ut tandem justum recensionis fundamentum habeamus et Senecæ verba, quoad nostris temporibus hoc efficere liceat, vere restituere possimus. Neque enim iis tantum locis, quos jam tractavi, quædam ad accuratam codicis notitiam

adhuc desiderantur, sed aliis quoque; quorum unum solum hoc loco afferam. Nam de ira III, 18, 1 hanc scripturam initio in A fuisse F. dicit: M. Mario... L. Sulla præfringi crura, erui oculos, amputari linguam, manus jussit, deinde autem verbum, quod est linguam, deletum esse. Cum hoc loco jam alium comparemus, qui est ibidem 40, 1, de quo eodem fere modo loquitur; nam quum A initio hunc locum sic scriptum habuisset: Alteri dices: „vide, ne inimicis iracundia tua voluptati sit“; alteri: „vide, ne magnitudo animi tui creditumque apud plerosque robur cadat“; alteri: „indignor mehercules cet., vocabulum alteri tertio loco notatum esse dicit, quo signo librarii verbum aliquod delendum esse indicare solent. Num igitur re vera horum locorum eadem ratio est? Editores hoc credidisse videntur, qui utrobique vocem notatam ejecerint; sed mihi quidem hoc incautius fecisse videntur. Nam in priore loco non video, quo modo librarius verbum linguam scribere potuerit, si in archetypo non legisset, et rursus intelligere possum, cur correctori alicui in mentem venire potuerit, ut hoc verbum deleteret, quum asyndeto offenderetur (quamquam multa similia apud Senecam inveniuntur*); posteriore vero loco facile librarium ita errare potuisse, ut verbum alteri adderet, apparet, itaque pluribus locis erratum esse alibi demonstrabo (de tranq. an. 10, 3). Notandum igitur erat, utrum delendi signum utroque loco eadem manu appositum esse videretur an diversa manu, si modo hoc dignosci potest: nam in tali re sæpe dubita-

---

*) Asyndeton inter duo membra apud Senecam frequentissimum est et infracto dicendi generi, quo hic scriptor utitur, valde convenit. Sic in substantivis invenitur cons. ad Marc. 2, 5 (et 15, 2): liberis, nepotibus; 18, 8: corporum, animorum (ubi Haasius præter necessitatem mille adjecit); de vit. beat. 3, 4: tranquillitatem, libertatem; de tranq. animi 11, 10: panis, aqua. In adjectivis cons. ad Marc. 3, 3: honestas, permissas; 12, 4: notorum, ignotorum; vit. beat. 15, 4: grave, immobile; tranq. an. 1, 10: promptus, compositus; benef. III, 31, 2: consummatam, perfectam; ep. 53, 12: munita est, solida; ep. 76, 30: levia sunt, mutabilia. In adverbis ep. 53, 8: fortiter, aperte. In verbis de ira III, 17, 3: cecidit, torsit. His exemplis multa alia addi possunt. Apparet, verba ita composita plerumque aut ejusdem fere significationis esse aut interdum contraria, quibus compositis totum comprehendatur (corpora, animi; nota, ignota).

tionem oriri posse facile concedo; verum tamen interdum diversus atramenti color correctorem prodit. Plures præterea loci sunt, ubi ex comparatione scripturarum, quas in A et in codicibus deterioribus esse Fickertus tradidit, dubitatio oritur, an satis accurate A scriptura exposita sit; qua de re proxima paragrapho aliqua disputabo.

Ceterum eadem fere codicis Mediolanensis condicio est, quæ aliorum librorum manu scriptorum ad idem tempus pertinentium, quibus in aliis scriptoribus utimur. A librario indocto quidem et quem sæpe, quæ scriberet, non intellexisse appareat, sed tamen archetypi textum, quem describebat, fideliter imitari et exprimere studentē exaratus esse videtur. Itaque paucos errores ejus generis, cujus sunt, quibus deteriores codices referti esse solent, in eo reperias, interpretamenta dico ad orationem explicandam aut lacunas textus explendas pertinentia, si quidem ea additamenta, quæ supra commemoravi, maximam partem posteriore demum tempore alia manu adscripta sunt. Nam quod editores non paucis locis antiqua interpretamenta ex archetypo in ipsum textum recepta detexisse sibi visi sunt, interdum quidem verum eos vidisse concedo, et ipse nonnullos locos adjiciam; sed sæpius verbis ob hanc causam delendis temere grassati sunt. Horum additamentorum ratio plerumque simplicissima est, ut statim se prodant. Sed hoc in præsentia omitto postea commemoraturus, ubi ad singulos dialogos pertractandos transiero. Aliis vero erroribus repletus A est, qui indocto et incurioso librario debentur: litteræ adduntur, detrahuntur, similes inter se permutantur; male dividuntur, quæ conjungi debebant, aut conflantur, quæ dividi; interdum pro ignoto et insolito vocabulo notius et vulgatius substituitur; hic illic verba jam scripta post breve intervallum male iterata sunt; non paucis locis unum vocabulum aut plura omissa sunt, maxime quidem ita, ut causa erroris statim appareat, interdum tamen aliter; quibusdam locis verba, uno et altero totæ sententiæ suo loco motæ sunt et pravo loco positæ; graviora etiam hujus generis menda aliquoties inveniuntur, quum totæ paginæ aut folia non suo loco legantur, sed fieri potest, ut has turbas jam in archetypo librarius codicis A invenerit. Hæc omnia mendorum genera fere æqualiter per omnes codicis partes sparsa reperiuntur: singularis unius libelli condicio est, de qua re paullo post plura dicam. Aliud mendorum genus est ab editoribus profectum et in mala sententiarum divisione positum, in quo genere non pauca mutanda sunt. Sed in universum tamen dicere possumus, eam hujus codicis condicionem

esse, ut plerisque certe locis sine magna difficultate verum ex ejus vestigiis inveniri possit, nonnullos tamen superesse, qui adeo vitiis laborent, ut vix umquam verum inde eruere liceat. Dolendum maxime est, quibusdam locis scripturam initio positam, quæ tamen fortasse veri vestigia servaverat, posteriore tempore abrasam esse, ut legi plane non possit; atque his locis, ubi secundæ manus ineptiis, in quibus hæc vestigia magis etiam obscurata sunt, solis utimur, plerumque de vero inveniendō nos desperare confiteri cogimur.

§ 2. De codicibus deterioribus.

Si codicem A talem etiam nunc haberemus, qualis erat, quum integer esset, nullo præter illum subsidio ad Senecæ verba restituenda nobis opus esset, vel, ut potius ita, quod sentio, enuntiem, omnes ceteros codices, quibus utimur, summo jure abjicere liceret. Sed injuria temporum factum est, ut ne hic quidem codex integer ad nos pervenerit. Primum enim initium libri primi de ira interit; et fieri quidem potest, ut magna illa lacuna, quæ in omnibus codicibus hoc loco est, in A quoque jam a principio fuerit, habueritque eam archetypus, ex quo descriptus est; sed de iis, quæ nunc in A usque ad 2, 3 secunda manu scripta leguntur, incertum est, utrum hoc folium initio in A fuerit prima manu exaratum, indeque descripti sint codices deteriores, ut ex aliquo horum secundam manum ea descripsisse et codici A hoc folium amissi loco inseruisse putandum sit, an jam ante, quam deteriores ex A describi cœpissent, folium primæ manus scripturam continens amissum fuerit, et secunda manus hæc ex codice aliquo Mediolanensis æquali descripserit, ut tum, quum codices deteriores vetustissimi describerentur, codicis A condicio jam eadem esset, quæ nunc est. Ac veri similis hoc quidem est, quum in ceteris codicis partibus ea, quæ secunda manu adscripta aut correctæ esse dicuntur, deteriorum librarii fere expresserint; sed tamen solvi hæc quæstio non poterit, nisi certiores facti erimus, hoc folium eadem manu scriptum esse, quæ alibi primæ manus scripturas correxerit, et quo tempore hoc factum esse videatur. Deinde magnum detrimentum A passus est amissis compluribus foliis, quæ extremam partem libelli de vita beata et initium libelli de otio sapientis continuerunt, ita ut nunc neque subscriptio prioris neque præscriptio alterius in A appareat, sed hi libelli continuen-

tur, quasi nihil desideretur. Atque hæc lacuna sane jam tum in A erat, quum deteriorum librarii eo uterentur; sed utrum etiam in archetypo fuerit, an posteriore demum tempore hoc damnum A passus sit, quum initio integer fuisset, de eo nihil affirmare possumus. Nam quod in primo folio codicis, ubi prima manu tituli eorum librorum scripti sunt, quos codex complexus est, initio sic scriptum fuit: AD GALLIONEM DE VITA BEATA || AD SERENVM DE OTIO, deinde verba AD SERENVM ita abrasa sunt, ut vestigia tantum cernantur, inde concludi non potest, quod Fickertus (vol. III p. 197) vult, librarium codicis A hanc lacunam jam in archetypo invenisse ideoque ipsum in titulo illa verba abrasisse; hoc posteriore demum tempore factum esse potius crediderim. Sed utut est, amissa hæc sunt, nec reparari damnum potest. Denique liber, qui ad Polybium de consolatione inscribitur, plane interiit, nisi quod folium servatum est, in quo extrema hujus libri pars, quæ unam paginam et dimidiam explebat, et initium consolationis ad Helviam fuerunt; sed ea ipsa, quæ ex priore libello sic relicta erant, nunc ita erasa sunt, ut pauca tantum vestigia appareant, et magna pars capitis 18 in margine legitur. Et hic illud quidem veri simile est, initium libri uno aut duobus foliis exsectis jam tum interiisse, quum deteriorum librarii eum ad manum haberent, eoque factum esse, ut in deterioribus hic liber cum antecedenti conjungeretur neque præscriptione addita neque facta ulla distinctione; sed reliqua usque ad caput 17, quæ nunc in deterioribus tantum servata sunt, post demum amissa sunt, quam deteriores describi cœpti sunt. Quare, quum hæc ita sint, necesse est, codicum deteriorum condicionem perspiciamus, ut sciamus, quo modo in iis dialogorum partibus, ubi illos solos recensitionis fundamentum habemus, iis utendum sit, quæve iis fides haberi possit.

Exstant igitur præter codicem Mediolanensem primum multi alii codices seculo XIII et sequentibus scripti, qui dialogos Senecæ continent, plerumque tamen ita, ut non omnes comprehendant sed alii alios. Quorum magnam copiam Fickertus in præfationibus et prolegomenis enumeravit, partim quos ipse primus contulit adhibuitque, partim quos apud superiores editores commemoratos invenit, qui iis usi erant eorumque scripturas non tamen plene nec diligentissime notatas in commentariis suis protulerant. Hujus generis sunt codices Mediolanenses secundus, quartus, quintus, Berolinensis, Vratislaviensis, Guelferbytanus alique; præterea codices Erasmi, Pinciani, Mureti, Gruteri (Palatini quattuor et Colo-

niensis), Bongarsii, Dalecampii, Lipsii, Gronovii aliorumque editorum. Horum codicum ratio quæ esset, Fickertus jam ex parte perspexit, qui in commentario suo ad cons. ad Marc. 26, 1 professus est, „codicem A ceterorum quasi parentem esse“; sed stabile ejus de hac re judicium non fuisse quum inde perspiciatur, quod in nota ad dial. de const. sap. 5, 3 „vestigia apparere“ dicit, „ex quibus colligatur, codicem A *multorum* ex nostris esse avum vel abavum“, tum magis etiam inde, quod, quum prolegom. p. 7 se variarum scripturarum collectionem contextui subjecturum esse dixisset „ita quidem dispositam, ut antiquissimæ quæque primum locum occuparent, ceteræ subsequerentur eo ordine, quo videntur ortæ esse“, multis locis codicis A scripturas post aliorum posuit itemque sæpissime deteriorum scripturas codici A prætulit et in textu posuit. Ne Haasius quidem, quamquam multo pressius hujus codicis auctoritatem sequitur, semper hoc judicium firme tenuit, ut qui in adnot. crit. 1853 p. 3, sicut Madvigius notavit, de scriptura A, quæ cons. ad Marc. 3, 2 exhibetur, sic judicaverit, ut eam ex scriptura codicis Col. et Bongars. ortam esse diceret; atque etiam alibi præter necessitatem codicem A deseruit. Madvigius autem Adv. crit. II p. 338 sqq. rationem, quæ inter codicem A et ceteros intercedit, pluribus exemplis demonstravit, cujus disputatione quamquam rem profligatam esse facile concedo, non tamen plane inutilem laborem me suscipere credo, quum iis, quæ vir clarissimus proposuit, aliqua adjiciam.*) Igitur demonstrare conabor, ex ipso codice A neque ex ullo alio omnes deteriores originem duxisse, aut ita, ut ipsi ex codice A descripti sint, aut ita, ut librarii eorum exemplaria ex A descripta ob oculos haberint. In hunc usum primum quosdam locos ex consolatione ad Marciam sumptos inspicere velim, quem librum duabus ex causis potissimum deligo, et quod in omnibus fere codicibus deterioribus esse videtur, et quod critica hujus libelli condicio singulare quiddam habet, ita quidem, ut eum ab eodem librario scriptum esse

---

*) Quamquam scio me, quod ad summam rem attinet, nihil hic novi post Madvigium afferre, nolui tamen hanc disputationis partem plane omittere, quæ ad tenorem ejus servandum necessaria videbatur, eoque minus hoc sustinui, quod in disputatione Schultessii, quæ hoc opusculo jam elaborato ad me pervenit, aliquo loco (de brev. vit. 9, 1) codicis B testimonio correctionem defendi vidi.

vix credas; aut codicem A pejus in hoc libro quam in ceteris partibus habitum esse putandum est.

Quum enim vulgaria omnium generum menda, ut supra dixi, æqualiter fere per omnes codicis partes sparsa reperiantur, præter hæc omnia singulare genus in hoc libro invenitur, quod quo modo ortum sit, dictu difficile est, neque tamen id multum ad rem pertinet. Neque enim illæ modo verborum terminationes detruncatæ hic inveniuntur, quæ in aliis quoque libris similiter siglis significantur, ut passivi terminatio - ur aliæque, sed non paucis locis miro modo extremæ vocum partes præter omnem consuetudinem omissæ sunt, ut verba tantum dimidiata scriberentur. Jam si hos locos inspexerimus codicumque scripturas comparaverimus, codicis A menda a librariis deteriorum codicum intacta relicta esse aut, quum difficultates inde ortas tollere studerent, vario modo correctæ inveniemus, sed ita tamen, ut ubique appareat, detruncatam codicis A scripturam ceterarum fontem fuisse, sive vera reperta sunt, sive falsa latius serpserunt. Velut 3, 2 F. (nam in hac disputatione solis F. numeris utendum censi) in A est: cum memorialius vix nemo potest, quam scripturam ex deterioribus BGDP₃ intactam fere servaverunt (nisi quod in BG geminata littera scriptum est cum memoria alius, in D recte cum memoria illius), ceteri licentius mutatam exhibent, sed ita tamen, ut interpolationis conatus ex corrupta codicis A scriptura ductos esse manifesto appareat; nam vix pro vixit, quod Haasius scite invenit, in omnibus deterioribus est itemque lacuna, quam post vixit esse Haasius et Madvigius intellexerunt, quorum ille: vixit. *quam* nemo potest cet. scripsit, hic autem: vixit. *Memoriam enim* nemo potest cet. (quod probo, nisi quod pro enim, quæ particula huic loco apta non videtur, mihi quidem *autem* ponendum fuisse videtur). His rebus clare ostenditur, ceteras scripturas ex A fluxisse. — 4, 2 A habet: illa... consolareo (pro *consolandam se* Areo) philosopho viri sui præbuit; in BP_{2.3} pro detruncato verbo scribitur consolareo, in G consulares, in P₄ consulari, in V consilia..rcho, in Col. consilium, in D consolamen; editores demum inde a Curione viderunt, quid lateret. — 12, 2 in ABG est: non fructus educat (pro *educationis*) ipsa educatio, in aliis est educati, educatu, educatio, educitur, alia ex eodem compendio ducta, sed simul ceteris licenter mutatis; in nullo verum invenitur. — Paulo post in eadem paragrapho, ubi in A miro modo sua pro

suaserit scriptum est, quod F. felici conjectura repperit, omnes etiam deteriores sua habent. — 14, 2 in A per compendium, quod etiam alibi invenitur, imp. pro imperii vel imperatoris scriptum est; B habet in. p., alii imperii, imperatoria, imperatoris, impublica. — 17, 4 A territor (pro territorium), ceteri torritor, territur, torritam, territam, turritam, contritam, alia exhibent. — 17, 5 in A incidi (pro incidisset) est, in aliis incidit aut incidens. — 19, 3 A habet mori pro moriturum, quod recte in tribus interpolatissimis (V Col. g) repositum est, quum ceteri ut A mori habeant. — 20, 6 in A est servat pro servator, quod F. repperit, idemque est in BGP₃ (in quo, ut sæpius factum est, etiam alia scriptura ita notata est: servat *alias* servaretur); in ceteris scriptura mutata est. — 22, 1 in AB est prototi, quod Madvigius ita emendavit, ut scriberet: *procubuerunt* toti; in ceteris est percoqui, procoqui, projecti sunt. — 22, 7 in AB est interpella (pro interpellarent, quod librarii codicum VP₂ reppererunt); in aliis est interpellas, interpellatores, interpellant, similia. — De 23, 3 suo loco dicere malo. — 24, 4 mancā scripturam ossa circum nobis nervos ABGP₂ habent; in aliis correctione scriptum est circum (v. circa) nos, sed ita mendum loci occultatum modo, non correctum est; Madvigius Adv. II p. 362 scripturam sic correxit: ossa *ac circumdatos ossibus* nervos, quam emendationem veram esse puto, quod ad sententiam attinet; quod autem ad verba, videndum est, ne facilius sic corrigi mendum possit, ut scribatur: ossa *ac circumvolutos* iis nervos; in archetypo fuisse crediderim: circumvol is nervos. — 26, 1 inte domus statu inte ipse, quam scripturam F. et H. bene expleverunt, in ABP₃ integra servatur; in ceteris librarii mendo manifesto offensi multa tentarunt, sed facile perspicitur, has omnes turbas ex manca A scriptura ortas esse. — Similia menda in ceteris dialogis nusquam fere reperiuntur: equidem duo tantum exempla vidi, in dial. de tranqu. an. 3, 10, ubi A clam juves pro clamore juves habet, in ceteris codd. pro his verbis unum clames conjectura repositum est; et in consol. ad Helv. 9, 1, ubi contrario modo verbum detruncatum est, quum pro tardius scriptum esset dius, ex quo secundæ manus correctione factum diu deteriores servarunt. Nam ita sæpius factum est, ut menda hujus generis in A supra verum corrigerentur, quamquam id secunda manu factum esse non semper F. dicit, deinde in ceteris codicibus

plena scriptura in ipsam verborum seriem transiret: velut de brev. vit. 19, 1, quum similiter vocabuli initium detruncatum esset ore pro *humore* scripto, supra versum vox plene adscripta est, ut in deterioribus in ipso contextu legitur; idemque cons. ad Marc. 10, 3 factum est, ubi advocatio, quod A initio habuerat, recte emendatum est, ut fieret *advocationem*, quod deteriores exhibent, similiterque hi loci habent, qui in eodem libello sunt: 17, 2 (A peregrinati, sA et dett. *peregrinationis*); 20, 2 (A tendenti, cr. A *tendentibus*, quod item in dett. est, nisi quod BG quoque initio tendenti habuerunt); 25, 3 (A locato, sA et dett. *locatorum*). Notabilis in hoc genere locus est 11, 3, ubi in A initio erat: paucissimo circuitus annor, deinde postremum verbum supra versum recte in annorum emendatum est relicto mendo in paucissimo; nam hic deteriores omnes annorum habent, sed pro paucissimo legitur paucissim, paucissimi, potissimi. Hos locos ideo commemoravi, quia inde certissimum argumentum peti potest ad id probandum, quod proposui, omnes codices deteriores ex ipso A neque ex ullo alio descriptos esse; quum enim dici possit, veri simile esse, detruncatas illas scripturas non ipsius codicis A librario deberi sed jam in archetypo fuisse ideoque ex hoc non in A solum sed etiam in alios codices A æquales transire potuisse indeque non minus quam ex A in deteriores venire, veri simile tamen non est, etiam in illis codicibus A æqualibus hos locos prorsus eodem modo correctos esse, quo in A factum est; ergo, si codices deteriores correctiones in A factas in ordinem verborum receptas ostendunt, necessario fere inde colligitur, ipsum A horum codicum fontem fuisse. — Sunt tamen quidam loci, ubi A solus detruncatam scripturam exhibere videtur, quum deteriores omnes recte expletam exhibeant; velut 13, 3 A victor habere traditur pro *victoriam*, de ceteris nihil annotatur, ut putes victoriam in illis scribi; itemque 22, 2, ubi in A insidio pro *insidiosum* esse dicitur. De quibus locis hoc dicam, magnam mihi inde oriri dubitationem, an de codicis A scriptura non recte relatum sit, sed etiam hi loci ut ceteri, quos attuli, jam in A correcti sint, de quo nihil Fickertus; quamquam tam facilis horum locorum emendandorum ratio est, ut cuius statim in mentem venire debuisse videatur. Etiam de eo loco, quem supra nominavi, qui est tranq. an. 3, 10, dubito, an jam in A clames prava correctione substitutum sit, quamquam F. de eo nihil dicit: alioquin enim vix fieri potuisse videtur, ut omnes dete-

riores, quos quidem F. nominavit, eodem modo scripturam interpolatam ostenderent.

Transeo ad aliud locorum genus, quo potissimum in ejusmodi disputationibus, qualis hæc est, uti solent; spectanda enim jam lacunarum et interpretamentorum ratio. Quod igitur ad lacunas pertinet, hoc loco de majoribus illis lacunis, quarum rationem supra attigi, nihil dico; sed interdum factum est, ut unum aut plura verba in A omitterentur, atque his locis aut eadem menda aut varias turbas inde ortas plerumque in ceteris reperias, ut hi loci eandem codicum necessitudinem clare demonstrant. Unum locum, qui est cons. ad Marc. 3, 2, jam supra commemoravi, cui alios ex eodem dialogo sumptos addam. Nam 10, 1 ubi A initio hæc habuerat: clarum, nobilis aut formosa conjux, deinde pro clarum, quod mendi manifestum erat, simplicissimo interpolandi genere clara repositum est, scriptura interpolata in omnes deteriores transiit occultato mendo, non sublato; Madvigius enim Adv. I p. 105 ostendit, vocem excidisse, quum initio scriptum esset: clarum *nomen*, nobilis cet., sed hoc verbum in omnibus codd. desideratur. — 11, 1 in his: in foro litigat, in theatris, in templis precatur, quæ et in A et in deterioribus reperiuntur, nisi quod Vg *et* in templis ex interpolatione habent, omnes editores inde ab Erasmo (præter F.) viderunt, verbum post theatris desiderari. (Erasmus desidēt addidit, quod fortasse ex ep. 7, 2 aut de vit. beat. 28 sumpsit; parum aptum hoc verbum esse dixit Madvigius, qui plaudit proposuit; ego *spectat* malim). — 11, 2 plura verba et in A et in omnibus deterioribus omissa sunt simul ceteris in A depravatis, unde in deterioribus latius serpsit depravatio; Madvigius scribendum ad hanc formam esse ostendit: quorum modo inopia [*extenuatur, modo copia*] rumpitur. — 16, 2 lacunam codicis A in B servatam, in ceteris parum recte suppletam, ut statim apparet, Haasius recte explevit sic scribendo: Tiberium [*Gracchum et Gajum*] Gracchum. — 22, 5 et 6 duas lacunas, quæ et in A et in deterioribus inveniuntur, Madvigius recte explevit, qui sic scribi jussit: ut interpellarent, quod coegerant, *orant*, et paullo post: an mortis *ius* rei perderent. Maxime erratum est in pronomine relativo omittendo, ubi aliud vocabulum relativum aut præcedebat aut subsequeretur, atque talibus locis mira codicis A et deteriorum similitudo cernitur, et notabilia codicum deteriorum menda sæpius ex tam pusillo codicis A vitio fluxerunt; conferri velim, quæ cons.

ad Marc. 3, 3 effecta sunt, quum pro ipsumque, *quem* desideras, quod Madvigius invenit, in A ipsumque desiderans scriptum esset. Possum his exemplis ex uno dialogo sumptis multa alia ex ceteris quoque libris addere, sed hæc satis superque erunt.

Interpretamenta codex A a prima manu pauca habet; sed præcedenti paragrapho multos locos nominavi, ubi tuto affirmare liceret, additamenta in iis secunda manu adscripta esse, et quod hæc in omnibus fere codicibus deterioribus inveniuntur, id vel maxime ostendit, hos codices ex A ipso ortos esse; quæ enim A secunda manu adscripta habet, ea in aliis quoque codicibus A æqualibus ac fere geminis fuisse veri simile non est. Sunt tamen loci, ubi jam archetypus codicis A interpretamenta habuisse videtur, quæ inde in A, tum ex hoc in deteriores propagata sunt; velut 11, 1 in his: et quæ diligis veneraris et quæ despicias, ubi jam F. alterum horum verborum diligis veneraris interpretamentum alterius esse vidit atque posterius sustulit, Madvigius vero diligis additum esse putavit: quod mihi quidem non rectum esse videtur, quum nemini in mentem venire potuisse credam, ut veneraris, quod et per se satis perspicuum est nec insolitum, adjecto illo diligis interpretaretur, contrarium vero facilius cogitari possit, quod diligis hoc loco insolentiore significatione positum est. — De 13, 2 jam alibi non satis constare dixi, an A quoque interpretamentum Persei nomini subjectum haberet, quod in deterioribus plerumque invenitur, in duobus tamen scriptum non est. — Similiter de const. sap. 12, 3 (ubi A admonet adficit, ceteri fere omnes admonet et adficit habent) et de ira II, 32, 2 (ubi editores superiores, quum in A esset: M. Catonem ignorans in balneo quidam percussit imprudens, rectissime ignorans tamquam manifestum vocabuli imprudens interpretamentum ejecerant, F. vero et H. prave hoc verbum retinuerunt) eadem additamenta et codex A et ceteri ostendunt.

Atque ut alia quoque notabilia mendorum genera, quæ codicibus deterioribus cum A communia sunt neque aliunde quam ex ipso A in eos transire potuisse videntur, commemorem, primum eos locos videamus, ubi scripturæ codicis A ita corruptæ sunt, ut litteris male divulsis aut conflatis prorsus alia verba efficerentur, atque quæ effici debebant. Ita, quum in A cons. ad Marc. 1, 2 pro A. Cremuti Cordi miro errore acrem uti cordi scriptum esset,

hoc in BGD servatum, in Vg ita tantum mutatum est, ut cordis scriberetur; 5, 3 pro illi, tamquam si (quod Madvigius scripsit; F. æque bene: in illam, quasi) in A legitur: inlitam quasi, unde in deterioribus hæc facta sunt: BGD (ex parte) illitam quasi, Col. illi, tam quavi, V incultam, quasi, P₄ illatam, quasi, P₃ illic tamquam, P₂ illi tamquam; 6, 1 pro omni se genere A habet omnis e genere, BGD omnis ex genere, P_{3.4} omni ex genere, Col. g omni genere; 10, 3 pro amet ut recessura in ABGV est a metu ire cessura (V cessuro), P₃ g a metu in recessuro habent, alii alia. Similia exempla multis aliis locis et in hoc dialogo et in ceteris inveniri possunt (de provid. 1, 2; 3, 1; vit. beat. 27, 5; cons. ad Helv. 9, 12; 10, 3).

Porro in A sæpius menda sic orta sunt, ut verba, quæ jam scripta erant, post intervallum male iterarentur; atque hæc menda, quæ vix fieri potest quin hujus codicis propria fuerint, pluribus locis aut in deterioribus quoque codicibus servata sunt aut magnas turbas creaverunt. Velut cons. ad Marc. 19, 3 vocabulo reos male iterato in A legitur: et tribunalia et reos et in illa reos libertate, quæ scriptura in BGP_{2.4} servata est, in VP₃ aliis reorum pro altero reos interpolatione substitutum; et simile mendum 20, 11 in A est, quod Madvigius Adv. II p. 359 certissima conjectura sustulit, sed velim inspicere, quæ in deterioribus codicibus scripturæ monstra hinc orta F. attulit. Etiam in aliis dialogis similia inveniuntur, velut de provid. 2, 7 (in unius conditionem concesserint, ubi syllaba con- male priore loco scripta erat); de otio sap. 5, 16 (quidni in actu est); cons. ad Helv. 1, 2 (*dolori tuo*). Verum tamen hoc mendorum genus tam manifesto se prodebat, tamque facilis corrigendi ratio erat, ut non paucis locis librarii deteriorum codicum ea sustulerint, velut cons. ad Marc. 12, 1; de vit. beat. 24, 3; de otio sap. 5, 11; de const. sap. 14, 1 factum est.

Sed præter hæc mendorum genera in quavis fere pagina exempla inveniuntur, quibus fere necessario colligere cogimur, codices deteriores ex ipso A descriptos esse aut certe per exemplaria ex eo descripta inde originem traxisse. Infiniti enim scripturæ errores in codicibus deterioribus sunt, qui aut ipsam codicis A scripturam ostendunt aut manifesto inde orti sunt vitio latius propagato. Velut, quid de his exemplis dicas, quæ sine dilectu pono: de provid. 1, 1 accidere pro acciderent; de const. sap. 9, 1 in vi-

tia pro in vilia; cons ad Marc. 1, 4 florei pro floret; 2, 3 impotentem pro potentem; 4, 1 humano pro inhumano; 5, 1 aliud pro altum; 8, 1 in illo pro initio; 22, 2 intibus pro inscientibus; vit. beat. 2, 2 in multis video pro multis invideo; 21, 3 necsorium pro censorium; de ira I, 3, 6 regumē pro regium est; II, 4, 2 ad inpotentationem pro ad intentationem; III, 32, 1 sitiente pro sit in te, quibus addi possunt mille alia? Quid dicas de correctionibus supra versum in A passim scriptis, quæ deinde ubique fere in deteriores codices translatae sunt et interdum ibi novos errores procreaverunt? In quo genere notabilia exempla apud F. in comment. ad libr. de ira II, 10, 3 (isticcine pro istic iræ); 23, 2. (an quis pro ecquis); III, 23, 4 (fulguris ictum pro fulguritum) inveniuntur et multa alia. Nihil amplius opus esse puto, ut tuto summoque jure hanc sententiam pronuntiare liceat, ipsum codicem A omnium deteriorum codicum fontem esse.

Neque tamen negaverim, locos quosdam reperiri posse, ubi ex codicibus deterioribus tales scripturae apud F. positae sint, quæ non ex A solo deflexæ esse videantur. Sed primum meminisse debemus, difficile esse interpolationem sensim latius serpentem per omnia vestigia persequi; nam codices deteriores, quorum scripturas F. attulit, non omnes ex ipso A sed ex aliis exemplaribus jam interpolatis et ex A deflexis descriptos esse apparet, et multi eorum aut interierunt aut non toti nec diligenter collati sunt, ut historiam interpolationis sensim progredientis scribere non possimus nec semper ostendere, quis primus auctor scripturarum ab A audacius deflexarum fuerit. Codex est inter deteriores Palatinus tertius, qui interdum huic rei lucem afferat; in eo enim sæpius librarius significavit, se in illo exemplari, quod describebat, varias scripturas propositas vidisse, ideoque utramque scripturam attulit *alias* aut simili verbo interposito; velut de ira II, 30, 1, ubi AVP₂ Col. sustentem, β GDEP₄ patientem habent, in P₃ legitur: patientem *alias* substinendum (ut patientem in aliquo exemplari interpretandi causa adjectum fuisse videre possimus); II, 15, 2 in A Col. Dm. colligo est, in β GVDEP_{2,4} intelligo, in P₃ colligo et intelligo. Deinde quibusdam locis merito dubitatio oritur, an codicis A scripturae non vere aut certe non plene apud F. relatae sint. Hic non tam de ea scripturae diversitate loquor, quæ cons. ad Marc. 1, 7 et de vit. beat. 10, 1 apparet, quos locos tractabo, quum ad eos me series dis-

putationis deduxerit; ibi enim conjectura oriri potuit; sed velim unum locum annotari, qui est cons. ad Marc. 17, 2. Nam quum ibi ceteri codices se ex A ortos esse eo testentur, quod pravam litterarum distinctionem, quam A habet, Charibdi aquam diu pro Charybdi, quamdiu scripto, omnes servaverunt, insuperque eo, quod pravam secundæ manus correctionem, qua in A vacatam pro vacat scriptum est, aut et ipsi tenent aut paululum mutatam exhibent (vocatam, vocaturam), permirum est, quod verba ab Austro, quæ vera et plane necessaria sunt neque conjectura addi potuisse videntur, in omnibus deterioribus esse dicuntur, quum in A scriptura, qualis a F. notatur, non appareant. Sed non puto, me audacter facturum esse, si hoc F. negligentiae tribuerim, præsertim cum Mureti editio, quacum Itali codicem A contulerunt, illa verba exhibeat, neque diserte dicatur, hæc in A non legi. Etiam de ira III, 42, 1 mirum est, quod manifestum interpretamentum ea vitia, quod in omnibus fere deterioribus reperitur sed constanter adjecta littera *s* (id est, scilicet) se interpretamentum esse testatur, non jam in A aliquo modo adscriptum esse dicitur sicut multa alia ejusdem generis. Difficilior etiam de const. sap. 5, 3 verborum in plerisque dett. omissorum ratio est. Ceterum ejusmodi locorum numerus non magnus est, et iidem codices, qui ita miro modo ab A discrepare videntur, mille aliis locis necessitudinem intimam, quæ inter eos et A est, testantur.

Ipsi codices deteriores multum inter se differunt. Exstant quidam loci, quorum tales scripturæ sunt, ut duæ classes inter se distinguendæ videantur, velut de ira I, 11, 2, ubi evenientes excipit effugientes persequitur in VP₂ Col. B legitur, in β GDEP_{3.4} duo orationis membra inverso ordine ponuntur; sed alibi P₂ contra Col. cum ceteris stat, ut de const. sap. 5, 3; et de brev. vit. 8, 1. B (qui hic idem est, quem in libris de ira F. β vocavit) cum V contra GDE facit. Scilicet illos codices tum demum ordine digerere possemus, si omnes haberemus. Majoris momenti illa quæstio est, quibusnam ex his codicibus præter ceteros fides habenda sit, ubi propter defectum codicis A ad eos confugere cogimur; sed ne hoc quidem facile dictu est, quum eidem codices, qui alibi licentissimam interpolationem ostendant, interdum A scripturam soli servarint, atque rursus ii, qui interpolationibus liberrimi esse videantur, aliquoties tamen hoc depravationis genus subierint. Hoc tamen dicendum esse videtur, quod jam Madvigius dixit, quod-

que etiam exempla supra allata plerumque ostendunt, codicem Berolinensem (B vel β), quamquam interpolationibus non plane liber sit, tamen optimum deteriorum esse atque præter ceteros codicis A scripturam fideliter expressam ostendere; ad eum proxime accedere codicem Guelferbytanum et Mediolanensem quartum (G et D), longius discedere ceteros, maxime Coloniensem, Vratislaviensem, Gryphiswaldensem (Col. Vg), sed hos tamen interdum solos verum exhibere.

Hic finem hujus disputationis faciam. Transeo jam ad singulos dialogorum libros recensendos eam rationem secuturus, quam supra in præfatione proposui; quod opus utinam mihi succedat!

PARTICULA POSTERIOR.

§ 1. De providentia.

Cap. 2, 6 scribitur: *Languent per inertiam saginata nec labore tantum, sed motu et ipso sui onere deficiunt.* Quod Haasius adnot. I p. 2 scribendum esse suspicatus est: *languent corpora* per inertiam saginata, in eo erravit; sed digna res est, quæ observetur, Senecam interdum ut hoc loco neutrum genus ponere, ubi tamen de hominibus proprie cogitandum est, ideoque potius masculinum expectabatur. Conferri velim locos de const. sap. 11, 2 (tanto excelsiora); cons. ad Marc. 6, 2 (defuncta); de clement. II, 2, 1 (omnia vegeta sunt. ., prout animus eorum vivit cet.); quæst. nat. VI, 1, 4 (titubantia). Deinde vero non recte tria substantiva, quæ sunt labore, motu, onere, ex æquo fere posita ad verbum deficiunt referri mihi videntur; nam labore et motu deficiunt, i. e., facultatem laborandi seque movendi amittunt, recte habet, sed sui onere deficiunt vix recte ita dicitur, ut significet: facultatem sui oneris gestandi amittunt. Quare particulam et aut tollendam aut ante motu transponendam esse censeo, ut duo tantum ablativi (labore et motu) a verbo deficiunt pendeant, tertius vero (onere) pro ablativo instrumenti accipiatur. Ceterum dubito, an Seneca potius *deficiuntur* scripserit, passivique generis terminatio hic ut sæpius oblitterata sit. — Paulo post idem ego conjeceram, quod nunc Haasium l. l. jam suspicatum esse video (sed tamen dubitanter, ut videtur, quum in præf. vol. III editionis suæ non commemoraverit), scribendum esse: non fert ullum ictum in-

læsa felicitas; at *cui* adsidua fuit cum incommodis suis rixa, callum per injurias duxit. Pro cui in A ubi scribitur; sed in hac scriptura et subjectum verbi duxit et significatio personæ, ad quam pronomen reflexivum suis referatur, intolerabiliter abest neque ex superioribus ullo modo intelligi potest. Nec raro hæc verba: ubi, cui, qui inter se permutata a libris sunt; cfr. Madvig. ad Cic. de fin. II, 67 et Adv. II, p. 180.

Cap. 3, 4 oratio mihi gravius corrupta esse videtur, ubi sic omnes ediderunt: Ignominiam judicat gladiator cum inferiore conponi et scit eum sine gloria vinci, qui sine periculo vincitur. Idem facit fortuna: fortissimos sibi pares quærit; quosdam fastidio transit, contumacissimum quemque et rectissimum adgreditur, cet. Quamquam enim Seneca non raro eandem sententiam mutatis paullulum verbis bis enuntiat, ob eamque causam hic quoque idem bis dictum (fortissimos ... quærit, contumacissimum ... adgreditur) ferendum esse putare possis, obstat tamen, quominus id hoc loco ferendum arbitremur, primum, quod his duobus membris idem significantibus contrarium interponitur, quum alibi, quantum scio, continuentur; deinde, quod in imagine, quam adhibet, alterum membrum desideratur. Quare mihi quidem veri simile videtur, corrigendi genere alioquin parce adhibendo hic utendum esse, ut sententia transponatur; ita enim, ni fallor, Seneca scripsit: Ignominiam judicat... vincitur, fortissimos sibi pares quærit. Idem facit fortuna: quosdam fastidio transit, contumacissimum qu. et rect. adgreditur. — § 7 in A initio sic scriptum erat de Rutilio: revocatus tantum non retro cessit sed longius fugit; corrector aliquis verba tantum non transponenda esse significavit, quod omnes editores probaverunt. Sed in hac scriptura primum non tantum pro non tantum non accipi debet, cujus usus ante sed (sed etiam) nullum exemplum vidi (nam quod in non modo fit, id non statim ad non tantum (solum) transferri posse puto); deinde ferri non potest, quod retro cessit ita enarrare cogimur, quasi significet *Romam rediit*, quum prorsus contrarium sit; denique, quod ad historiam pertinet, nemo umquam Rutilium longius fugisse narravit, sed Smyrnæ eum constanter habitasse dicunt. Quare hanc correctionem abjiciendam esse credo, retinendam vero A scripturam ita adjutam, ut scribatur: revocatus tantum non retro cessit *et* longius fugit; sic optima sententia

efficitur. Tantum non solita significatione quattuor præterea locis apud Senecam invenitur: cons. ad Marc. 16, 2; de benef. V, 16, 3; quæst. nat. I, 16, 1 (ubi in optimis codicibus BE tamen non prave legitur); ep. 95, 25. — § 9 sodalis quidam meus conjecturam mecum communicavit, quam probandam esse censeo; ita enim Senecam scripsisse putat: *refige* (cod. A *refice*) illum et mitte in senatum cet. De refigendi verbo, quod propter crucis nomen (§ 10) aptissimum est, conferri velim de vit. beat. 19, 3.

Cap. 4, 3 dubitari vix potest, quin in hac codicis A scriptura: si illi nullam occasionem difficilior casus dedit, in qua una vim sui animi ostenderet vocabulum una pravum sit, quod ferri ita demum poterat, si pro ostenderet scriptum esset ostendere potest; sed quo modo locus corrigendus sit, non video. Tamen præ Haasii conjectura universam reponentis, quod vix ita corrumpi potuit, Lipsii probo, qui, quum in codice suo unam reperisset, vivam scribi voluit; sed fieri potest, ut melius vox plane abjiciatur, quæ ex antecedentibus litteris non difficulter oriri potuisse videtur. — § 7 verum esse puto, quod Gruterus proposuit, revocata particula et. quæ facile omitti poterat, scribendum esse: veniet *et* ad illum diu felicem sua portio. In eadem particula recipienda paullo post § 9 Haasius solus erravit, qui ex A sic scripsit: fugite delicias, fugite enervatam felicitatem, qua animi permadescunt et, nisi aliquid intervenit, quod humanæ sortis admoneat, velut perpetua ebrietate sopiti; nam et constructionem prorsus pessum dat. Quare aut verbum aliquod post sopiti excidisse putandum est, aut cum omnibus ceteris editoribus et tollendum: quod ego quoque prætulerim, quum non raro hæc particula errore addita sit.)* — § 8 in A scriptum est: quare deus optimum quem-

---

*) Præter dialogorum locos, ubi hac particula recipienda aut omittenda erratum est, hic statim alios ex ceteris Senecæ scriptis apponere libet. Prave igitur apud Haasium et additum his locis invenitur: de benef. I, 1, 11 (ubi Naz. recte: quam multi indigni luce sunt? tamen dies oritur); 3, 3 (ubi Naz. simul accipientium); V, 4, 1 (ubi vulgo recte edebatur: tu multa dare potes, ego tantum accipere possum); VI, 4, 6 (ubi Naz. gloriari, ubique jactare); 31, 5 (ubi optima hæc scriptura ex Naz. profertur: commissas sibi angustias armis tuebuntur, corporibus ob-

que aut mala valitudine aut aliis incommodis adficit; in multis codicibus deterioribus mira scripturæ discrepantia est: aut mala valitudine aut luctu aut incommodis; in Col. solo, ut videtur, utraque scriptura conflata legitur: aut mala valitudine aut luctu aut aliis incommodis, quod Haasius recepit. Sed hoc ipsum, quod præstantissimi deteriorum mutilam habent scripturam, ostendere videtur, hæc verba aut luctu ex interpretamento aliquo (ut luctu) supra incommodis scripto orta esse, quo recepto aliis expulsum est; quare equidem, si re vera in ipso A nullum horum verborum vestigium est, de quo nihil traditur, A scripturam, quæ satis plena est, cum F. retinere malim. — § 10 ex Mureti conjectura revocandum est: quidni satius sit, quum pronomen iis, quod post quidni a F. et H. insertum est, nihil habeat, quo referatur, et facillime geminatis litteris ore-retur; in A est quidne is satius sit. Contrario modo ep. 110, 2 erratum est, ubi Senecam sic scripsisse puto: videbimus, an tantum dis vacet, ut privatorum negotia procurent (sic vg; H. ex codd. non recte procurarent); interim illud

---

struent); VII, 7, 3 (Naz. om. et ante tamen a sacris cet.); 15, 1 (Naz. om. et ante jam te alius redemerat); epist. 76, 15 (vulgo recte: quantum feneret, quam multis salutetur) et 33 (ubi scribendum videtur: si rectis oculis gladios micantes videt, si scit cet.). Etiam in Ciceronis Bruto § 264 sic scribendum puto: præceps quædam et cum idcirco obscura, quia peracuta, tum rapida celeritate (vg. rapida et celeritate) cæcata oratio. — Contra eadem particula errore omissa his locis videtur: de clem. I, 9, 3 (ubi Naz. constituit...vindicare et consilium cet.); de benef. I, 3, 2 (ubi Haasius addere debuit: et juvenes); II, 6, 1 (Naz. gladius idem et stringit et transforat); 25, 1 (Naz. effecisti, ut et viverem et morerer ingratus); III, 24 (Naz. accessit ad filium ejus et: jube cet.); V, 18, 1 (Naz. numquid et uxori et socero); VI, 30, 2 (ubi scribendum puto: quin potius eum potentem esse vis, cui plurimum debes, et beatum); quæst. nat. III procem. 3 (ubi scribendum videtur: hoc dicerem et si puer juvenisque molirer); ep. 59, 11 (scribd. audit et in rapinis, nisi forte, ut vulgo fit, et ante in ebrietatibus tollendum est); 73, 5 (vg. recte: vexit et animosius). Denique locus Vell. Patere. II, 6, 2 facilius eodem modo corrigi posse videtur, ut scribatur: nihil in motum, nihil tranquillum, nihil quietum denique et in eodem statu relinquebat.

scito, sive adsignati *iis (is)* sumus, sive cet. — § 13 A corruptam scripturam habet: Sic sunt nauticis corpora efferendo mari dura; neque enim efferre pro sufferre dicitur; sed tertium orationis membrum, ubi est: ad excutienda tela militares lacerti valent, ostendere mihi videtur, potius sic scripturam corrigendam esse: corpora *ferendo* mari dura, dativo casu, ut consilium significetur (cfr. Madvigii gr. Lat. § 415). Ceterum, si causam duritatis Senecam significasse putes, non addenda est præpositio *a*, sed sublata litteræ *f* geminatione scribendum: *e* ferendo mari.

Cap. 5, 3 dubito, an Seneca sic scripserit: At iniquum est, virum bonum debilitari aut constringi *et* (codd. aut) adligari, malos integris corporibus, solutos ac delicatos incedere. Neque enim recte tamquam plane diversa constringi et adligari particula aut distinguuntur, quum idem fere significant; præterea in ea scriptura, quam proposui, orationis membra melius inter se respondent, quum verbo debilitari contrarium integris corporibus incedere reddatur, item constringi et adligari reliqua verba similiter juncta solutos ac delicatos incedere; ex quibus solutos verbo adligari, delicatos autem constringi respondet, ut chiasmus hic appareat. Quam facile post aut alterum aut pro et scribi potuerit, statim apparet. — In eadem paragrapho paullo post vulnus codicis A incerta medicina sanatur; nunc enim ita in eo scribitur: in urbe securos esse provisos et professos inpudicitiam; sed verbi provisos primæ quinque litteræ alia manu scriptæ sunt. Editores superiores percisos scripserunt, quo verbo Martialis nonnumquam usus est ad genus quoddam stupri et libidinis significandum; H. et F. præcisos maluerunt, quod apud Lamprid. Elagab. 7, 2 exoletos significat; utrum verius sit, scire non curo, sed hoc tamen dicam, fieri posse, ut vana specie ludamur, et verba provisos et tamquam dittographia orta plane abjicienda sint. — § 5 prava interpunctione sententia laborat, quum sic scribant: Vultis spiritum (sumere)? quidni? nullam moram faciam, quo minus recipiatis, quod dedistis. Hic enim post quidni necessario velitis intelligendum est, quod quam ridicule fiat, nemo non videt. Transposita interrogationis nota sic scribendum est: quidni nullam moram faciam, quo minus recipiatis, quod dedistis?; et faciam præsentis temporis conjunctivus, non futuri indicativus est. De hac affirmandi forma, quæ per

sententiam interrogativam a quidni non incipientem et conjunctivum in verbo exhibentem efficitur, conferri velim, quæ Madvigius Adv. II p. 408-9 (ad Sen. de benef. II, 10, 4) scripsit; præter ea exempla, quæ ibi attulit, alia de brev. vit. 7, 7; ep. 92, 23; 102, 30; 124, 10 inveniuntur. — § 6 in iis saltem editionibus, ubi peculiari typorum forma oratio alienæ personæ significatur, ut fit apud F. et H., non recte locus signatur, ubi Demetrii verba desinere putandum est; illi enim hæc quoque verba ei tribuerunt: Nihil cogor, nihil patior invitus, nec servio deo sed adsentior cet. Sed si Demetrii hæc verba essent, certe hic quoque ut in superioribus deos allocutus esset nec servio deo sed servio vobis dixisset. Igitur Senecæ hæc verba sunt summam verborum Demetrii suo more comprehendentis; atque rem ita habere ostendunt etiam verba, quæ deinceps ponuntur: eo quidem magis, quod scio, omnia certa et in æternum dicta lege decurrere. Nam his verbis Seneca ad quartam disputationis partem (fata ista sic ire cet., cfr. 3, 1) transiturus viam sibi munit; alioquin, si hæc quoque verba Demetrii essent, nimis abruptus transitus esset, et Seneca sic scripsisset: Ita est: fata nos ducunt cet. — § 9 difficillimus est locus, quem H. ex codd. sic scripsit: Non potest artifex mutare materiam: hoc passa est. Postrema enim verba sic accipienda esse videntur, quasi significant: „hoc ei tributum est, ut non possit mutari“; sed ita patiendi verbum accipere non licere puto, certe nullum exemplum, quo hæc significatio probaretur, usquam aut ipse vidi aut in lexicis invenire potui. Sed Haasii conjecturam, qui, quum et ipse scripturam corruptam esse perspexisset, adnott. crit. I p. 3 sic scribi voluit: *in hoc parata est*, probandam esse non credo; nam si hoc Seneca significare voluisset, dixisset; „in hoc (vel potius hæc) parati (boni viri) sunt“. Pronomine hoc verbi mutandi notionem demonstrari certo credo; ideoque mihi quidem Seneca scripsisse videtur: *numquam* hoc passa est (cfr. de ira II, 20, 2). — § 10, quod ad versus Ovidii attinet, statim apparet, Senecam eos ex memoria afferre neque exemplar Ovidii tum ad manum habuisse, quum hæc scriberet. Quare discrepantias scripturæ ego quoque ferendas puto, neque ex Ovidii codicibus aut enitantur aut fit timor et... trepidat apud Senecam reponendum esse, quamquam mirum videri potest, quod altero loco conjunctivus a Seneca ponitur. Sed tamen in primo versu *qua* pro quam facillima emendatione apud superiores editores recte scriptum esse credo;

nam verbi enitendi cum accusativo juncti apud Tacitum demum exempla inveniuntur (velut Annal. II, 20 aggerem eniti, Hist. I, 23: Pyrenæum et Alpes eniti), ac ne hæc quidem apte cum hoc Senecæ loco comparantur. — § 11 similis error ei, quem ad § 6 commemoravi, ab Haasio commissus est, quum hæc verba: Humilis et inertis est tuta sectari: per alta virtus it Phaethontis orationi adjungeret; nam prorsus importuna hæc adolescentis gloriatio est virtutem sibi ipsi tribuentis. Senecæ hæc verba sunt, quæ epiphonematis loco illi Solis et Phaethontis colloquio adjungit, ut summam ejus ostendat.*)

-
- *) Quam sæpe editores hoc genere peccaverint, quum ipsius scriptoris verba et alienam orationem iis interpositam non recte distinguerent, multis exemplis demonstrari potest; unum afferam, quod instar omnium sit. In disput. Tuscul. II, 38 et 39 valde erratum est, quum verba ex [Ennii] Achille allata ipsius Ciceronis verbis mixta essent; et alii quidem, quid verum esset, intellexerunt, sed tamen ita, ut nemo, quod sciam, totam veritatem perspexerit. Quare totum locum describam, quo modo mihi recte scribi videtur:

„At vero ille exercitatus et vetus ob eamque rem fortior, medicum modo requirens, a quo obligetur:

(EVRYPYLVS)

*O Pátricoles, inquit, ad vós adveniēns aúxilium et vestrás manus
Petó, priusquam oppetó malam pestem, mándatam hostilí manu,
Neque sánguís ullo pótis est pacto prófluens consistere,
Si quí sapientiá magis vestra mórs devitari potest.
Namque Aésculapi liberorum saúciū opplent pórticus;
Non pótis accedi.*

(PATRICOLES)

*Certe Eurypylus híc quidem! hominem exércitum!
Ubi tántum luctus cóntinuatur?*

Vide, quam non flebiliter respondeat, rationem etiam afferat, cur æquo animo sibi ferendum sit:

(EVRYPYLVS)

*Qui alteri exitiū parat,
Eum scire oportet sibi paratam péstem, ut participét, parem.*

Abducet Patricoles, credo, ut collocet in cubili, ut volnus obliget; si quidem homo esset! Sed nihil [vidi] minus. Quærit enim, quid actum sit:

Cap. 6, 4 in hac sententia: isti. quos pro felicibus adspicitis, si non, qua occurrunt, sed qua latent, videtis, miseri sunt (nam sic olim edebant, nisi quod videritis pro videtis scribebant) Haasius primus ex codice A singulari numero adspicis et videris scripsit formas pluralis numeri ob orationis æqualitatem fictas esse ratus. Moleste tamen hoc uno loco singularem fero ideoque scripturam supra propositam sequi malim, præsertim quum ejusmodi formæ facillime depravarentur, et, quum altera corrupta esset, altera statim et necessario mutaretur. — § 6 dubito, an potius ita scribendum sit: cavi, ne *quid* (codd. quis) vos teneret invitos; conferri velim, quæ infra ad cons. ad Marc. 9, 3 annotabo. — § 7 mira hæc scriptura in omnibus codicibus et editionibus est: Prono animam loco posui: trahitur. Quid Seneca significare voluerit, apparet: scilicet cum acumine quodam animam semper quasi elabi dicit, ut singulis momentis eam revocare et retrahere ex fuga debeamus, quod fit, dum spiritum trahimus. Sed si hoc intelligi voluit, certum est, ut opinor, eum non sic loqui potuisse, ut solo verbo trahitur uteretur: pleniore verbo sententiam suam declarasset dixissetque fortasse retrahitur. Sed ne hoc quidem verbum satis ei voci respondet, in qua omnis sententiæ præcedentis vis inest, scilicet adjectivo pronο. Quare pro trahitur scribendum *labitur* esse puto non valde audaci correctione, quod verbum apte illi pronο redditur. *Spiritum labi* Tac. Annal. VI, 50 quamquam paullo aliter dixit; et per se hoc loco facile intelligi poterat. Nam quod

(PATRICOLES)

Elóquere vere: rés Argivum proelio ut se sústinet?

(EVRYPYLVS)

*Non pótis ecfari tántum dictis, quántum factis súppetit
Labóris.*

(PATRICOLES)

Laberís! Quiesce igitúr et volnus álliga!

(Etiam si Eurypylus posset, non posset Æsopus):

(EVRYPYLVS)

*Úbi fortunam Hectóris nostram acrem áciem inclinatám —
et cetera explicat in dolore: sic est enim intemperans
militaris in forti viro gloria.*

Verba *vere* et *laberis* de conjectura addidi, in posteriore Bentleyi invento usus, qui laboris in laberis mutari volebat.

Lipsius traditur aut truditur scribendum esse censuit, ne hæc quidem verba apta sunt. Aliam enarrandi viam Wölfflinus secutus est, qui collato loco Senecæ Phœniss. 165 (hac extrahe animam!) trahitur pro extrahitur dictum esse putavit; sed primum hoc verum esse non credo, deinde ita potius conjunctivo modo utendum erat in adhortatione, denique ne hoc quidem verbo prono respondet. — Sub finem capitis (§ 9) sic scribendum puto: ecquid erubescitis, *qui*, quod tam cito fit, timetis diu, revocato pronomine relativo, quod ante simile verbum hic ut multis aliis locis excidit; alioquin enim illa interrogatio ecquid erubescitis mire ponitur non addita causa, cur erubescendum sit. Ceterum non prorsus necessarium esse concedo. In sententia relativa antiqui scriptores conjunctivum posuissent, sed hunc usum Seneca non observat.

Jam, quod ad singula verba attinet, disputationem meam de hoc Senecæ libello ad finem perduxi; sed duo supersunt ad universam libri condicionem pertinentia, de quibus præterea paucis disputandum esse puto. Nam quum Seneca initio capitis primi posita Lucilii quæstione hæc verba scripsisset: Hoc commodius in contextu operis redderetur, primus, quod sciam, Muretus dixit, his verbis significari „magnum illud opus, quo Seneca universam moralem philosophiam complexus erat, cujus crebra in epistolis mentio“; Pincianus autem existimat, „hoc loco mentionem fieri alterius operis de providentia, quod citetur a Lactantio et aliis“. Lipsius quoque ejusmodi opus Senecæ designari putat, „quod desideramus, sive seorsim de providentia scripsit sive magno moralium operi inseruit, ubi a deo et providentia orsus transiit ad homines et virtutes“. Hanc Lipsii sententiam Ruhkopffius arripuit et exsecutus est, ut hunc libellum partem majoris operis esse assereret „et, ut videtur, Moralium, in quibus de omni materia ad philosophiam morum spectante fusius disputaverat“. Primum quod ad Pinciani opinionem pertinet, alterum opus Senecæ de providentia similiter scriptum fuisse, defendi videtur loco Lactantii, qui instituit. V, 22 Senecæ librum citat „Quare bonis viris multa mala accidunt, quum providentia sit“, deinde verba hujus libri affert, quæ in nostro dialogo non leguntur. Sed primum veri simile non esse omnes concedent, Senecam duos libros de eadem plane re scripsisse; deinde ipse dialogus, quem habemus, et in quibusdam deterioribus codicibus et in illo Siculo, quem Muretus ob oculos habebat, prorsus eodem modo inscribitur, quo illud opus, quod

Lactantius nominat, ideoque multo magis a veri similitudine abhorret, aliud opus de providentia a nostro diversum Lactantium significare; sequitur, ut eum errasse putare cogamur et ex alio opere Senecæ hæc verba memoriter citasse nec recte titulum hujus operis indicasse; nisi credere malumus, eum potius sententiam Senecæ quam verba curasse. Quod ad alteram sententiam supra propositam pertinet, qua libellum nostrum partem majoris operis esse arbitrati sunt, æque pravam eam esse puto; hanc sententiam præter ceteros, quos supra nominavi, etiam Nautam, editorem Batavum, amplexum esse comperi, ita tamen, ut majus opus Senecæ de dis scriptum fingeret, cujus hic liber pars esset. Primum enim, si totius libelli formam inspexeris, plane absolutum et per se perfectum opusculum esse omnes concedent, neque ejus rei vestigium ullum apparere, majori libro hunc insertum fuisse. Deinde Lactantii verba supra posita ostendunt, eum hunc libellum seorsum editum habuisse. Præterea fieri illud quidem potest, ut in libris moralis philosophiæ (nam librum de dis Senecam scripsisse nemo umquam dixit; hoc Nauta male intellectis talibus locis, quales sunt quæst. nat. I, 1, 4 et II, 46 commentus est) aliqua de eadem quæstione disputarit; sed fragmenta, quæ ex his libris apud Lactantium servata sunt, nihil ostendunt, quod hanc sententiam adfirmet (Lactantii locos Haasius vol. III p. 443—44 con-gessit). Sed falsam illam opinionem inde duxerunt, quod verba illa hujus dialogi initio posita male intellexerunt et cum locis quibusdam epistolarum comparaverunt, ubi Seneca se quæstionibus quibusdam Lucilii, quamquam in contextum operis sui, quod cum maxime ordinet, veniant, tamen extra ordinem responsurum esse dicit; hos locos Haasius ibidem p. 442—43 collegit. Verum plane diverso modo his locis Seneca loquitur: ibi enim diserte significat, se jam hoc opus conscribere (velut id fit ep. 106, 2 adjecto pronomine: id de quo quærebas, veniebat in contextum operis mei), sed in hoc libello prorsus infinite dicit: melius in contextu operis redderetur, hoc est, in opere aliquo, quod omnes quæstiones ad naturam deorum pertinentes comprehenderet, neque his verbis aut aliud opus suum jam elaboratum significat, aut ullum consilium se agitare ejusmodi operis conscribendi.

Alterum, de quo disputandum videtur, hoc est, quod quidam hunc librum mancum ad nos pervenisse arbitrati sunt, quam sententiam Lipsius primus proposuit, et ex recentioribus certe Fickertus et Haasius probaverunt; in ceterorum enim libris tristes illi

asterisci, quos F. et H. in fine libri posuerunt, non apparent. Sed hanc quoque sententiam improbandam puto. Primum enim neminem negaturum esse credo, omnia, quæ in capite sexto, maxime inde a § 3, leguntur, tam aptam libelli clausulam efficere, ut nihil in ea desideretur; et si hanc libri clausulam esse non putant, scire velim, quo ea, quæ hic disputantur, pertineant, nam quinta disputationis pars jam capite quinto manifesto absoluta et perfecta est. Sequitur igitur, ut, si quæ in hoc libro desiderentur, ante caput sextum lacunæ nota ponenda sit aut potius ante § 3 hujus capituli, ubi legitur: puta itaque deum dicere cet., a quibus verbis clausula proprie incipit. Sed hic rursus omnia tam bene cohærent, ut nullus locus illis asteriscis relinquatur: aut multis locis eodem jure ponendi sunt, ubi nemini hoc facere in mentem venit. Nunc videamus, qua ratione ductus Lipsius hanc sententiam proposuerit. Eo videlicet in errorem inductus est, quod Seneca non omnes quæstiones exsecutus esse videbatur, quas initio capituli tertii se tractaturum promiserat; nam quum primam partem („ista, quæ vocantur aspera, pro ipsis esse, quibus accidunt“) capp. 3 et 4 explicuisset, deinde secundam („deinde pro universis“) cap. 5, 1—4, tum tertiam („volentibus accidere“) ibd. § 4—7, tum quartam („fato ista sic ire“) ibd. § 7—9, quintam denique („eadem lege hæc bonis evenire, qua sunt boni“) § 9—11 pertractasset, sexta pars (quam illo loco his verbis designaverat: persuadebo deinde tibi cet.) adhuc tractanda superesse videbatur. Sed primum apparet, initium capituli sexti quædam ad hanc partem pertinentia continere, et quod non diserte significavit, se ad eam partem tractandam transire, id ne in quinta quidem parte fecit; deinde quæramus, quomodo Seneca hanc partem tractaturus fuerit quibusque argumentis demonstraturus, bonum et sapientem virum miseratione non egere? Num igitur hoc aliis argumentis fieri poterat quam iis, quæ jam per superiores partes sparsit, quum ostenderet, ea mala non esse, quæ viderentur (3, 14; 4, 12; 5, 1), eaque ipsa, quæ mala viderentur, pro ipsis esse, quibus acciderent, et cetera? Equidem nulla alia excogitare possum. Quare, si Seneca peculiari capite sextam partem exsequi voluisset, multa eorum iterare, quæ jam dixerat, coactus esset. Parum accurate illo loco egit, ubi dispositionem hujus dialogi proposuit, quam per omnes partes exsequi non posset nisi ita, ut molestis repetitionibus librum

compleret; sed defectus, quem suspicati sunt, nullum vestigium esse puto, si diligenter disputationis rationem perspexeris.

§ 2. De constantia sapientis.

Cap. 2, 1 non credo, Senecam sic scribere potuisse: quam hinc P. Clodius, hinc Vatinius ac pessimus quisque venumdabat et ... non intelligebant, diverso verborum numero; scribendum puto *venumdabant*, præsertim quum etiam per se hoc loco pluralis numerus rectior videatur. Paulo post sine dubio scriptum fuit: *nullam* (codd. nullum) enim sapientem nec injuriam accipere nec contumeliam posse; nam primum Senecam *neminem sapientem* dicturum fuisse credo; deinde, quod negatio apud verba injuriam et contumeliam iteratur, id ostendere videtur, adjectivum negativum ad horum substantivorum genus conformandum esse. Denique, ni fallor, revocata particula ut, quæ facile omitti poterat, scribendum est: Hos enim Stoici nostri sapientes pronuntiaverunt *ut* invictos laboribus cet. — § 2 meliore interpungendi ratione utendum est, ut scribatur: Cato non cum feris manus contulit... nec in ea tempora incidit, quibus credi posset, cælum humeris unius inniti; excussa jam antiqua credulitate et seculo ad summam perducto sollertiam cum ambitu congressus ... stetit solus. Vulgo enim interpunctionem post inniti omittunt, post sollertiam demum ponunt, ut verba excussa jam antiqua credulitate cet. ad præcedentia referantur; quod perverse fieri demonstratione vix egere puto.*)

Cap. 6, 1 sic scribendum esse credo: cogita nunc, an huic fur aut calumniator ... facere injuriam *posset*;

---

*) Cap. 4, 1 ex superioribus editionibus Madvigius Adv. II p. 449 hanc scripturam revocavit: cum extra visum *exsilierunt* (pro *exsilierint*), ibidemque de hoc mendorum genere uberius disputavit et multa exempla attulit. His ego tria adjiciam, quæ ab eo non notata esse puto; nam de benef. V, 8, 4 scribendum est: quomodocumque *ierunt*, ut etiam in Naz. est; quæst. nat. I, 3, 8: eo, unde *exierunt*, reflectit; VII, 18, 1: cometæ enim, quo primum die *adparuerunt*, maximi sunt, sicut scribitur in cod. Guelf.

nam præsens tempus in hac re aptum non est. — § 5 hæc leguntur: filias meas quis casus habeat, an pejor publico, nescio, quam scripturam non plane veram esse credo. Cur enim, quum Stilpon se fortunam filiarum plane ignorare profiteatur, sententia ejus potius eo inclinat, ut eam pejorem quam omnium ceterorum esse suspicetur? Ni fallor, duo verba exciderunt, ut scribendum sit: filias meas quis casus habeat, *an melior*, an pejor publico, nescio. Sic demum absoluta ignorantia apte significatur. Duæ quæstiones a particula an incipientes sic juxta positæ apud Senecam non raro inveniuntur, velut cons. ad Marc. 22, 1; tranq. an. 7, 1, alibi. — § 7 pravum esse puto, quod ex codd. sic scribitur: proinde istos interroga, qui flent, qui lamentantur, strictis gladiis nuda pro pecunia corpora opponunt, qui hostem onerato sinu fugiunt. Mirum enim esse nemo negaverit, anaphoræ figuram in uno membro turbatam esse; eoque magis mirum est, quod pronomen relativum ante lamentantur iteratur, quod idem fere significat atque verbum flent, quum ante verba strictis gladiis...opponunt omisum sit, quibus nova prorsus sententia inducitur. Locum aut sic corrigendum esse puto, ut *qui* ante strictis inseratur, aut potius sic, ut duobus verbis transpositis scribatur: qui flent, lamentantur, qui strictis gladiis cet.; nam hoc asyndeton prorsus ex Senecæ usu est, ut supra p. 35 n. ostendi, neque in tali membro turbata anaphora offendit. — § 8, ubi est: non Babylonios illi muros contuleris, non recte muri Babylonii cum ipso sapiente comparantur; comparari debebant cum solidis illis et inexsuperabilibus munimentis, quibus bona ejus præcincta sunt, ideoque scribendum erat: non Babylonios *illis* muros contuleris. Atque hanc comparisonem Senecam re vera instituisse, ostendunt etiam verba, quæ statim infra ponuntur: illa, quæ sapientem tuentur, cet.

Cap. 7, 1 Wœlfflinus hanc conjecturam præceperat: qualem *conformamus*, exhibuimus; in codice est confirmamus. Multis locis hæc verba permutata sunt; ita epist. 95, 7 non dubito, quin scribendum sit: alios quoque artifices præcepta *conformant*; ergo in hoc idem poterunt (sc. præcepta) artifice vivendi, quum de eo quæretur, an præcepta abunde sint ad artifices sive vitæ sive aliarum artium efficiendos et conformandos (artifice rectissime in Bamb. scribitur, ut jam Bartschius intellexit). E contrario apud Vell. Patere. II, 110, 6 *firmitatem*

animum pro formatum Burerius et apud Quintil. I, 1, 27 *fir-mabit* articulos pro formabit Schuetzius recte scripserunt; nec dubito, quin apud hunc lib. I, 2, 4 eodem modo emendanda scriptura sit, ut fiat: da negligentiam *firmandi* custodi-endique in ætate prima pudoris. — § 2 recte Haasius ad eam scripturam revertit, quæ in codicibus est: mali tam bonis perniciosi quam inter se, deleta particula non, quam ante tam inseruerat, et de significatione adjectivi perniciosi sic disputavit: „Non videtur Seneca hoc loco id dicere, quid efficiant mali, sed illud tantum, quid velint efficere, et quo pertineat eorum malitia“. Sed commemorandum est, hoc ex singulari loquendi usu dictum esse, cujus apud Senecam multa exempla inveniuntur; nam ubi duo membra comparantur aut denique componuntur, membrorumque æqualitas, quamquam illa quidem propter alterius membri vim novi aliquid et inexpectati habet, eo significatur, quod particulis tam-quam conjunguntur, Seneca multis locis illud membrum, cui in hac compositione major vis inest, quodque in hanc compositionem venire quodam modo mirum est, post relativam particulam (quam) posuit, quum nos sic loqui soleamus, ut post demonstrativam (tam) hoc membrum inferamus; velut ex nostro more hoc loco potius ita dicendum erat: mali tam inter se (nam id mirandum est) perniciosi quam bonis sunt. Hujus usus apud Senecam hanc exemplorum copiam annotavi: de provid. 3, 6; de ira I, 12, 4; 16, 6; III, 5, 1; cons. ad Marc. 17, 6; de vit. beat. 8, 1; 23, 1; de clem. I, 3, 3; 5, 7; 13, 3; de benef. I, 13, 3; IV, 28, 4; V, 7, 4; VI, 32, 2; quæst. nat. IV, 13, 4; epist. 12, 6; 30, 6; 31, 11; 47, 10; 63, 15; 73, 8; 77, 7; 85, 23 et 39; 91, 7 et 16; 98, 8 et 10 et 16; 117, 23. Sed pluribus locis editores, quum hunc usum non perspexissent, mutationibus aut transpositionibus orationem corruperunt. Ceterum jam a P. Fabro Semestr. I cap. 23 rem expositam esse video, qui multa exempla et Senecæ et aliorum scriptorum attulit; neque tamen plane perspexisse videtur, quam late apud Senecam hoc loquendi genus pateret, quod scriptor quasi de industria captare et affectare videtur. Neque enim ibi solum, ubi per tam-quam comparatio fit, hic membrorum inversus, ut nobis videtur, ordo invenitur, sed etiam ubi aliis modis eadem membrorum æqualitas significatur; velut fit apud æque-quam de benef. III, 29, 7; VI, 43, 2; de ira I, 10, 3; epist. 55, 3; 66, 22; 82, 16; apud idem-quod quæst. nat. II. 34, 3; apud non minus-quam de tranq.

an. 8, 3; quæst. nat. II, 11, 2; III, 29, 3; epist. 18, 15; 101, 3, quibus exemplis addi potest quæst. nat. V, 15, 3, ubi adjectivum legitur (non minore periculo-quam); denique apud non magis-quam quæst. nat. VII, 12, 8 et ep. 100, 9. Accedit locus quæst. nat. II, 59, 5: paria conatur animus magnus ac perditus. Apud alios scriptores hunc loquendi usum non vidi nisi uno loco, qui est in Suetonii Vespas. 16; sed similitudinem quandam habet locus Cæsaris de b. Gall. I, 31, 11: neque enim conferendum esse Gallicum cum Germanorum agro, ubi nos potius contrario ordine comparationis membra posuissimus. Ex Senec. Rhet. IV, 8 (p. 270, 23 Kiessl.) unum exemplum Faber attulit pluraque ex juris consultorum libris. — § 4 Madvigius codicis scripturam apud H. positam sic emendavit: aliquis mihi venenum dedit, sed vim suam *remixtum* cibo perdidit venenum: *ille* dando *scelere* se obligavit; dubito tamen, quum in A sceleri sit, an potius geminata s littera, quæ sequitur, scribendum sit *sceleris*, quoniam Q. Scævola apud Gell. VI (VII) 15, 2 obligare se furti dixit. — § 6 denique leni conjectura scribendum puto *inmissa* tela declinare, quum emissa, quod in codd. est, non satis aptum nec per se nec propter intentatam, quod præcedit, mihi esse videatur; inmitti sic cons. ad Marc. 16, 5 ponitur et aliis locis.

Cap. 8, 1 melius verba interpungenda sunt: Nec est; quod mireris, si nemo potest illi injuriam facere: ne prodesse quidem potest. Nam ut nunc apud F. et H. verba distinguuntur, primum post mireris absolute positum ea ipsa sententia intelligenda est, quæ deinceps ab hoc verbo dijuncta ponitur: si nemo potest cet.; deinde conditionalis sententiarum forma, quæ sequitur, perversa est. Apparet Senecam hoc dicere, quod nemo sapienti injuriam facere possit, id mirandum non esse, quum ne prodesse quidem ei quisquam possit, quod certe magis mirum est. — § 2 eodem corrigendi genere utendum censeo, primum ita, ut punctum post lædi possunt tollamus et comma substituamus (quamquam fieri potest, ut H. quoque hoc loco verum sententiarum nexum perviderit, nam is sæpe puncto miro modo utitur); deinde, quod majoris momenti est, ut sic scribamus: Ad illa nitens... nihil humile concupiscet (sc. sapiens), nihil flebit. Qui rationi innixus per humanos casus divino *incedit* (cod. A incedet; præsens in multis deteri-

oribus est sive errore sive conjectura positum) animo, non habet, ubi accipiat injuriam.

Cap. 9, 2 vix credo, hanc sententiam: si magno labore adfectata hereditas aversa est cet. cum præcedenti recte ex æquo poni, quum exempla tantum in ea afferantur, quibus illa sententia illustretur; itaque restituta particula, quæ facillime excidebat, sic scribendum puto: *ut* si magno labore cet. — § 3 non satis perspicue procedit Senecæ argumentatio. Apparet, inde a veris, quæ sunt: nam si tangit illum injuria cet., idem argumentum, quod superioribus verbis hujus paragraphi continetur, nova ratione mutatis paullulum verbis proponi, nec id offendere debet, quum prorsus similiter cap. 5, 3 idem argumentum bis diverso modo enuntiatum sit. Sed offendit, quod priore loco ratiocinatio ad finem perducta non est, sed argumenti conclusio desideratur; atque equidem quædam verba, quibus hæc continebatur, errore omissa esse puto. Præterea in illa sententia: erroribus moderatur suis altæ quietis et placidæ difficiliorem genitorum rationem esse puto, quam ut recte habere possit. Quare ego Senecam ad hanc formam, si non his ipsis verbis, scripsisse puto: Adice nunc, quod injuriam nemo in mota mente accipit sed ad sensum ejus perturbatur; caret autem perturbatione vir erectus, erroribus moderatur suis, altæ quietis et placidæ [*est: caret igitur etiam injuria*]. Nam si tangit cet. His demum verbis additis particula nam apta est, quæ ut illo loco 5, 3 ad ipsam conclusionem refertur. — § 4 revocandum est, quod editores ab Erasmo usque ad Muretum ediderant, et quod in A ex secundæ manus correctione et in quibusdam deterioribus reperitur: ut ille omnes injurias in altum *demittat*, pro eo, quod in cod. A. p. m. scriptum est, *dimittat*. Neque de *alto maris* cogitandum est aut cum hoc loco talia comparanda, qualia sunt illud Horatii od. I, 26: tristitiam et metus tradam protervis in mare Creticum portare ventis, et cetera similia loquendi genera, quæ Mitscherlichius ibi congessit; sed de *alto animo* (*βαθύτης*) cogitandum, qui tranquillus semper in statu suo manet nec perturbatur aut commovetur, ut hoc in altum *demittat* idem significet, quod propriis verbis Seneca ita enuntiasset: *alto animo premit*. Atque hanc enarrationem, quam Madvigio debeo, veram esse ostendit id loquendi genus, quod de ira III, 13, 6 invenitur: animum

ita componere, ut iram... exortam in altum retrahat nec dolorem suum profiteatur.

Cap. 10, 2 quum in A p. m. ita scriptum esse dicatur: humilitas animi contrahentis se ob dictum factum in-honorificum, hæc scriptura tenenda est ita tantum mutata, ut *ve* addatur (ob dictum factumve). Pravissimum est, quod F. dixit, alteram vocem suspectam esse factumque delendum.

Cap. 11, 3 etiam nunc mendosum esse locum puto, quem Madvigius Adv. crit. II p. 386 corrigere conatus est; suspicor, Senecam sic scripsisse: et ut quisque contemptissimus est, ita et in ludibrium solutissimæ linguæ est; sed nihil affirmo.

Cap. 12, 1 merito H. lacunæ notam posuit, quam sic expleri posse puto: quibus *puerilis* animi mala sunt; ipse H. adnott. crit. I p. 6 eadem vel paria addendum censuit, sed hæc verba parum apta esse videntur, quum jam hoc loco puerorum significatio requiratur. — § 2 verum esse non credo, quod in codicibus et editionibus legitur: hi ut magnum aliquid agentes in lapidibus ac parietibus et tectis moliendis occupati; neque enim verbum, quod est lapidibus, ullo modo cum duobus reliquis (parietibus et tectis) ex æquo conjungi potest, ut moliendis eodem aut simili sensu ad omnia tria verba referatur. Quare aut verbum aliquod (velut cædendis) post lapidibus excidisse puto, aut, quod veri similis iudico, initio sic scriptum fuisse: hi... in lapidibus parietibus et tectis moliendis occupati, id est: in parietibus et tectis lapidibus (constructis) moliendis, ut lapidibus ablativum instrumenti esse putemus ad verbum moliendis relatum, quo modo dicitur: *aliquid saxo struere* (cfr. epist. 86, 4). Contortus verborum ordo, quum inter præpositionem et substantiva inde pendentia aliud substantivum ejusdem (aut alius) casus interpositum esset, effecit, ut ac male adderetur; sed de hoc verborum ordine, qui multis exemplis probari potest, dixit Madvig. gr. Lat. § 469 n. 2, itemque Advers. II p. 514 et aliis locis; cfr. 5, 3: ad honestis occupatum; de clem. I, 18, 3. Veram esse hanc correctionem aut certe veri similem inde colligi potest, quod hic locus ita scriptus plane illi respondet, qui præcedit ex æquo positus: illi... arenæ congestu simulacra domuum excitant.

Cap. 13, 2 Madvigii conjectura recepta mutataque interpungendi ratione scribendum esse credo: Scit sapiens, omnes hos, qui

togati purpuratique incedunt *ut* valentes, coloratos male sanos esse. Pro substantivo positum est male sanos (id est insanos), cui deinde adjectivum coloratos additur, sive hoc ita enarrare velis, ut significet fictos fucatosque (cfr. epist. 16, 2), sive ita, ut idem valeat, quod *sanam præ se ferentes speciem*, quo modo verbum de vit. beat. 7, 3 usurpatur; quod potius putaverim („vanvittige dårer med et sundt udseende“). Sic omnes superiorum conatus licenter in hunc locum delendo grassatorum abjici posse credo. — § 3 apparet illud quidem et ab omnibus intellectum est, pronomen se errore omissum esse; sed tamen iis locis alii inseruerunt, ut mendi origo non appareret; quare ego Senecam scripsisse opinor: sic ne suspiciet quidem *se*, si illum cet. In eadem paragrapho paullo post valde dubito, an Seneca dicere non potuerit, quod certe apud poetas defendi poterat: cui in magna familia cura obtigit ægros insanosque conpescere pro conpescendi; equidem apud eum nullum simile exemplum vidi. Quare videndum, ne vocabulum cura ab interpolatore additum sit. — § 4 mendi signum voci postremos apponendum est, quæ conjectura infelici, ut facile intelligitur, pro corruptis codicis verbis post terrimos reposita est. In terrimos latere *teterrimos* Madvigius mihi dixit, idque sine dubio verum est; pro corrupto post, ni fallor, *hostes* scribendum est (cfr. Cic. pro Cæl. 6, 13; in Pison. 20, 45). — § 5 Senecam conjunctivo modo adhibito scripsisse puto: Omnes enim inter se *differant* (id est: licet omnes inter se differant): sapiens quidem cet.; in A est differunt, sed conjunctivum verum esse particula quidem ostendit.

Cap. 14, 1 pusillum est, sed tamen dicam, quum eodem verbo male iterato codex A sic scriptum habeat: quantus risus inter ista risus tollendus est, potius altero loco risus delendum esse quam priore; nam ceteris locis, ubi idem error in A ita commissus est, ut de corrigendi ratione nulla dubitatio esse possit, sic plerumque erratum est, ut altero loco verba bis scripta tollenda sint (cfr. p. 45). — § 2 cur in uno verbo præsens tempus edatur, quum in ceteris omnibus futurum servetur, non intelligo, præsertim quum futurum in hoc quoque per se rectius sit et leni conjectura substituatur; quare mihi quidem scribendum videtur: *sciet* emere venalia. — § 4 denique non dubito, quin pervulgatus error removendus sit scribendo: non respicit, quid *omnes* (cod. A homines) turpe judicent; nam et paullo ante legitur: nihil

...ita videri sapienti ut omnibus, et paullo post: adversus opinionem omnium vadit.

Cap. 16, 2 in A sic scribitur: quæris, quid inter duos intersit? Mirum hoc loco duos videri potest, quum numerus ad rem nihil pertineat, neque duos solum pro eo, quod est nos duos, dici potuisse videatur; sed videndum tamen, ne hoc singulare loquendi genus sit, quod pluribus exemplis Senecæ firmari possit. Non advocanda talia exempla sunt, qualia reperiuntur de benefic. II, 10, 4, V, 8, 3, alibi, ubi recte numerus ponitur, in eoque vis inest; sed ibd. VII, 4, 5 Madvigius (Adv. II p. 421-22) ceteris recte emendatis sic scripsit: quemadmodum probemus, omnia sapientis esse, videbimus; nunc enim inter *nos* convenit, quamquam omnes codices, etiam Nazarianus, inter duos habent, ac plane negavit, sic inter duos pro inter nos duos aut inter nos dici posse. Eodem igitur jure nostro loco inter *nos* scribendum erat; porro de benefic. VII, 19, 1, ubi similiter inter duos legitur, inter *vos* edendum erat; similiter quæst. nat. I prol. 2 pro inter duas necessario inter *eas*, et epist. 118, 10 inter *ea* pro inter duo scribendum erat; nam ne his quidem locis ullum in numero momentum est. Sed tot locos corrigere non audeo.

Cap. 17, 2 cum codice A omnes editores hanc scripturam habent: Paupertatis maledictum quosdam perussit, quam sibi objecit, quisquis abscondit. Itaque materia petulantibus et per contumeliam urbanis detrahitur, si ultro illam et prior occupes. Sed non intelligo, quo modo particulam itaque hoc loco defendi posse putarint, sive ita accipienda est, ut *ob eam rem* significet, sive ita, ut pro *atque ita* positam putemus. Apparet enim, ea, quæ sententia ab hac particula incipiente continentur, ejusmodi esse, ut hoc modo cum superioribus conjungi prorsus non possint, quum contra pravam illorum hominum rationem, qui senectutem paupertatemque suam abscondendo contumeliam sibi inde fieri posse judicent, nunc ea sententia, quæ ab itaque incipit, ii inducantur et e regione illis ponantur, qui ipsi talia protrahendo et in ea jocando ostendant, se has contumelias non judicare. Quare, quum hæc sententiarum ratio sit, ut contrariæ ponantur, scribendum censeo: *Atqui* materia petulantibus... detrahitur cet. Alibi quoque has voces inter se permutatas videre me memini; velut Cic. Orat. 155 *atqui* idem poeta cet. pro itaque similiter scribendum credo.

Cap. 18, 1, ubi scribitur: capitis destituti et emendicatis (A: emendacitatis) capillis adpersi deformitas, dubito, an verum nondum repertum sit; equidem scripturam vulgatam non intelligo. — § 2 verum vidisse Lipsium puto, qui pro eo, quod in codd. manifesto corrupta scriptura legitur: in convivio, idem in concione, scribi voluit: in convivio, *id est* in concione; nam hoc modo perapte significatur, Gajum tam multos homines in convivium adhibere solitum esse, ut fere concionis nomine appellari posset; et concionis vocabulum sic translate positum de benef. II, 23, 1 reperitur. Ceterum id est in simili explicatione ab ipso scriptore adjecta de ira III, 19, 5 reperitur. De Caligulae conviviis multitudine hominum frequentatis vid. de ira II, 33, 4. Contrarium mendum Madvigius Adv. II p. 388 (de ira II, 2, 4) sustulit. — § 3 in A scriptum est: Chæreæ tribuno militum sermo non pro manu erat, languidus sono cet.; sed omnes simpliciter sic ediderunt: Chæreæ, tribuno militum, neque. unde tres illæ litteræ con- oriri potuerint, aut quid in illis lateret, reppererunt. Mihi in mentem venit, inesse in his litteris adverbium *contra*, ejus litteræ tres postremæ hoc loco sponte omittebantur. Aptum huic loco adverbium illud est, quo feroci Valerii Asiatici ingenio ultionisque appetenti e regione Chæreæ ingenium somnulentum, ut putabatur, ponitur, qui contumelias æquo animo laturus videbatur (cfr. paullo post: primus vir fuit, qui minime visus est).

Cap. 19, 2 scribendum puto: libertas est animum superponere injuriis et eum facere se, ex quo solo sibi gaudenda veniant, exteriora *diducere* a se cet; *diducere* scripsi, quum in cod. A sit deducere, quia hoc loco præpositio de- in verbo composito minus apta quam di- videbatur. Sæpissime talia composita inter se permutantur, atque in hac re nulla fere codicum auctoritas est; tenendum tamen, de- significare detractionem imminutionemque aut motum, qui deorsum fit, di- autem dijunctionem, distractionem, dispersionem, similia: quamquam hoc modo non omnia complexus sum. H. non constanter eodem modo scripsit, velut de ira I, 7, 3 recte diductis habet; de const. sap. 5, 4 diminutio scribit, sed de ira II, 14, 4 deminui, quod rectius videtur, quodque de brev. vit. 15, 4 et multis aliis locis reponendum credo. Ex Nazar. de benef. I, 15, 3 *defert*, non differt, scribendum; similiter III, 7, 7 Naz. a prima manu recte *demittere* tabellam habuit, quod Lipsius conjecerat, sed 2 m.

dimittere substitutum est; rectum id quoque esse puto, quod IV, 5, 2 in Naz. est: per sublime *demissa*. Quæst. Nat. I, 8, 2 vulgata scriptura *demittitur* et II, 55, 2 ignis *demissus* in aquam, quod F. invenerat, illis scripturis præferenda sunt, quas H. ex codicibus posuit, quum aliis locis rectam rationem secutus sit. Epistol. 26, 4 *delabi* pro dilabi ex edit. Mentelini scribendum erat; contra 49, 11 vulgo recte *diducitur* pro deducitur ante F. et H. scribebatur. Denique in hoc dialogo 12, 1 *dilectu* pro delectu revocandum est. Multa alia exempla afferre possum, sed hæc satis sunt. — § 3 interpungendi ratio ita mutanda est, ut scribatur: quo quisque honestior... est, hoc se fortius gerat, memor in prima acie altos ordines stare. Contumelias cet. Nam vulgo verba memor... stare ad sequentem sententiam trahunt, quod quam perversum sit, vix dici opus est. — Paulo post H. et infesta vi *urgeris* scripsit, quum in cod. A urgere legatur, quod F. retinuit, et adnott. crit. I p. 7 talem formam secundæ personæ passivi ab Senecæ usu alienam esse dixit; sed uno tamen loco præter hunc invenitur, epist. 90, 16, ubi ipse H. ex cod. Bamb. et aliis sequere pro sequeris edidit. Quare hoc quoque loco urgere relinquendum erat.

§ 3. De ira lib. I.

Cap. 1, 3 pusillum interpunctionis mendum removendum est commate ante audax et minax voltus sublato, ut hæc verba eaque, quæ deinceps ponuntur, subjecti loco cum verbo sunt jungantur; nunc enim prave in omnibus editionibus inde divelluntur, ac subjectum verbi sunt in vocabulis certa indicia inesse credunt. — § 4, ubi iræ signa enumerantur, difficillimus est locus, qui in codice A, in quo hæc omnia usque ad 2, 4 secunda manu scripta esse supra dixi, sic scribitur: totum concitum corpus magnasque iræ minas agens, fœda visu et horrenda facies; in ceteris quoque codicibus idem totidem litteris scriptum est. Corrupta hæc esse concedendum est; nam etiam si minas agere dici potest, quod insolitum quidem est, sed aliis loquendi generibus non dissimilibus defendi videtur (velut *agere pœnitentiam, æmulatus, nugæ, ambages, oblivia*, aliis, quæ apud Forcellinum I p. 119 col. 3 et Freundium I p. 172 col. 2 aliosque afferuntur),

tamen vocabulum, quod est iræ, ante minas positum nullo modo ferri posse videtur; nam sive pro genetivo objective accipitur, perverse Seneca locutus est, quum tales homines, quales hic describuntur, jam non iram minentur, sed in ira sint; sive genetivum conjunctivum esse putant, stulte illa vox additur, quasi de alio animi adfectu hoc loco cogitari possit. Editores ante F. vocem iræ abjiciebant, sed vix apparet, quo modo addi potuerit, ut fere necessario hoc verbum ex alio ortum esse credere cogamur; sed tamen hanc correctionem illi præfero, quam Hauptius (adnot. II p. 1, 1866) merito damnata codicum scriptura proposuit: *magnasque ore spumas* agens; moleste enim hoc participium cum objecto suo ad facies refertur, quæ genetivis depravantium se atque intumescantium satis jam descripta est. Quid scribendum sit, ipse non invenio; sed Madvigius conjecturam mecum communicavit, quam recipiendam censeo, etsi ea quoque insolens loquendi genus efficitur; scribendum enim arbitratur: *magnasque ruinas* agens. — § 5 rursus corrupta hæc scriptura est: Non vides, ut omnium animalium, simul ad nocendum insurrexerunt, præcurrant notæ. Hic primum pro præcurrant ex superioribus editionibus *procurrant* revocandum est: neque enim nunc de iræ prænuntiis agitur sed de ira manifestis signis se proferente et prodente, quum alii affectus abscondi possint. Facile talia composita inter se permutabantur, quum præpositiones jam in antiquis codicibus non plene perscriberentur sed siglis indicarentur, velut in codice Naz. præpositiones (et omnino syllabæ) pro, per, præ littera *p* adjectis diversis virgulis significantur; similiter apud Val. Max. VIII, 11, Ext. 3 præcurrentia pro *procurrentia* scriptum est, et Senec. quæst. nat. III, 27, 1 scribendum mihi videtur: maria sedibus suis excita *procurrant* pro *percurrant*. Deinde, ut ad nostrum locum revertar, substantivum desideratur, unde genetivus omnium animalium pendeat; nam ad vocem notæ nullo modo referri potest. Hoc etiam deteriorum codicum librarii intellexerunt, quorum infelices conatus apud F. cognosci possunt. Ego Senecam ad hanc formam scripsisse puto: non vides, ut omnium animalium, simul...insurrexerunt, *procurrant iræ (motus?)* notæ. — § 7 vocem cogitatio corruptam esse Madvigius Adv. II p. 387 verissime dixit, sed quod pro hac voce agitatio reponi vult, videndum est, ne cogitatio potius ex cōcitatio, id est *concitatio*, ortum esse putandum sit, quæ vox æque apta est.

Præterea non bene H. mihi egisse videtur, quum codicis A incertæ auctoritati obsecutus verbum est post concitatio delendum significaret: quod hoc loco abesse posse non credo. Hac quoque in re viri inconstantiam mireris, qui 2, 3 ceteros codices secutus spreteque A auctoritate ediderit: quid, tibi si libuerit, quum in A sit: quid, si tibi libuerit, quod certe æque rectum est.

Cap. 3, 6 locus graviter corruptus est, qui in codice A et omnibus editionibus sic scribitur: Muta animalia humanis adfectibus carent, habent autem similes illis quosdam impulsus. Alioquin, si amor in illis esset, et odium esset, si amicitia, et simultas. si dissensio, et concordia: quorum aliqua in illis quoque exstant vestigiâ, ceterum humanorum pectorum propria bona malaque sunt. De hujus scripturæ veritate nemo, quantum scio, dubitationem movit, quamquam satis multa in ea offendere debebant. Nam recte sane ea argumentatio procedere videtur, quæ his verbis: alioquin, si amor in illis esset, et odium esset, cet., continetur; sed cur tandem in tertio membro, quod, ut duobus præcedentibus, quibuscum ex æquo ponitur, recte responderet, sic enuntiandum erat, ut diceretur: si concordia, et dissensio, nunc inverso ordine hæc verba proferuntur, ut dissensio priore loco, concordia altero legatur? Deinde scire velim, quo pertineat hæc argumentatio, qua demonstratur, si affectus quidam (amor, amicitia, dissensio) in animalibus essent, inde securum esse, ut etiam contrarii affectus (odium, simultas, concordia) in illis essent? Nam ad illud demonstrandum, de quo agitur, scilicet muta animalia humanis affectibus omnino carere, plane nihil valet; atqui hoc Senecam his verbis demonstrare voluisse etiam particula alioquin ostendit, quæ nullum intellectum habet, nisi ad ea refertur, quæ præcedunt: muta animalia humanis adfectibus carent. Ita demum aliquid ad hoc ostendendum illa ratiocinatio valeret, si omnes odium, simultatem, concordiam (dissensionem) in animalibus non esse concederent; nam inde jure colligeretur, ne contrarios quidem affectus illis inesse, ut prorsus omnibus affectibus carerent; sed hoc ii, qui contra dicunt, non concedent, imo et hos affectus et contrarios animalibus inesse contendunt. Apparet igitur ex his, Senecam sic argumentari nec potuisse nec voluisse. Accedit, quod amicitia et simultas, dissensio et concordia proprie affectus non sunt sed semper cum ratione conjunctæ. Quare verissime Madvigius, cui hujus loci

correctionem debeo (nam ipse aliud tentaveram), sic disputat: „Ex amicitia et similitudine cet., quæ affectus proprie non sunt, et quæ constat in animalibus non esse, ratio ducitur ad amorem et odium, quæ proprie affectus sunt. Scribendum igitur particula si his ommissa: Alioquin, si amor in illis esset et odium, esset amicitia et similitudo, dissensio et concordia: quorum cet.“ — § 7 Madvigius summo jure contra Haasii temeritatem illa verba defendit, quæ is uncis incluserat: regium est illud et principale aliter ductum (h. e. *formatum*, ut de otio sap. 5, 3); tamen nescio, cur est tolli voluerit, quum in corrupta codicis A scriptura inesse appareat (regumē, id est regum ē, pro regium ē). Sane est abesse poterat, sed non offendere puto, quod scribitur.

Cap. 4, 3 editur: quædam enim sunt iræ, quæ intra clamorem concidant; quædam non minus pertinaces quam frequentes. Si hæc duo irarum genera inter se respondere Seneca voluit, de quo vix dubitari potest, quum quattuor genera, quæ sequentibus sententiis enumerantur, manifesto inter se respondeant et progressum quendam ostendant, non aptum in hac ratione verbum frequentes est; ac ne per se quidem rectum esse mihi videtur, quum ira, ut frequens esse possit, pertinax esse non posse videatur, si novæ iræ significantur; sin autem frequentes ejusdem iræ motus intelligendi sunt, frequens idem fere sit, quod pertinax. Quare pro frequentes non violenta correctione *frementes* scribendum esse credo; ita iræ clamoræ quidem, sed brevi et quæ intra clamorem concidat, contraria ponitur ira et tumultuosa et pertinax.

Cap. 5, 1 quum in A p. m. ita scriptum sit: quæsitum est, . . . quo ab iracundia distaret, et quod ejus species essent, verius esse puto, quod secunda manus correctione effecit: *quot* ejus species essent, quam quod editores omnes scripserunt: quæ ejus species essent; sed re vera hunc locum Seneca superiori capite non plene pertractavit.

Cap. 6, 1 edunt: „Quid ergo? non aliquando castigatio necessaria est?“ Quidni? sed hæc sincera, cum ratione. Senecam castigationem sinceram ita appellare potuisse, ut eam intelligi vellet, quæ non iræ et cupiditatis impulsu fieret (nam sic vulgo enarrant), non credo. Melius certe sublato commate sincera ablativo casu cum ratione conjungeretur; sed tamen ita potius Senecam scripsisse putaverim: sed hæc

sine ira, cum ratione: sic apte et diserte locutus est ut cap. 11, 2; 15, 1. De hoc mendorum genere multa Madvigius Adv. crit. I p. 26 sqq. disputavit multaque exempla attulit, in quibus ut hoc loco litteris quibusdam paullulum mutatis et deinde conflatis prorsus alia verba effecta sunt.*) In iis, quæ statim sub-

---

*) Exemplis, quæ apud Madvigium inveniuntur, hæc duo adjicere mihi liceat. Plin. epist. VI, 8, 6 de Atilio Crescente, parvæ rei familiaris homine et cui nullum nisi ex frugalitate redditum esse Plinius dixit, sic scribitur: gravis est ei vel minima jactura, quia (cod. Med. quam) reparare, quod amiseris, gravius est. Sed primum generali huic sententiæ, quæ per se difficilem intellectum habet propter comparativum gravius, nullus hic locus est: neque enim pertinet ad demonstrandum, cur illi potissimum vel minima jactura gravis sit; deinde gravius pro *difficilius* accipiendum est, quod vix fieri potest. Afferendum erat aliquid hujus viri fortunæ proprium, propter quod ei jactura vel minima gravis esset; atque hoc recte vidit Gierigius, qui ante reparare verba quædam (in exiguis opibus) excidisse statuit. Sed difficile intellectu est, quo modo hæc verba omitti potuerint; præterea vitium in gravius residet, atque ipsa de reparando sententia vix huic loco apta est. In verbo reparare mendum inesse credo Pliniumque sic scripsisse: *quia in re parva*, quod amiseris, gravius est: h. e. in re parva damnum vel jactura gravius momentum habet. Ex quia in factum est quam, ex re parva accedente re infinitivus reparare. Possis tamen etiam sic scribere: quia, *de parva re* quod amiseris, gravius est. — Alter locus Ciceronis est in Brut. § 162, ubi ex codd. scribitur: est etiam L. Crassi in consulatu pro Q. Cæpione defensione juncta non brevis ut laudatio, ut oratio autem brevis. De ceteris hujus loci difficultatibus taceo; hoc tantum dico, mirum esse, quum oratiuncula illa simul cum defensione edita esse et sic circumferri dicatur (nam aliud illa verba est juncta significare non possunt), hanc solam appendicem commemorari, nullo verbo ipsam defensionem laudari; nam quod illam defensionem tantum capitibus rerum expositis editam esse dicunt, prorsus contrarium mihi Ciceronis verba ostendere videntur, aut certe nullo ejus verbo hæc sententia etiam per se non veri similis firmatur. Pro duobus verbis defensione juncta Ciceronem unum scripsisse credo: *defensiuncula*; quod certe non alibi reperitur, sed plane ex Ciceronis et omnino sermonis Latini consuetudine fictum est. Litteris hujus verbi male distractis, quod ita fieri potuit, ut in fine versu verbum divideretur, ex iuncula (iuncla) factum est iuncta, ex defens autem defensione, mendo latius serpente.

sequuntur, objectum verbi elidimus non hastilia quædam detorta esse sed tantum hastilia, quæ cuneis adactis explicandi causa elidunt et findunt, ut ferrum ligno inseratur, ideo dico, quia apud editores hunc locum male enarrari video.

Cap. 8, 1 non satis causæ esse credo, cur illa verba damnentur, quæ H. uncis inclusit; neque enim, quod jejuna aut supervacanea videntur, ideo falsa putanda sunt, nisi multa alia Senecæ item falsa judicare velis. — Post § 4 verissime H. adnott. I p. 8 lacunæ signum ponendum esse dixit.

Cap. 9, 1, ubi scribitur: quotiens inpetu opus est, ... exsurgit (virtus) et, in quantum putavit opus esse, concitatur remittiturque, permirum mihi videtur, in hac re de remissione virtutis mentionem fieri, et mendum illi verbo inesse credo, quod facili correctione Madvigius ita removendum esse mihi dixit, ut scribatur: concitatur *enititurque*; nam ego aliter correxeram.

Cap. 10, 1: numquam adsumet ratio in adjutorium improvidos et violentos inpetus . . . , quos numquam comprimere possit, nisi pares illis similisque opposueris, ut iræ metum, inertiae præram, timori cupiditatem. Exempla, quæ sub finem hujus sententiæ adjiciuntur, non ipsum Senecam postuisse facile contendere audeo. Nam quo modo inertiam (!) et timorem improvidos et violentos affectus vocare potuit? deinde, num ratio umquam inertiam et timorem in adjutorium adsumpsit ad res agendas? Has nugæ stultus aliquis lector ex iis finxit, quæ § 2 dicuntur: qui fortis esse, nisi irascitur, non potest, industrius, nisi cupit, quietus, nisi timet; atque secundum exemplum maxime infelicitate fictum est, sed etiam tertium, quoniam potius inverso ordine cupiditati timorem dicendum erat. Quare id saltem faciendum erat, quod librarius codicis Vrat. non raro ceteris prudentior fecit, ut postrema duo exempla prorsus abjicerentur; nam primum tamen rectum est, quamquam ne hoc quidem Senecam adjecisse credo. Præterea *opposuerit* scribendum videtur. — § 2 interpunctio ita mutanda est: Non potest hic animus fidele otium capere, quatiatur necesse est fluctueturque, qui malis suis tutus est cet., ut pronomen relativum qui ad verba hic animus referatur.

Cap. 11, 5 oratio ita potius interpungenda est: dolorem

ultionemque seposuit, in unam utilitatem et occasionem intentus. Iram ante vicit quam Hannibalem.

Cap. 12, 1 certe mirum est, quod in A sic scribitur: quid ergo? cum videat secari patrem suum filiumve, vir bonus non flebit cet., nec hoc facile ita corrigi posse videtur, ut in superioribus editionibus factum est (cum *viderit*), quamquam hoc et tempore et modo verbi rectius est; nisi forte in archetypo viderat pro *viderit* errore scriptum fuisse putamus, quod deinde librarius codicis A infelicititer correxit. — § 2 scribendum esse: officia sua vir bonus *exsequetur*, non *exsequitur*, ostendit, quod statim dicitur: et sic bono viro digna faciet, præterquam quod scriptor etiam ceteris locis futurum tempus adhibuit (nam *irascetur* § 1 pro *irascitur* jam Madvigius revocavit). — § 3 recte Gruterus et nuper Haasius quoque (adnott. I p. 9) dixerunt, ante illa: cum hoc dicis, Theophraste cet. aliqua verba excidisse; „non enim ita compellare potuit Seneca Theophrastum, nisi antea dictum ejus aliquod rettulit (cfr. ep. 110, 6-7)“. Sed paullo post § 4 plane contra rectam rationem disputat Seneca, ut nunc quidem in editionibus et codd. legitur: „Irascuntur boni viri pro suorum injuriis“. Sed idem faciunt, si calda non bene præbetur, cet. Nam hoc, quod Senecæ responso continetur, homines vulgo faciunt, sed bonos viros hoc facere Seneca numquam dicere aut potuit aut voluit. Duo errores, quos hic demonstravi, simul tollentur, si unam sententiam transposuerimus, quæ primo omissa est et in margine adscripta, deinde non suo loco recepta; sic enim scribendum puto: „Irascuntur boni viri pro suorum injuriis“. Cum hoc dicis, Theophraste, quæris invidiam præceptis fortioribus et relicto iudice ad coronam venis: quia unusquisque in ejusmodi suorum casu irascitur, putas judicatu-
ros homines, id fieri debere, quod faciunt; fere enim justum quisque adfectum judicat, quem agnoscit. Sed idem faciunt, si calda non bene præbetur cet. Seneca hoc dicit, Theophrastum, quum iram aliquando justam esse demonstraturus hoc argumento utatur, ut dicat, viros bonos pro suorum injuriis irasci, veros iudices relinquere et ad vulgi iudicium confugere; veros enim iudices ne hanc quidem iram justam judicatu-
ros esse sed tantum vulgus, atque id eam ob causam, quod ipsum in tali re irasci soleat itaque excusationem iræ suæ sibi

præberi videat. Sin autem in hac re populi iudicium Theophrastus sequatur, idem etiam aliis in rebus eum sequi debere: ut, quum idem vulgus non minus ob futes illas causas, quas affert, quam ob eam, quam initio posuit, irascatur, hoc quoque ei probandum sit dicendumque, hanc quoque iram justam esse. — § 5 verba sic scribenda et interpungenda esse puto: nullus enim adfectus vindicandi cupidior est quam ira, et ob id ipsum ad vindicandum inhabilis *est* (om. A): *prærapida* (sic recte superiores, adjectivo ad ira relato; in A est prærapidus, male ad adfectus relatam) et amens, ut omnis fere cupiditas, ipsa sibi in id, in quod properat, opponitur. In Haasii scriptura maxime adjectiva prærapidus et amens ad nullus (!) adfectus relata offendunt: quæ si abessent, ea scriptura ferri poterat. Ceterum, quum extrema verba sic in A scripta sint: ipsa sibi in id, in quo properat, opponitur, fieri potest, ut non in *quod* scribendum sit sed præpositione ejecta quo retinendum.

Cap. 13, 1 Madvigius ejectis vocibus in bonis, quæ et in A et in omnibus fere deterioribus desiderantur, sic scribi voluit (Adv. II p. 387): Deinde, quæ *avenda* sunt, quo majora, eo meliora et optabiliora sunt; videndum tamen est, ne habenda, quod in codd. legitur, retineri possit, ut significet: *digna, quæ habeantur et possideantur*; nam sic hoc gerundivo duobus aliis locis Seneca usus est, de vita beata 24, 5 et 25, 1. — § 3 verum sane per se esse potest, quod in codd. est: quia sæpe validiores furor reddit; sed tamen dubito, an Seneca potius *reddidit* scripserit, quum et paullo ante perfecto tempore fuere et paullo post fecit et excitavit legatur, et hoc quoque loco perfectum aptius videatur; sed nihil affirmo.

Cap. 14, 1 ægre verbum sit desidero et errore excidisse credo, ut scribendum esse putem: vide, ne contra placidior solutusque adfectibus *sit*, et cui nemo odio sit. Prorsus similiter de ira II, 21, 11 H. sit inter s et et restituit.

Cap. 15, 3 Madvigius Adv. II p. 388 pœnam a iudice aut castiganti *ferri* Latine dici jure negavit dixitque, falsam esse codicis A scripturam apud H. positam: cum eo magis ad emendationem pœna proficiat, si iudicio lata est; sed longius a vestigiis codicis recedit, quod scribendum esse dubitanter suspicatus est: irrogata, neque rectum est data, quod librarius cod. Vrat. scripsit. Fuisse puto *inlata*; in- propter antecedentes

litteras evanuit. *Pœnam inferre* Hirtius b. Gall. VIII, 21 dixit, sed nullum præterea exemplum novi. Paulo post, ubi nunc editur: *cujus erit tam temperatus adfectus*, cum Socrates non sit ausus se iræ committere?, particula tam vix intelligi potest. Superiores editores eam delebant, sed præstare puto duorum deteriorum scriptura uti: *cujus erit; jam temperatus adfectus* cet. (h. e.: jam nullius erat temp. aff., cet.).

Cap. 16, 5 primum scribendum puto: Itaque *et, si* (vulgo etsi) perversa...severus; et cum cet.; deinde admodum mihi placet Pinciani conjectura sic scribentis: procedam in tribunal non furens nec infestus sed voltu *leni* (A: legis), et illa sollemnia verba magis gravi (A: leni magis gravique) quam rabida voce concipiam. Nam voltu legis fortasse post imaginem § 6 propositam intelligi poterat, vix autem jam hoc loco; neque apte adjectiva leni gravique conjunguntur aut simul adjectivo rabida contraria ponuntur. Errorem ita ortum esse puto, ut, quum librarius legis pro leni scripsisset, deinde in margine corrigendi causa leni adjectum esset, hoc pravo loco ante gravi irreperet, quo facto gravique necessario scriptum est. [Paullo post Madvigius ita scribendum esse verissime suspicatur: et agi *lege* jubebo, quam conjecturam mecum communicavit.] — § 6, ubi scribitur: quid enim est indignius, quam florere quosdam et eos indulgentia fortunæ abuti, quibus nulla potest satis mala inveniri fortuna, mire pronomen quosdam pendet, quo nullum certum hominum genus significatur; errore factum esse puto, ut demonstrativum eos propter relativum adderetur, quo sublato, ut ad quosdam relativum referatur, omnia rectius habere puto,

Cap. 18, 1 (16, 12) insolito modo dativus gerundivi substantivo junctus esse videtur; et, quum una littera geminata vulgaris loquendi forma restitui possit, aliquis forsitan dubitet, an scriptum olim fuerit: ratio...advocationem et sibi petit, ut excutiendæ *veritatis* spatium habeat. Atque ita scribendum esse olim mihi persuasum erat; sed nunc nihil movendum esse credo et conferri velim locum, qui est cons. ad Helv. 6, 2: quosdam (trahit) industria laxam ostendendæ virtuti nanta materiam. — § 3 (16, 13) scribitur: Cn. Piso fuit memoria nostra vir a multis vitiis integer, sed pravus et cui placebat pro constantia rigor. Per-

verse autem adjectivo tam universalis significationis Piso pravus vocatur, vir a multis vitiis integer, perverse universa pravitatis significatio cum sequentibus verbis conjungitur, quibus unum certum pravitatis genus appellatur. Apparet, pravum aut hoc loco *iracundum* significare debere, cujus significationis nulla exempla aut ipse vidi aut reperire in lexicis potui, aut mendum loco inesse. Atque equidem vix dubitaverim, quin Seneca *ira* pravus scripserit; ante similes litteras pra- vox *ira* non difficulter excidere poterat. Contrario errore cap. 17, 5 *ira* fracta in cod. A pro solo fracta scriptum est.

Cap. 19, 4 (16, 19) editur: quantam iram putas, quæ, quia in alium non tam cito, quam vult, erumpit, in se revertitur. Verum non de quantitate iræ hic agitur, sed de qualitate, id est pravitate ejus affectus, qui talem eventum habet; quare sic scribendum esse videtur: *quam* (i. e. *qualem*, *quam pravam*; cfr. de const. sap. 14, 1) *illam* iram putas, quæ cet. — § 5 (16, 20) fortasse scribendum est: *dimittet* (A dimittit) sæpe eum cet., quum in ceteris sententiis, quæ sequuntur ex æquo positæ, futurum tempus ponatur (dabit, conpescet, adficiet, servabit, intuebitur); fieri tamen potest, ut in primo membro Seneca præsens (dimittit) propter facit, quod præcedit, posuerit, in ceteris demum ad futurum transgressus sit.

Cap. 20, 3 (16, 25) verba sic scribenda et interpungenda esse credo: Contra mihi videtur veterinosi et infelicis animi, inbecillitatis sibi *conscii* (A: conscia), sæpe indolescere, ut exulcerata et ægra corpora [, quæ] ad tactus levissimos gemunt. Ita (i. e. fere *itaque*) ira muliebri maxime ac puerile vitium est. F. et H. conscia retinuerunt ad *ira* relatum, quod subjectum verbi videtur esse volunt; sed hoc vix rectum esse potest, quum *ira* indolescere dici non possit; recte superiores subjectum verbi videtur in infinitivo sæpe indolescere inesse viderunt ideoque *conscii* scribendum esse, sed male ante verba: ut exulcerata cet. punctum ponebant. Pronomen relativum quæ servari fortasse potest, si locum sic enarramus: ut exulcerata ... corpora (scil. *faciunt*), quæ... gemunt. — Deinde scribendum: „At incidit et in viros“. Nam viris quoque... sunt (sunt *interim*?) ingenia; de affirmatione in responso omissa conferri velim locos de *ira* II, 14, 2; 16, 3. — § 4 (26) omnes scripserunt: Quid ergo? non aliquæ voces ab iratis emittuntur, quæ magno emissæ videantur

animo veram ignorantibus magnitudinem? Hæc interrogatio quam inepta sit, nemo non intelligit; ipse enim, quem Seneca hoc sibi objicientem facit, ab iratis aliquas voces emitti, quæ magno animo emissæ videantur, quum his verbis illa adjicit: veram ignorantibus magnitudinem, statim confitetur, stulta esse, quæ objiciat; ita enim ipse dicit, has voces magni quidem animi esse videri, re vera autem non esse, ut quæ iis tantum tales esse videantur, qui veram magnitudinem ignorent. Apparet igitur, verbo, quod est animo, interlocutoris interrogationem finiri, reliquis tribus verbis Senecæ responsum contineri, ut scribendum ita sit: „Quid ergo? non aliquæ voces ab iratis emittuntur, quæ magno emissæ videantur animo?“ Veram ignorantibus magnitudinem (scil. magno em. videntur animo). [Verissime tamen Madvigius me monuit, revocata particula ita potius scribendum esse: *Imo veram ignor. magn.*; atque ipse initio idem conjeceram, sed postea errore affirmationem hic quoque omitti a Seneca potuisse putavi.] — Paullo post vocem omissam esse puto, quod similis subsequebatur; ita enim sine dubio Seneca scripsit: Oderint! quid *tum?* dum pareant? non; dum probent? cet. Nam solum quid, quod in A est, nimis infinitum esse videtur. — Denique in extremis paragraphi verbis, ubi H. ex codice A sic scripsit: sic nec amari quidem vellem, aut cum codice Berol. (f) scribendum est: sic *ne* amari quidem vellem, aut hoc modo: sic nec amari *equidem* vellem, quæ æque facilis emendatio est et fortasse illi præferenda (vid. Excursum). — § 6 (27) cur codicis A scripturam: Non potest *istud* (vulgo illud) separari aspernemur, nulla causa est. — § 8 (29), ubi edunt: eloquentur aliquid, quod tu magni putes, mendum vocabulo magni inesse puto, quod vix ita intelligere licet, quasi pro *magni viri* dictum sit; quare aut *magnum* scribendum aut post magni vocem *animi* addendam esse puto.

EXCURSVS. De'eo, an Latini *nec-quidem* dixerint, post Madvigium (ad Cic. de fin. exc. III) disputare opus non est; sed proferre libet, quæ de hac particularum conjunctione ex Senecæ codicibus enotavi. Igitur in dialogorum libris locus, quem hic commemoravi, solus est, ubi *nec-quidem* codicis A auctoritate firmetur; nam olim pluribus locis editores deterioribus codicibus usi *nec-quidem* scripserant, ubi nunc H. ex A verum restituit. Cons. ad Polyb. 2, 1, ubi cod. A testimonio destituimur, ex deterioribus codd. F. et H. *nec-quidem* scripserunt, ceteri editores recte *ne-quidem*. — In

epistolis quoque, si recte animadverti, unus tantum locus est, ubi *nec-quidem* boni codicis auctoritate defensum H. retinuit; est epist. 108, 19, sed ibi quoque facillime error removetur, quum litteræ *c* geminatione nec ortum sit, qua sublata scribendum est: nulla, si illi credas, anima interit, *ne* cessat quidem. — In libris de clementia et de beneficiis tredecim locis H. *nec-quidem* edidit, quum superiores plerumque recte *ne-quidem* posuissent; sed septem locis ex horum numero nova Nazariani codicis collatio ostendit, in hoc saltem optimo libro *ne-quidem* esse (de clem. I, 5, 4; de benef. III, 29, 8; IV, 40, 4; V, 19, 7; VI, 16, 3; 30, 1; VII, 11, 1); præterea de clem. I, 25, 5 in Naz. scribitur *nae-quidem*, et de benef. VII, 27, 3 pr. m. *ne-quidem* scripserat, sed secunda *nec* posuit. Supersunt quattuor loci, ubi *nec-quidem* esse in Naz. videtur: de benef. I, 4, 1, ubi *ne* ante circa in *nec* mutatum est, deinde V, 12, 3 et VII, 18, 1 (*nec reddere quidem*) et VII, 14, 6 (*nec temptasset quidem*); his igitur locis conjectura littera *c* delenda est. — In libris quæstionum naturalium optimus codex Berolinensis (E) XIII seculi est, quo tempore librarii frequentissime *nec-quidem* de suo veterum libris obtrudere solebant; sed tamen hoc aliquanto pluribus locis alter codex, Bambergensis (B), ostendit, ut vix credas, verum esse, quod hic liber sec. XI scriptus esse narratur, præsertim quum aliis quoque modis cum deterioribus magnam necessitudinem præ se ferat. His igitur in libris non bona codicum condicio est, et mendum, de quo agitur, multo pluribus locis apparere expectandum erat, quam re vera apparet. Nam quum in illis partibus, ubi utroque libro utimur, quindecim locis et in B et in E *ne-quidem* recte scriptum inveniatur, tribus modo locis *nec-quidem* in utroque est, ibique H. hoc prave tenuit; hi sunt I, 2, 6; II, 35, 2; III, 25, 2. Præterea tribus locis E solus *nec-quidem* exhibet, atque horum in uno (II, 41, 1) H. retinuit; in B vero solo undecim præterea locis *nec-quidem* scribitur, sed hic H. eam scripturam sequi noluit. IV, 13, 8, quum E *ne* solum præberet, B autem *nec-quidem*, cum superioribus editoribus conjectura *nec* scripsit omisso *quidem*. IV pr. 16, ubi et B et E deficiunt, H. ex codicibus deterioribus *nec-quidem* edidit; idem scripsit VI, 21, 1, sed codicum BE scriptura apud F. non notatur. Supersunt in editione H. duo loci, qui commemorandi sunt; nam VI, 24, 2 ex codice E sic scripsit: in nostris quoque corporibus cutis spiritum respuit, neque est illi introitus, nisi per quem trahitur, neque consistere

quidem a nobis receptus potest cet., sed statim apparet, hic *neque-quidem* ob præcedens *neque* irrepsisse, ut non magis hoc loco quam ceteris, quos supra nominavi, hic particulæ concursus ferendus sit. (Quid in B sit, non narratur, sed F. *nec-quidem* scripsit.) Diversæ condicionis alter locus est, qui V, 15, 1 reperitur, ubi E sic scriptum habet: vidisse flumina ingentia et conceptus aquarum inertium vastos, pares nostris neque compressos quidem terra superinminente (sic recte Gronovius et alii pro supereminente) sed liberæ laxitatis; in B est nec pro neque, quod H. tenuit. Hic quoque facile *ne* pro nec ante litteram *c* substitui poterat, si genuinam codicis B scripturam putaremus; sed mihi quidem persuasum est, veram esse codicis E scripturam et hunc locum iis addendum, quos attulit Madvigius, ubi *neque (nec) -quidem* defensionem habeat. Nam quum Seneca sic scribere debuisset: et quidem non compressos, parum recte negationem cum particula et conflavit, itaque ortum est, quod nunc legitur: neque compressos quidem. Contra *ne-quidem* hoc loco recte substitui non credo.

§ 4. De ira lib. II.

Cap. 1, 1, ni fallor, scribendum est: utrum sponte (i. e. iudicio et voluntate irascentis; cfr. ep. 95, 8) moveatur, non sua sponte, quod in codd. est; dicendum enim erat nostra sponte. -- § 2 veram codicis Col. scripturam esse credo: hæc, ex quibus omnis in *facie adspectuque* decor est; neque tamen plane negare audeo, accusativum, qui in A est, ferri posse. -- § 3 scribendum puto: utrum speciem *ipsa* statim sequatur et non accedente animo excurrat, an illo adsentiente moveatur, quærimus; nam ipsam, quod codex A habet, ad speciem relatum nihil agit; contra id quæritur, an ira *ipsa*, h. e. *per se et suo impetu*, post speciem injuriæ oblatam statim excurrat. Erroris causa perspicua est.

Cap. 3, 4 in A sic scribitur: hanc iram non voco, motum animi rationi parentem, quod editores tolerare noluerunt; nam superiores omnes ante motum particulam sed inseriebant, H. vero verbum voco bis scribere maluit. Utrumque falsum est; neque enim huic affectui, quem describit, Seneca nomen

imponere voluit, neque aptum esset nomen tot verbis comprehensum: motum animi rationi parentem. Scriptura codicis A rectissima est ac retineri debet: pronomen hanc infinite positum atque, ut fieri solet, ad sequentis substantivi genus casumque conformatum appositione explicatur superaddita, quæ his verbis continetur: motum animi rationi parentem. Cfr. cap. 10, 1: inter cetera mortalitatis incommoda et hoc est, caligo mentium cet.*)

Cap. 5, 1, ubi scribitur: eos occidunt, a quibus nec acceperunt injuriam nec acceperisse ipsos existimant, pronomen ipsos ad subjectum infinitivi relatum ægre fero, quod potius ad subjectum verbi existimant referendum erat: quare videndum est, ne Seneca sic scripserit: nec acceperisse *ipsi se* existimant. Quum altera littera *e* omissa ex ipsi *se* factum esset ipsis, ex hoc ipsos necessaria correctione oriri debebat. — § 4 scribendum censeo: Quanto pulchrius illi visum esset, si flumen aliquod *lacumve* conplesset; nam lacumque, quod in A est, ferri non posse videtur, quamquam ea quæstio, an hæ particulæ, quæ toties permutatæ sunt aut esse videntur, inter-

---

*) Cap. 4, 1 necessario ea interpungendi ratio revocanda est, quam ante F. editores secuti erant: tertius motus est jam impotens, qui non, si oportet, ulcisci vult, sed utique (sc. ulcisci vult), qui rationem evicit. Ac fieri potest, ut errore typothetæ comma post utique in F. editione omissum sit; sed H. errorem propagavit nec correxit. — Lacunam post hoc caput signandam esse recte Lipsius dixit; neque enim aut illa disputatio, quæ hoc capite instituta est, plane ad finem perducta est, quum de tertio adhuc motu aliqua dicenda essent, aut transitus ad ea, quæ cap. 5 tractantur, perspicuus est. Sed etiam post cap. 5 transitus abruptus est, quum ea disputatio, quæ inde a cap. 6 incipit, prorsus diversi argumenti sit. Suspiciari possis, folium, quod cap. 5 continet, suo loco divulsum esse et huc insertum; ea enim, quæ hoc capite tractantur, ejusdem argumenti sunt, cujus ea est disputatio, ex qua partem solum cap. 3 primi libri servavit. Sed hoc tamen non certum est: in his enim libris Seneca, quod ad rerum dispositionem pertinet, scriptoris partes non bene egit, quum ejusdem argumenti disputationes diverso modo explicatæ pluribus locis inveniantur; velut eas quæstiones, quas II, 6—18 tractat, jam I, 7 et sequentibus capitibus aliter exsecutus erat.

dum altera pro altera poni possint, nondum diligenter tractata est.*)

Cap. 7, 1 in A scribitur: desinet ille Socrates posse eundem voltum domum referre, quem domo extulerat, atque nomen Socratis deteriores quoque habent, nisi quod in Pal. 3, si recte narrat Gruterus, secum manifesta interpolatione pro eo scribitur; sed puto, Gruterum significare voluisse, secum in hoc codice additum esse. Inconsultissime hic H. egit, quum Socratis nomen tolli vellet; saltem pronomen ille simul delere debebat. Sed Socratis nomine Seneca alibi quoque utitur, ubi perfectissimum sapientiæ exemplar uno nomine significare vult, velut de vit. beat. 25, 4 et 26, 4, neque his locis, quamquam non magis ibi quam nostro loco ea, quæ dicuntur, ad Socratis personam proprie pertinent, aut Haasio aut alii cuiquam de veritate scripturæ dubitatio oborta est. Igitur hic quoque scriptura codicum servanda est, ita tamen, ut pusillum mendum tollatur restituta particula, quæ cur omissa sit, causa apparet; nam, ut majore vi Socratis nomen proferatur, scribendum esse puto: desinet *et* (= *etiam*) ille Socrates posse eundem voltum domum referre, quem domo extulerat. — Sequitur: Atqui si irasci sapiens turpiter factis debet..., nihil est ærumnosius sapiente, in qua sententia particulam atqui pravam esse puto: neque enim quidquam objicitur nec concluditur, sed nova res præcedentibus adjungitur, ut *atque* scribendum sit. Non paucis locis hæ particulæ inter se permutatæ sunt; velut de benef. IV, 21, 2 vulgo recte scribebatur *atqui* hic...gratus est, quum ex codicibus H. atque ediderit. — § 3 codex A hanc scripturam exhibet: alius judicia patris accusat, quæ mereri satius fuit. Verba, quæ sunt judicia patris, vere Lipsius de suprema

---

*) Cap. 6, 4 H. particulam enim delevit, quam F. et in A et in quibusdam deterioribus esse narrat, quæque, etiam si sine sensus damno abesse potest, tamen per se apta est. Quid faciendum huic loco sit, nescio; est enim inter eos, in quibus, ut alio loco dixi, jure dubitatio oritur, an non recte codicis A scriptura tradatur, quum miro modo deteriores discrepent. Nam in aliis, etiam Berolinensi, inquit pro enim legitur, in uno quidem, in editionibus inde a Lipsio inquam, sive hoc ex codicibus sive de conjectura scriptum est; neque hæc ex particula enim oriri potuisse videntur. Expectanda est nova codicis A collatio, ut vera hujus loci ratio perspiciatur.

patris voluntate testamento declarata enarravit spectarique dixit ad „filios ingratos et improbos, qui querelam de testamento inofficioso adversus patrem instituerent“; quod autem hæc adjecit: „Atqui satius erat decentiusque meruisse judicia illa et per benevolentiam et gratiam impetrasse quam legibus vindicasse“, hæc sententia non modo frigida est, ut ait Gronovius, sed manifesto prava. Nam judicia aperte *mala judicia* significant; sed ad pronomen quæ intellectum hoc verbum in Lipsii enarratione propter sequens mereri *bona judicia* significare debet: quod fieri non potest. Gronovius ex deterioribus quibusdam sic scripsit: quæ mereri *satis* fuit, quam scripturam hoc modo enarravit: „Alius, inquit, querela de testamento inofficioso supremum iudicium patris velut iniquum accusat, quasi non satis fuerit flagitii tale iudicium mereri, nisi hæc quoque mortui traductio accederet. Satis utique fuit quamcumque tandem causam dare patri, ut filium ejuraret, ne nunc nova se turpitudine macularet petitor, quæ meritis erat, judicia accusando et ita defuncti memoriam violando“. (Gronovii enarrationem totam adscripsi, etsi non totam probo.) Hac scriptura tolerabilis sententia efficitur, quamquam satis parum aptum esse videtur, ubi potius nimis expectandum erat. Nescio tamen, utrum hoc standum sit, an negationem non ante mereri adijcere præstet, an denique, quod equidem verissimum esse putaverim, facillima emendatione sic scribendum sit: alius judicia patris accusat, quæ *vereri* satius fuit, licet hoc quoque frigidum aliquis dicat. *Judicia patris vereri* (h. e. *evitare studere*) Seneca eodem modo dixit, quo v. c. Cicero Orat. I *reprehensionem vereri* dixit.*) — Sub finem capituli, ubi scribitur: et corona pro mala causa bona patroni voce corrupta, verbum desiderari videtur. An post corrupta verbum *stat* cum vocibus pro mala causa arte conjungendum excidisse putamus? Nihil affirmo, sed tamen Senecam ita scripsisse suspicor.

---

*) Apud Sallust. Jugurthæ cap. 103, ubi Bocchi legatos, in itinere a Gætulis latronibus spoliatos, pavidos sine decore ad Sullam perfugisse scriptor narravit, hæc addit: eos ille non pro vanis hostibus, uti meriti erant, sed adcurate ac liberaliter habuit. Itane vero? miseri illi homines ob infelicitatem suam meriti erant, ut variorum hostium loco haberentur? Miror, neminem, quod sciam, vidisse, manifesto scribendum esse *veriti* erant.

Cap. 8, 2 scribitur: non alia quam in ludo gladiatorio vita est cum isdem viventium pugnantiumque. Non recte inter se hæc duo participia conjungi nemo non videt; requiritur verbum non generalis illius significationis, quam vivere habet, sed quod specialiter amicam jucundamque consuetudinem designet, ut apte illi verbum pugnare contrarium ponatur. Si vivere idem significare posset quod *convivere* (*convivari*), recte omnia haberent; sed nullo exemplo talem usum probari posse puto. Quare scribendum esse credo: cum isdem *bibentium* pugnantiumque. Aptissimum hoc verbum est, ubi de gladiatoribus agatur, „hominibus inter oleum et vinum occupatis“ (epist. 15, 3). Similis litterarum *b* et *v* pronuntiatio causa erroris fuit, multisque locis talia menda reperiuntur; velut frequentissime amabit et amavit similesque formæ inter se permutantur, cujus rei multa exempla ex A. F. attulit. In cod. Naz. de clem. I, 12, 2 vivit pro bibit plane ut nostro loco scriptum est. — Sequuntur § 3 hæc: Ferarum iste conventus est, nisi quod illæ inter se placidæ sunt morsuque similium abstinent, hi mutua laceratione satiantur. Hoc autem (ita A. pr. m., „ut videbatur“; s. m. in rescipsit; dett. et edd. nihil habent) uno ab animalibus mutis differunt, quod illa mansuescunt alentibus, horum rabies ipsos, a quibus est nutrita, depascitur. Mendum his inesse statim apparet, et jam viderat Lipsius, qui sic interrogat: „Uno? atqui alterum discrimen præcessit“. Accedit, quod sententia, quæ his postremis verbis continetur, ab hoc loco aliena est, quum nihil sit in præcedentibus, quo illud alentes referri possit. Lipsius ex suo codice scripsit: hoc *imo* ab anim. cet., sed non video, quid eo proficiatur. Equidem in eam sententiam inclino, ut omnia verba: hoc autem . . . depascitur non ipsius Senecæ esse putem, sed lectorem aliquem ingenium suum experiri voluisse atque hæc verba in margine adscripsisse, unde inter Senecæ verba librarii alicujus errore recepta sint. Nam hi libri antiquitus valde lectitati esse videntur, ideoque interpolationibus non liberi sunt. Interpolator, qui hæc addidit, iis sine dubio commotus, quæ infra 9, 2 sqq. disputantur, fortasse tales locos ob oculos habuit, quales infra 31, 6; III, 8, 3; de benef. I, 2, 5 inveniuntur.

Cap. 9, 3 quum in A *parentium* legatur, non parentum, miror, H. non illam formam recepisse, quæ certe æque bene ferri poterat et apud Senecam frequentior fuisse videtur. Sed librariorum

posteriores atque editores huic formæ bellum indixisse credas; nam in codice Naz., ubi semper fere parentium prima manus scripserat (ut de benef. III, c. 11 (ter); 17, 4; 32, 6; VII, 19, 8; 31, 4), secunda manus totidem fere locis litteram *i* delendam esse significavit; sed tamen alibi, ut de clem. I, 14, 1, parentium sine mutatione legitur. Neque negaverim, Senecam altera quoque forma uti potuisse (velut de const. sap. 11, 2 parentum in A esse videtur, quum nihil F. contra annotarit; dicit tamen in B., fidei A comite, parentium legi); sed vellem, editores talibus in rebus ubique optimorum codicum auctoritatem secuti essent; quod ne H. quidem fecit. Similiter de tranq. anim. 1, 7 H. elegantium scripsit, quum in A elegantum esset; sed de vit. beat. 22, 4 recte sapientum servavit. — Paulo post (§ 3) in his: agmina..equitum ad conquirendas proscriptorum latebras circumvolitantia, præpositio verbi compositi apta esset, si ad conquirendos proscriptos dictum esset; nunc, quum objectum hujus verbi latebras sit, neque recte *latebras conquiri* dici putem, Senecam *inquirendas* scripsisse credo. Nam alibi quoque has præpositiones in verbis compositis permutatas me videre memini; velut epist. 80, 2 vix dubitaverim, quin Seneca sic scriberet: ingens clamor ex stadio profertur et me..in hujus ipsius rei *intentionem* (codd. *contentionem*) transfert.

Cap. 10, 1 nunc ex cod. A sic edunt: quid, si illis irasci velis, quod ægrotant, senescunt, fatigantur? In qua scriptura pronomine illis pravum esse omnes concedent, quum nullum certum hominum genus commemoratum sit, quod hoc pronomine demonstretur; præterea in sententia causali conjunctivus ut paullo ante ponendus erat. Rectius certe erat, quod librarius codicis Berol. et superiores editores habebant: *qui* ægrotant cet.; sed tamen hæc quoque scriptura habet, quod offendet, nec plane satis facit diligentius attendenti. Nam quum in præcedentibus orationis membris, quibuscum hoc ex æquo ponitur, et causa afferatur, quæ iram nostram movere possit (parum vestigia certa ponentibus — imperia non exaudientibus — quod neglecto dispectu officiorum cet.), simulque excusatio indicetur, quæ iram retundat (in tenebris — surdis — pueris), in hoc quoque membro idem fieri debebat, sed in neutra scriptura earum, quas proposui, fit. Quare, nisi verbum aliquod errorem significans in pronomine illis latet, contendere fere ausim, Senecam ad hanc formam, si non his ipsis verbis, scripsisse: quid, si

illis irasci velis, *qui labuntur*, quod ægrotant, senescunt, fatigantur. — § 6 sic interpungenda oratio est: Non irascetur sapiens peccantibus; quare? quia scit, neminem nasci sapientem sed fieri, scit, paucissimos omni ævo sapientis evadere; quia condicionem humanæ vitæ perspectam habet. Nemo autem naturæ sanus irascitur. Nam primum verbum scit iteratum ostendit, maiorem interpunctionem post fieri tollendam esse ac comma ponendum, ut efficiatur sententia causalis bimembris, hanc dico: quia scit, neminem nasci sap. sed fieri, scit, paucissimos...evadere; deinde illa sententia: quia condicionem hum. vit. persp. habet priori sententiæ a quia incipienti ex æquo respondet. — § 7 denique, quum supra futuro tempore irascetur dictum sit, et statim insequatur adspiciet, in tertio quoque verbo his interposito futurum verius esse puto scribendumque: sapiens... hoc cotidie *procedet* animo, non procedit, quod in codd. et edd. est.

Cap. 11, 2 rectum illud quidem per se est, quod H. edidit: *ecquid non timetur febris cet.*; sed quum hanc scripturam ex ea finxerit, quæ in A a sec. tantum manu est (et quid non cet.), prima vero manus particulam et non habeat, retinenda erat scriptura olim vulgata: *Quid? non timetur febris cet.*; nec intellico, quod H. adnot. I p. 11 dixit, nudum quid placere vix posse. Eodem modo paullo post vulgatam scripturam (*an contra omnia despecta...*?) ei præfero, quam H. edidit, quum interrogandi forma aptior quam objectio esse videatur. Quid in A pr. m. scriptum fuerit, incertum est, quum litteræ abrasæ sint, et in rasura sec. m. at scriptum legatur; Fickerti rationem non magis quam H. probare possum. Sed hæc ipsa sententia, in qua versamur: an contra omnia despecta fœdaque et turpia ipso quo timentur, adhuc gravi mendo laborat. Apparet enim, falsum esse, quod dicitur, hæc omnia turpia esse et fœda ipso, quo timentur (h. e., opinor: eo ipso, quod in iis timorem efficit); nam hoc, ni fallor, ipsa turpitudine et fœditas est, et stulte turpia et fœda turpitudine et fœditate esse dicuntur. Nec melius est, quod superiores scribebant: ipso, quod timentur; neque enim, ut ipsius Senecæ imagine utar, deformis persona ideo deformis est, quia timetur, sed contra timetur, quia deformis est. Dicendum erat, hæc omnia turpia esse et ob id ipsum, quod turpia sint et contemptum ac fœdum turpemque adspectum laborantibus

afferant, timeri. Sic igitur scriptum esse oportuit: an contra omnia... turpia, eoque ipso timentur; sed quum hæc correctio violentior sit, neque nudum ipsoque ferri possit, non dubito, quin Seneca sic scripserit: *ipsoque eo*; ex ipsoq. eo facile ea scriptura oriri poterat, quam nunc in codd. legimus. Nam hic pronominum ordo rarior ille quidem est, sed tamen exemplis probari potest; velut de clem. I, 6, 2 in cod. Naz. scribitur: quotus quisque ex quæstoribus (scribd. *quæstoribus*, ut dixit Madvigius) est, qui non ex (hæc præpositio tollenda est) ipsa ea lege teneatur, qua quærit? Certum exemplum apud Quintil. VIII, 2, 3 reperitur, ne poetarum exemplis utar (ut Ter. Adelph. 4, 4, 21). Similiter ipsum hoc apud Senecam ipsum de ira II, 30, 1 et consol. ad Polyb. 18, 3 legitur; frequentius tamen ipse ille invenitur, velut apud nostrum de provid. 6, 9; de benef. VI, 31, 4; epist. 110, 4; et multos locos Quintiliani attulit Bonnellus Lex. Quint. p. 454. Ceterum jam alii de hac re disputaverunt, ut Drakenborchius ad Liv. II, 43, 4 et Gronovius ad Liv. III, 12, 4, qui hæc exempla ex Livio afferunt: IX, 17, 7; XLII, 21, 8; 25, 4; XLIII, 22, 2. Addo exemplum Flori II, 13 (IV, 2), 1. — Adhuc in eadem paragrapho versor. Nam paullo post, ubi scribitur: (ira)timetur a pluribus sicut deformis persona ab infantibus, mire ignavum est pluribus; expectandum erat vocabulum significantius, quod infantibus contrarium poni posset, velut a *puerilibus*; sed hoc ipsum Senecam scripsisse non dico; potius putaverim, eum hoc modo scripsisse: sed timetur sicut deformis persona ab infantibus (ut est § 6: sic itaque ira metuitur, quomodo umbra ab infantibus, a feris rubens pinna), deinde interpolatione inepta et infelici voces a pluribus additas esse. [Madvigius potius *ab humilibus* scriptum fuisse putat.]

Cap. 12, 1 legimus: Primum potest aliquis non algere, quamvis ex rerum natura hiems sit. Nihil vidi ineptius illis verbis ex rerum natura hoc loco orationi interpositis; rectum esset, si dictum esset: „quamquam ex rerum natura hoc hiemis tempore expectandum erat“. Sed apparet, hæc verba in margine archetypi iis adscripta fuisse, quæ in primo versu capitis leguntur (de rerum natura), ut varietas scripturæ indicaretur, deinde pravo loco irrepsisse; atque hoc jam is vidit, qui in codice Guelf. hæc verba expunxit, et Dalecampius quoque ea tollenda censuit. (In codice Vrat. F. incredibiliter narrat duo verba ex

rerum non apparere, tertium relictum esse). — § 2, ubi editur: deinde verte istud: necesse est, prius virtutem ex animo tollas, quam iracundiam recipias, ne hanc quidem sententiam mendo carere puto. Nam quum pronomine istud sententia initio capitis posita demonstretur, apparet, Senecam, quum sic loquatur: deinde verte istud, hoc dicere velle, istam sententiam adeo pravam falsamque esse, ut plane inverti debeat atque hoc modo enuntiari, ut vera fiat: *ira de rerum natura tollenda est, si velis nequitiam tollere*. Atque hoc ipsum aliis modo verbis usus ea sententia dixit, quæ sequitur: necesse est..., sed ut vera hæc sententia fiat, duo verba inter se locum mutare debent, ut scribatur: necesse est, prius *iracundiam* ex animo tollas, quam *virtutem* recipias; nam *virtutem recipere* idem mutatis verbis vocatur, quod proprie vocandum erat: *nequitiam tollere*. Non raro hoc mendorum genus in libris veterum reperitur: orta sunt culpa librariorum totam sententiam mente concipientium, deinde, dum incuriose et oscitanter concepta perscribunt, verborum ordinem prave immutantium.*) Sed tamen hoc loco mendum ex corrigendi studio oriri potuit; quum enim hæc sententia sequeretur: quoniam cum virtutibus vitia non coeunt, interpolator etiam in præcedenti sententia virtutis nomen priore loco ponendum esse putavit. Sed futilem hanc corrigendi causam fuisse apparet. Post verbum coeunt comma, non punctum ponendum erat; nam particula quoniam etiam ad hanc sententiam: nec magis quisquam cet. pertinet. — § 5—6 oratio, ut constructionis forma melius perspiceretur, sic interpungenda erat: Istis

---

*) Eodem corrigendi genere H. infra cap. 31, 6 usus est, et in præf. vol. III p. XXV locum de benef. VII, 10, 2 hoc modo sanandum dixit. Ipse aliquot locos addam. Epist. 15, 12 scribendum: Finem constitue, quem transire ne *velis* quidem, si *possis*. Apud Cicer. Brut. 284: insulsiatatem enim et *insaniam* tamquam *insolentiam* quandam orationis odit, sanitatem autem et integritatem quasi religionem et verecundiam oratoris probat. Apud Sallust. in orat. Philippi 18: ita illi a vobis *bellum*, vobis ab illo *pacem* suadet. Apud Val. Max. VIII, 7, 1: Galbæ *defensionis* *accusationem* suam pro Hispania opposuit. Apud Quintil. I, 6, 38: etiam derivata (etymologiæ subijciunt), ut a *veloci* dicitur *velocitas*; apud eundem VI, 3, 61 recte jam Leemans: *Pedo de retiario*, qui *mirmillonem* consequebatur.

... aut nulla tam pertinacis studii aut non digna merces fuit (quid enim... in imum mare?), et tamen ad finem operis non magno auctoramento labor pervenit; nos non advocabimus patientiam...?

Cap. 14, 2 ut constructio semel cœpta servetur, sic scribendum esse apparet: cum athletæ quoque... ietus doloresque patiantur, ..., nec, cum ira suadet, *feriant*, sed cum occasio. Et sic Dalecampius in duobus deterioribus scriptum invenit, quum in A ceterisque, ut videtur, feriunt indicativo modo scribatur. — § 3, ubi in A scriptum est: sæpe itaque ratio patientiam invadet (edd. recte: *suadet*), ira vindictam, pravum est adverbium sæpe, neque enim hoc sæpe tantum fit, sed *semper*. Hæc adverbia non raro inter se permutantur, quum, eodem fere modo a librariis scripta sint; exemplum invenitur apud Madvig. Adv. II p. 299 (Vell. Patere. 17, 5), ibidemque alia notantur.

Cap. 15, 1 scribitur: sicut valida arbusta et læta quamvis neglecta tellus creat, et alta (sic verissime Madvigius; codd. et edd. alia) fecundi soli silva est. Ut substantivum solum adjectivum fecundum sibi adjunctum habet, sic in priore quoque hujus sententiæ membro necessario substantivo tellus adjectivum aliquod adjungi debet, quod bonam ejus qualitatem esse significet. Quare particula et post arbusta tollenda est et læta ad tellus referendum. *Lætum solum pro fertili* et similia non paucis locis reperiuntur; cfr. epist. 79, 3; Verg. Georg. II, 252; Quintil. XII, 10, 78 et translate II, 4, 4. — Paulo post sic scribendum esse suspicor: sed imperfectus illis vigor est ut omnibus, quæ... exsurgunt, *et* (codd. sed) nisi cito cet.

Cap. 16, 1 scribendum esse videtur: errat, qui ea in exemplum hominis *adducit*, non abducit; atque jam in antiquissimis editionibus adduxit est, sed pravo perfecto tempore.

Cap. 19, 2, ubi in A sic scribitur: iracundos fervida animi natura faciet: est enim actuosus et pertinax ignis; frigidi mixtura timidos facit: pigrum est enim contractumque frigus, jure, ut opinor, offendit me præsens tempus tam brevi spatio post futurum positum; nam quod infra § 4 ponitur, id nemo mirabitur. Itaque verbum facit ab interpolatore aliquo temere adjectum esse puto, ut delendum sit et

faciet ex præcedenti sententia audiendum. — § 5 certissima emendatione, quam neminem ante me invenisse maxime miror,*) scribendum est: in eadem causa sunt siti fameque *tabidi*, non *rabidi*; quod clarissime ostendunt cetera hominum genera, inter quæ hi commemorantur. Apparet enim, ineptissime eos, qui *rabidi* vocentur, in eadem causa esse dici atque eos, qui difficiles et queruli et pavidus propter frigidum corporis habitum sint. — Paulo post interpungendi ratio hæc vera erit: vinum incendit iras, quia calorem auget; (hoc primum generaliter dicitur, deinde dividitur hominum ratio:) pro cuiusque natura quidam ebrii effervescunt, quidam saucii. *Saucios*, si vera scriptura est, eos intelligo, qui crapulam nondum bene edormierunt, sicut hoc verbum apud Justin. 24, 8, 1 (Galli hesternomero saucii) et fortasse etiam I, 8, 8 intelligendum est. — Paulo post dubito, an scribendum sit: quibus talis natura *calor* est, non *color*; nam verba, quæ sunt: neque ulla alia causa est, intelligi vix possunt, nisi ad illa, quæ præcedunt, referuntur: quia auget calorem.

Cap. 20, 2 vereor, ut in his: sed in hoc nosse profuit perfecti indicativum ex more Senecæ pro aoristo positum esse cum Ruhkopfio defendere liceat, ac mihi quidem ut Lipsio quoque *pro-fuerit* scribendum esse videtur, sicut scriptum est cap. 35, 3 et sæpe alibi. De harum formarum permutatione Madvigius Adv. II p. 449 disputavit; unum exemplum addam ex epist. 114, 6, ubi cetera verba (incesserit, adparuerit, fuerit) ostendunt, in quarto quoque orationis membro scribendum esse: hunc esse, qui uxorem miliens *duxerit* (codd. et edd. duxit), cum

---

*) Sed alia non minus miror, velut, quod etiam Halmium fugit, quo modo locus Quintil. VII, 3, 1 corrigendus esset, ubi in optimis codicibus scribitur: non est hoc furtum, non est hoc initiatio, non est hoc adulterium, editores vero pro corrupto illo initiatio audacissima mutatione depositum scripserunt. Inveniendum est sceleris nomen, quod ad depositum pertineat: hoc facillime ex illo initiatio elicitur addita una littera, ut scribatur *infinitio*, quo verbo et ipse Quintilianus et alii in hac re utuntur. Quod autem sic non hæc sed hoc scribitur, id multis exemplis Quintiliani defendere possum. — Apud Senec. quæst. II, 52, 1 non recte arca fulmine icta tigni nomine appellatur, sed scribendum: quicquid in *ligno* solidum invenit et contumax, vincit.

unam habuerit. — § 4 cur Seneca pavorem, difficultatem cet. majora ira vitia appellaverit, non intelligo, nec recte sic scribi credo, sed quid verum sit, dubito; videndum tamen, ne hæc *mæstiora* vitia appellare potuerit (ut cap. 15, 3 leniora vitia et de tranq. an. 5, 3 inertia vitia dixit); atque hoc propter verba sequentia (in lætitiā evocanda sunt) aptum sane est. — Deinde scribitur: et quia aliis contra iram, aliis contra tristitiā remediis utendum est, nec dissimilibus tantum ista sed contrariis curanda sunt, semper ei occurreremus, quod increverit. Mirum hoc præceptum est: quasi non hoc semper faciendum sit, quacumque tandem ratione et medicina utendum est! Ineptissime talis sententia causalis tali apodosi præmittitur; rectum esset: „quia . . . curanda sunt, semper diligenter inspicere debemus, quid increverit, eique aptis suisque remediis occurrere“. Et hæc sententia efficitur uno verbo addito, quod facile hoc loco omitti potuit; scribendum enim: et quia . . . curanda sunt, *suis* semper ei occurreremus, quod increverit. Quamquam fieri potest, ut ex suis propter *s*, quod sequitur, ita detruncato, ut sui fieret, sunt ortum sit; nam hoc verbum ex præcedenti est facile intelligi posse videtur.

Cap. 21, 7 tenenda videtur codicis A scriptura circumstetit, quamquam insolitum est, rejecto circumstrepit, de quo verbo H. ipse adnot. I p. 12 merito dubitat, quum alio modo adhiberi videatur. Deinde sic interpungendum est: . . . ipse te proicis, et alia . . . *restiterint*. Longe . . . removenda est: audiat verum. Et timeat interim, vereatur semper, majoribus adsurgat. Nihil . . . exoret: quod flenti . . . offeratur. Et divitias cet. (*Restiterint* pro restiterunt, quod in codd. est, superiores editores recte scripsisse Madvigius me monuit).

Cap. 22, 3, ubi est: hoc humanæ naturæ vitium suspectum notumque nobis sit, languet notum, præsertim post suspectum. Scribendum, ut opinor, *notatum*.*)

---

*) Cap. 23, 4 quum in A primo recte scriptum esset *C. Cæsar*, hoc ita mutatum est, ut fieret *I. Cæsar*, quod eadem prima manu factum esse vix crediderim, quamvis F. affirmet. Sed utut est, pravum est; numquam enim hoc nomen gentile ita per compendium scriptum esse puto. F. tamen primus *I. Cæsar* recipiendum esse censuit, „quum

Cap. 27, 2 scribitur: suas ista leges habent, quibus divina exercentur. Sed quum hæc ipsa divina pronomine ista significantur, equidem verbum, quod est divina, a lectore aliquo in archetypo aut supra versum aut in margine ad ista declarandum adscriptum esse credo, deinde pravo loco inter Senecæ verba receptum esse. [Madvigius quibus *vi* divina exercentur scribi se malle dicit; et probō.]

Cap. 28, 1 potius ita interpungendum est: ... sine culpa. Hinc enim maxima indignatio oritur: „nihil peccavi“ et „nihil feci“. Adverbio hinc sequentia verba. nihil peccavi cet. demonstrantur. (§ 5 veram esse arbitror codicis scripturam, quam etiam superiores editores plerumque servaverant: cogitemus... alios pronos facere injuriam, atque pronos idem significare puto quod *bona voluntate*, collatis verbis, quæ infra ponuntur: quam multis officiis suis fortuna speciem injuriæ induerit. Certe perversum est, quod H. ex Mureti conjectura scripsit, nec meliora alii tentarunt.)

Cap. 29, 1 in codd. et edd. legimus: Maximum remedium iræ mora est. Hoc ab illa pete initio, non ut ignoscat, sed ut judicet: desinet, si exspectat. Nec universam illam temptaveris tollere. Graves habet inpetus primos: tota vincetur, dum partibus carpitur. Sed apparet attendenti, in hac scriptura duas sententias arte cohærentes moleste et prave divelli interjecta alia sententia prorsus diversi argumenti, quæ hæc est: graves habet inpetus primos. Eodem igitur corrigendi genere hic quoque utendum est, quo jam aliquoties usus sum, ut hanc sententiam suo loco reponamus sic scribendo: ... ut judicet. Graves habet inpetus primos: desinet, si exspectat. Nec universam illam temptaveris tollere: tota vincetur, dum partibus carpitur.

Cap. 31, 4 scribitur: Aut ignorantia itaque nos aut

---

alias per C. Cæsarem intelligatur Caligula“, et H. recepit. Quod factum nollem: nam etiam alibi apud Senecam C. Cæsar dictatorem, non Caligulam, significat, ubi non magis quam hoc loco dubitari possit, uter intelligendus sit, velut cons. ad Marc. 14, 1 et 3; cons. ad Helv. 9, 6; atque etiam epist. 51, 11, ubi nunc editur: C. Marius et Cn. Pompejus et Cæsar, fere necessario credere cogimur, prænomen C. ante Cæsar excidisse. Addam, C. Cæsarem, qui cons. ad Polyb. 15, 4 nominatur, Augusti nepotem esse.

insolentia iracundos facit. Ignorantia rerum: quid enim...? Non offendor iterato hoc modo vocabulo ignorantia, sed primum eo offendor, quod amplificatum iteratur adjecto vocabulo rerum, deinde maxime eo, quod in tali orationis forma etiam de altero membro, insolentiam dico, aliquid dicendum erat, ut divisio illa, quæ instituta videbatur, perficeretur; sed hoc non fit. Quare vix dubitaverim, quin Seneca sic scripserit: Itaque nos aut insolentia iracundos facit *aut* ignorantia rerum. Quid enim...? Sed quum facili errore particula *aut* altero loco in archetypo omissa esset, in margine aut ignorantia adscriptum est addita voce ignorantia, ut, sicut sæpius factum est, significaretur, ante quod verbum aut inserendum esset; deinde nota marginalis a posteriore librario non intellecta inter Seneca verba pravo loco recepta itaque ea scriptura orta est, quam nunc in A reperimus. — § 5 sic scribendum mihi videtur: Ubi maxime gaudebis, maxime *metue*: ubi tranq. . . quiescunt. Semper . . . existima. In codd. est metues, quod per se rectum esse potest; sed tamen imperativus in hoc quoque verbo inter duos alios imperativos cogita et existima servandus erat.

Cap. 32, 1 videndum est, ne verior hæc scriptura sit: inhumanum verbum est et quidem pro justo receptum *in ultione*: talio, quam Haasii, qui verba ultio et delere voluit; quamquam non negaverim, illa verba interpretamenti loco addi potuisse. [Madvigius *humanum* reponendum censet; quod dubito, an verum sit.] — Deinde vero mendum his inesse apparet: non multum differt (sc. talio) nisi ordine, quum disertis verbis dicendum sit, a quo differat talio, neque id, ut Lipsius et alii quoque, nuper etiam Haasius, senserunt, intelligi ex superioribus possit; quare Senecam scripsisse puto: non multum differt *injuriam*, nisi ordine (nam apud hujus ætatis scriptores differre dativum sæpius adjunctum habet). Alii alia conati sunt, quum idem vitium scripturæ sensissent. — § 3 non intelligo, cur ea emendatio, quam dett. codd. exhibent, quamque superiores editores secuti erant *minutorum canum* (cod. A civium) scribentes, Haasio adeo displicuerit, ut substantivo plane carere mallet: quod certe perversissimum est. Emendationem librarii facile inveniebant comparatis locis de ira III, 25, 3 et de vit. beat. 19, 2.

Cap. 33, 2 certo scribendum esse credo facillima emendatione: Sæpe adeo injuriam *vindicare* non expedit, ut ne

fateri quidem expediat. In codd. et edd. vindicari legitur, sed si hoc tenemus, accusativus injuriam diverso modo ad infinitivos vindicari et fateri referendus est, quod recte fieri vix crediderim. Sæpissime tales infinitivorum formæ inter se permutantur: prorsus ut hoc loco Madvigius in libri de ira III, 27, 1 sanare pro sanari scripsit, quod propter ulcisci (ut hic vindicari propter fateri) scriptum erat; et multa alia exempla afferri possunt. (Apud Plinium in epist. VI, 31, 12, ubi in cod. Medic. legitur: isti... queri volunt, quod sibi licuerit non accusare, editores, qui constanti errore putaverunt, pronomine isti accusatores (heredes) significari, non reos (Senecionem et Eurythmum), etsi de his idem pronomen § 11 usurpatur, locum sic correxerunt, ut scriberent: quod sibi non licuerit accusare; sed hoc etiam de heredibus falsum est. Scribendum erat recte pronomine intellecto: quod sibi licuerit non *accusari*. Sic Trajanus jocans loquitur ad querelam advocati reorum § 11 propositam spectans; questus enim erat, accusatores segnius agere, itaque reos suspicionibus relinqui.)

Cap. 34, 4 scribendum est: quam sæpe veniam qui negavit, *petiit*. In A est *petit*, quod ubique fere etiam pro perfecto ponitur; sed quum F. et H. aliis locis, ubi perfectum esse putaverunt, *petiit* scripserint, idem hoc quoque loco facere debuerunt.

Cap. 35, 1 A hæc habet: non vitabimus inpetus animi hos graves, funerosos et inrevocabiles? sed pronomen hos in rasura manu sec. scriptum est, et pro funerosos prima manu funeres scriptum fuisse F. tradit. Mendosum locum esse apparet, atque Haasii scripturam veram non esse Madvigius Adv. II p. 391 demonstravit; ipse dubitanter sic scripsit: graves fœnore (damno) et inrevocabiles. Mihi dativus ad graves relatus desiderari videtur, ac dubito, an ita potius Senecam scripsisse putemus; graves *furenti* et inrevocabiles; sed nihil affirmo. — Contra § 5 certissima correctione, quam neminem, quod sciam, repperisse miror, scriptura codicis A manifesto mendosa emendabitur, si sic scripserimus: quales ad bella excitanda discordiamque in populos dividendam pacemque lacevandam *deæ teterrimæ* inferum exeunt. In A *deterrimæ* ineptissime scribitur, quod F. retinuit; superiores editores *teterrimæ* posuerant, quos H. secutus est; verum *deæ* substantivum desideratur, nam Furias, quas significari apparet, simpliciter ad-

jectivo teterriam significari non posse certum est, et ipsa codicis scriptura emendandi viam monstrat. — Paulo post hæc verba: flamma lumina ardentia sola extra constructionem posita, quæ in ceteris diligenter servatur, offendunt; neque tamen in ejusmodi descriptione dissolutam hanc orationem mendi arguere ausim, collatis talibus locis, quales sunt supra § 3 et de ira I, 1, 4. — Denique, quum pro eo, quod nunc editur: incessus vesani, obfusam multa caligine, in cod. A vesanis scriptum sit, non dubito, quin Seneca scripserit: incessus vesani, *subfusam* multa caligine. Nam verbo subfundi ipse paullo post (36, 4) utitur. — § 6 videndum, ne in his: qualis apud vates nostros est verbum est errore additum sit et vadit, quod in versu legitur, ad utrumque subjectum (Bellona et Discordia) referendum.

Cap. 36, 1 hæc sola Sextii verba sunt: „Quibusdam . . . iratis profuit adspexisse speculum“; cetera pro suo more ad hanc Sextii sententiam amplificandam et explicandam ipsum Senecam adjecisse ostendere mihi videtur brevium illud sententiarum genus, quo explicantur, quod Senecæ prorsus familiare est; deinde etiam, quod transitus ad ipsius Senecæ verba aptior illo loco in verbo perturbavit est. — § 2 scribendum esse puto: Animus si ostendi et si in ulla materia *relucere* posset, non perlucere, quod verbum ad speculi imaginem vix aptum est. — § 6 scribendum sine dubio est: Maximum enim illos malum cepit et omnia exsuperans vitia: *illa* paulatim intrant, repentina et universa vis hujus est. In cod. est alia, sed illa necessarium videtur, ut sequenti hujus apte respondeat; atque alibi quoque non raro hæc verba permutantur, velut quæst. nat. VI, 15, 1 scribendum esse apparet: *alia* (E et edd. rec. illa) æstibus magnis dirupta patuerunt; et alia in B et antiquissimis edd. recte scribitur. — Paulo post, quum in A prima manu scriptum sit minimique, cum superioribus editoribus *minimeque* edendum erat; sed H. minimumque edidit, quod in A secunda manu scriptum est, idque eo firmari dicit, quod in nonnullis dett. nimiumque legatur: quasi non hoc ipsum ex illa secundæ manus scriptura ortum sit. Sed in eadem sententia miror neminem intellexisse, sic necessario scribendum esse: avaritiam . . . ira calcavit *adactam* opes suas spargere cet. In A levi errore adacta scriptum est ad ira relatum, quum appareat, hoc participium ad avaritiam referendum esse. Neque enim ira ipsa adigitur opes suas spargere, quas

nullas habet, sed ira avaritiam adigit opes, quas collegit, disjicere. [Postea vidi, Michaellem idem scribi voluisse.]

§ 5. De ira lib. III.

Cap. 1, 4, ubi antea vulgo edebatur: ceteris etiam si resistere contra adfectus suos non licet, at certe cet., quum illud ceteris et vix explicari posset nec in A scriptum esset, H. jure omisit; nec tamen A scripturam recte habere satis apparet, quæ addito post contra aut *ceteros* aut *alios* sanabitur. — Sub finem ejusdem paragraphi fortasse scribendum est: vim suam magis ac magis *intendit* pro tendit, quod in codicibus est; nam simplex tendendi verbum ita usurpatum non vidi, nec difficilis correctio est, præsertim quum aliis quoque locis syllaba in- initio verbi posita miro modo in A omissa inveniatur, velut cons. ad Marc. 26, 2 stantibus pro instantibus, de vit. beat. 22, 4 differentia pro indifferentia in A legitur.

Cap. 4, 4 de veritate scripturæ codicis dubito, quam F. et H. restituerunt: qui iram summa potentia exercent; nam si verba, quæ sunt summa potentia, idem significare putant quod *summo studio*, potentia non sic usurpatur, sin autem eodem modo hæc verba accipienda sunt, quo superiores adjecta ante summa præpositione in locum intelligebant, non video, quo consilio Seneca hæc verba adjecerit. Contra mihi quidem ea, quæ deinceps dicuntur (iram... argumentum virium existimant), ostendere videntur, Senecam hoc dicere voluisse: qui iram *pro* (h. e. tamquam sit) summa potentia exercent; cfr. 16, 3. [Madvigius sic scribi mavult: qui irâ summam potentiam exercent.]

Cap. 5, 4 in cod. A scribitur: avaritia acquirit et contrahit, quo aliquis melior utatur; ira incendit, paucis gratuita est, quam scripturam quum editores inde a Mureto damnassent, Ruhkopfius primus ineptissime defendit, quasi incendit significare posset *evertit* aut *perturbat* (sc. rem familiarem), eumque alii secuti sunt. Sed ante F. e Mureti conjectura inpendit edebant, quam scripturam F. quoque in commentario probavit. Recte tamen H. (adnott. I p. 15) speciosæ huic conjecturæ fidem detraxit, sed quod ipse violenta corrigendi ratione effecit, multo deterius est. Mihi quidem Seneca sic scripsisse videtur:

ira incendi paucis *gratuitum* est; sed quum facili errore incendit scriptum esset, mendo latius serpente gratuita necessario pro *gratuitum* repositum est.

Cap. 8, 6 scribendum esse puto: difficile erat illi in copulam coniecto (cfr. de vit. beat. 7, 1) rixam ejus, cum quo *cohærebat*, effugere; in cod. A hærebat legitur, sed *hærere cum aliquo*, quod sciam et invenire potuerim, Latini non dixerunt. — § 7, ubi scribitur: difficilis quoque et indomiti natura blandientem feret, mirus est genetivus horum adjectivorum, pro quo nominativus ad substantivum natura relatus exspectandus erat; sed puto, hic eodem modo quo cap. 5, 1 difficilis et indomiti nominativos pluralis numeri esse, natura vero ablativum, ut lenissima correctione *ferent* pro *feret* scribendum sit. In iis vero, quæ deinceps leguntur: nihil asperum territumque palpanti est (nam sic in A scribitur), quid de vocabulo territum, quod mendii manifestum est, faciendum sit, valde incertum est. Madvigius, qui Hauptii inventum tetricum scribentis merito sprexit, ipse serratum coniecit; sed hoc verbum, quantum scio, nusquam translato sensu usurpatum est. Incerta hariolatio est, sed tamen videndum, ne nihil aliud quam notissimum verbum *horridum* in depravato illo territum lateat; certe aptum huic loco est. — § 8 difficilis locus est, quem sic vulgo editores scripserunt: Quotiens disputatio longior et pugnacior erit, in prima resistamus, antequam robur accipiat: alit se ipsa contentio et demissos altius tenet. Sed in codice A et nonnullis deterioribus, etiam Berolinensi, verborum, quæ sunt robur accipiat, nullum vestigium est, si verum est, quod F. tradidit, sed junguntur hæc: antequam alit se ipsa contentio cet. In hac scriptura non est, cur cum librario codicis Colon. indicativo offendamur atque alat et teneat scribamus; quamquam enim Seneca plerumque post antequam conjunctivum præsentis temporis ponit, sunt tamen loci, ubi indicativus invenitur (ut epist. 54, 5; 117, 4); sed pro alit potius perfectum aluit scribendum fuisse videtur. Rursus in vulgata scriptura valde placet generalis illa sententia: alit se ipsa contentio cet. præcepto subjecta; neque facile intelligitur, quo modo duo illa verba robur accipiat orta sint, quæ a librarii alicujus conjectura proficisci potuisse non videntur, ut jure dubitari possit, an non satis recte de codicis A scriptura traditum sit. Si antequam etiam ab hoc codice abesset, interpretamenti loco

hæc tria verba a lectore aliquo addita esse putarem; nunc, quid faciam, nescio.

Cap. 9, 1 scribitur: animus non inter plura versandus sed artibus amœnis tradendus. Non recte verba, quæ sunt plura et artibus amœnis, inter se contraria ponuntur, et ostendunt et ea, quæ præcedunt (studia graviora...omit-tenda), et ea, quæ sequuntur (mollius delicatiusque tractetur), scribendum esse: animus non inter *dura* versandus. Ac ne quis plura ita defendere tentet, ut ad ea nos respicere jubeat, quæ supra 6, 3 sqq. disputata sunt, illa disputatio jam ibi finita est, hæc prorsus diversum argumentum habet. — § 4 vereor, ut scriptura sana sit; certe, ut nunc est, miro ordine res exponuntur, nec recte sententiæ cohærent. Melius omnia haberent, si verba: fames quoque et sitis...incendit animos, quæ nunc in extrema paragrapho leguntur, initio paragraphi ante verba Ideo quibus cet. scripta essent.

Cap. 10, 1 edunt: optimum est...ad primum mali sensum mederi sibi: tum verbis quoque suis minimum libertatis dare et inhibere inpetum. Posteriores sententiam (tum verbis cet.) si ab optimum est pendere putant (neque aliter constructio explicari posse videtur), quid sibi velit, non intelligo. Quid enim? nonne hoc semper optimum erit, non *tum* solum? Et tum pro *deinde* acceptum pejorem etiam rem reddet, quum hæc particula ab hoc loco prorsus aliena sit. Ni fallor, verbum excidit, unde illa sententia pendeat, quod facili correctione sic suppleri poterit: tum verbis quoque suis minimum *licet* libertatis dare et inhibere inpetum, quæ scriptura aptam sententiam efficit; nam hæc sententia causam indicat, cur optimum sit ad primum statim iræ sensum ei resistere nec eam ulterius progredi sinere.

Cap. 12, 2 cum superioribus editoribus sic scribendum esse videtur: ut ferre *ac* (cod. A aut) pati aut humanum sit aut utile (utile pro humile invenit Madvigius). — § 7 pro libentius faciam potius scribendum erit: *licentius* faciam, quum licentia propria iræ sit. Verba licet et libet sæpius inter se permutantur; velut hoc factum est de vit. beat. 4, 2 (cfr. Madvigii Adv. II p. 365) et, ut opinor, etiam epist. 110, 9, ubi scribendum: prospicere et ultra mundum *licet*.

Cap. 18, 1 prima manu in A sic scriptum est: M. Mario, cui vicatim populus statuas posuerat, cui ture ac vino

.N. supplicabat; deinde littera N notata est, ac secunda manus hoc tantum habet: vino supplicabat. Quid illa littera N significaret, F. recte intellexisse puto, eandemque etiam in codice Nazariano non paucis locis eodem consilio adscriptam esse vidi. Sed mendum huic loco inest, quum imperfectum tempus verbi supplicabat pravum esse appareat; facillima tamen correctione plusquamperfecto *supplicarat* pro eo restituto omnia recte habebunt, nec quicquam amplius ad scripturæ integritatem desiderabitur. Ante omnia miræ illæ turbæ, quæ in codd. dett. ex hac littera N ortæ sunt, abjiciendæ sunt. (Apud Vell. Paterc. II, 6, 2 simili correctione scribendum est: frumentum plebi *darè instituebat*, ubi vulgo edunt dari instituerat, quum unius verbi plusquamperfectum inter cetera imperfecta aperte pravum sit.) — § 4 ad hæc verba: ut in xysto... inambulans quosdam ex illis cum matronis atque aliis senatoribus ad lucernam decollaret, Lipsius recte adscripsit: „Utne ipsas una decollaverit? Non præmisit de illis, et vero magis exprimeret ac dilataret. Sensus potior, quod ipse ibi cum matronis et aliis senatoribus (aliis non occidendis) spectator fuerit, cum iis inquam, cum quibus in cœna fuerat, ut ex diei tempore apparet“. Quare sic verba transponenda censuit: ... separat, quosdam ex illis inambulans cum matronis... decollaret. Præstat tamen, opinor, verborum ordine non mutato *coram* pro cum substituere.*)

Cap. 20, 3 scribendum videtur: postquam inter arenas radices quoque et herbæ *defecerunt* adparuitque. In A defecerant legitur, sed nihil causæ esse videtur, cur diverso tempore Seneca hæc verba posuerit.**)

---

*) Cap. 19, 1 non bene H. (adnott. I p. 16) dixit, fortasse scribendum esse: quamquam aberrare *aliquo* possimus videri, quum illud aliquo intolerabiliter langueat. Recte codicis A scriptura aliqui jampridem in *alicui* emendata erat.

**) Cap. 22, 2 revocanda est Gronovii emendatio, ut locus sic scribatur: manipulares... faciebant, quod homines... libentissime faciunt, de rege suo male *existimabant*, atque male *existimandi* verbo etiam male *dicendi* notionem inesse putandum. In A existimant legitur, sed imperfectum necessarium esse videtur, quum faciebant, non faciunt, verbo *existimandi* declaretur; atque sic semper apud Senecam fit, ubi *facio* similiter alius verbi vice primum ponitur,

Cap. 23, 6, quem locum Madvigius tractavit, retentis eis, quæ in codicis A scriptura sine causa ab editoribus mutata sunt, et Madvigii conjectura recepta sic scribendum est: Historias, quas postea (sic A; vulgo postea, quas) scripserat, recitavit et libros acta Cæsaris Augusti continentis in igne posuit et conbussit.

Cap. 27, 4, ubi editur: An semper hæc cogitatio permanebit?, non magis quam supra I, 1, 7 *cogitationis* nomen, ubi de ira agitur, aptum est, ideoque similiter hic locus corrigi debet, ut scribatur *concitatio*. (H. adnott. I p. 16 proposuit: hæc agitatio.) — Deinde, ni fallor, cum edd. antq. scribendum est: *vide* (codd. vides), quam inpacatam tibi denunties vitam.

Cap. 32, 3 oratio sic interpungenda est: „Quomodo?“ inquis; „nos jubes intueri, quam omnia... puerilia sint?, ut oblocutorem hoc modo Senecam interrogare putemus, quid senserit, quum verba proxime præcedentia de nimia pœna diceret. Neque enim ullum verbum Seneca respondet, quod ad eum modum describendum pertineat, quo hæc intueri debeamus, ut non de modo oblocutorem interrogasse appareat. Quomodo igitur breviter dictum est pro eo, quod est: *quomodo dicis? quomodo verba tua intelligam*; deinde altera interrogatione oblocutor significat, quid Senecam dicere voluisse suspicetur. Similiter ep. 5, 7 scribendum: Dices: „quomodo? ista tam diversa paritereunt?“ (Eunt pro sunt rectissime Volkmann substituit; sed non recte quid ergo pro quomodo scribi vult.)

Cap. 33, 3 videndum est, ne in his verbis: *usuram aut milensimam* particula aut, pro qua superiores prave haut edebant (neque enim ad sententiam aptum est, neque Seneca omnino hac particula utitur), ex duabus litteris antecedentibus errore orta sit; qua sublata tolerabilis sententia effici videtur.

Cap. 34, 1 in his: *levia sunt*, propter quæ non leviter excandescimus, qualia quæ pueros in rixam et jurgium concitant, potius scribendum erat talia (et talia), quæ, aut

---

deinde hoc ipsum verbum additur, ut de ira III, 1, 1; 43, 2; de provid. 1, 1; epist. 1, 1 et 2; 63, 7; 87, 6; de clem. I, 17, 2; quæst. nat. III præf. 4; IV præf. 3. H. non bene Gronovii emendationem sprevit aliamque corrigendi viam secutus est, in qua id, quod faciebant, non significatur, ut fieri debebat.

quæ omittendum, aut denique, quod veri simillimum est, pervulgato errore sublato edendum *qualiaque*, quo facto omnia recta erunt. Atque hoc jam in uno codice deteriore et in duabus editionibus antiquissimis positum esse video.

Cap. 35, 5 ferendam codicis scripturam esse credo: qui non ferunt nisi varium... marmor, qui (scil. non ferunt) mensam nisi crebris distinctam venis, neque opus esse, post alterum qui particulam non inseri, quod H. adnott. I p. 18 faciendum dixit. Nec durius hoc loco non ferunt ex præcedenti membro intelligendum est quam non potuit cons. ad Helv. 9, 6; de benef. VII, 12, 6; 14, 4; quod autem hic tertio loco negatio recurrit (qui nolunt), id necessario eo factum est, quod verbum mutatum est. — Paulo post scribitur: quid ergo aliud est, quod illos in publico non offendat, domi moveat, quam opinio...? Si hæc scriptura vera esset, subjectum verborum offendat et moveat esset opinio; sed quam hoc non aptum sit, nemo non videt. Duo verba excidisse et Senecam hoc modo scripsisse mihi persuasum est: quid ergo aliud est, quod *id*, quod illos in publico non offendat, domi moveat, quam opinio...?

Cap. 36, 2 verius fortasse est, quod ex uno codice deteriore affertur: qualis ille somnus post recognitionem sui *sequetur*; in ceteris est sequitur. Sed certius est, paulo post scribendum esse: cum aut laudatus est animus aut admonitus et... *cognovit* de moribus suis; nam præsens tempus cognoscit, quod in codd. est, ferri hic non posse apparet.

Cap. 37, 1 scribendum videtur: solutior est post vinum licentia, *quibus* (quib;) ne sobriis quidem pudor est. In codd. est quia, particula ab hac sententia aliena.

Cap. 40, 4 post verba ubi Cæsar est interrogandi signum ponendum esse ipse H. præf. vol. III p. XXIII dixit, atque hic error hypothetæ esse videtur; sed longe majoris momenti aliud est. Nam inde a cap. 41, 1 si cui tantum potentiæ est cet. Seneca ad novum disputationis institutæ membrum transire videtur, sed paulo post hæc disputatio plane abrumpitur, atque inde a § 2 epilogus hujus libri ac totius operis incipit. Quo factum est, ut primum Gruterus, deinde Lipsius et alii inter §§ 1 et 2 multa excidisse putarent; H. vero præf. vol. III longius adhuc progressus totum hujus libri finem desiderari dixit, eaque, quæ nunc inde ab 41, 2 leguntur, post librum primum transponenda esse: de qua

re mihi quidem plane aliter persuasum est. Primum enim ille liber legitime finitus est nec his adjectis eget; deinde omnia ea, quæ hic post lacunæ signum leguntur, aptissimum totius operis epilogum continent, ut prorsus certum sit, quomodocumque de lacuna statuamus, ea hoc loco relinquenda esse. Ac ne lacunam quidem recte signari puto; nam si illa verba, quæ 41, 1 continentur, lenissima correctione adjuverimus, ut ita scribamus, quemadmodum in cod. Col. jam scriptum esse video: *Sic* (cod. A si), cui tantum potentiæ est, ut iram ex superiori loco adgredi possit, male tractet (sc. iram) cet., deinde hanc paragraphum capiti 40 adjunxerimus et novi capitis initium inde a § 2 fecerimus, omnia recte habebunt; apparet enim, illis verbis, quæ § 1 leguntur, non novam disputationis partem institui, sed totam disputationem, quæ inde a c. 39 cœpit, apte absolvi ac concludi, ut nihil amplius desideretur. Quo facto omnia jam finita sunt, quæ scriptor hoc libro tractaturum se promiserat, itaque jam recte ad epilogum transitur, neque abruptior hic transitus est, quam ut Senecam re vera ita scripsisse putare possimus. [Madvigius *malo* tractet Senecam scripsisse suspicatur; sed similiter male tractare de provid. 3, 12 scribitur.]

Cap. 43, 2 ex Senecæ usu scribendum est: quos, cum alter alterum *vexavit*, suus confector expectat; in codd. pervulgato errore *vexavit* scriptum est. — § 4 ita scribendum et interpungendum esse apparet: Jam istum spiritum *exspuimus* (codd. exspuimus; Lipsius exuimus malebat). Interim, dum trahimus, dum inter homines sumus, colamus humanitatem cet. Et sic jam Lipsium interpunxisse video, sed F. plane neglexit ac ne in commentario quidem commemoravit.

§ 6. Consolatio ad Marciam.

Cap. 1, 6 sodalis quidam meus recte animadvertit, verba sic interpungenda esse: fatigatæ adlocutiones amicorum, auctoritates magnorum...virosum; studia cet. — § 7 nihil obstare videtur, quominus codicis A scripturam præsentis tempore *præterit* exhibentis retineamus, pro quo editores vulgo perfectum præterit scripserunt. — § 8 primum sic scribendum esse puto: *leniore* medicina fuisset oriens adhuc restrin-

genda vis, quum in cod. A leviore legatur; hoc enim non tam apte vocabulo vehementius, quod statim ponitur, respondet, et error pervulgatus est, quem de ira III, 26, 4 alii sustulerunt itemque epist. 30, 12 (si cui contigit, ut illum senectus *leniter* emitteret), ut his duobus exemplis inter multa contentus sim. Deinde autem ex hac scriptura: volnerum quoque sanitas facilis est, dum a sanguine recentia sunt; tunc et uruntur et... recipiunt: ubi corrupta in malum ulcus verterunt, difficilius curantur gravissimum mendum tollendum est. Scire enim velim, quæ sit difficilis volnerum cura ac sanatio, nisi ea sit, quæ his verbis describitur: tunc et uruntur cet. Atque etiam cons. ad Helv. 2, 2 urere ac secare contrarium ponitur molli via mederi. Apparet igitur, hoc loco ejecto molestissimo interpretamento sic scribendum et interpungendum esse: volnerum quoque sanitas (sanatio?) facilis est, dum a sanguine recentia sunt; tunc et uruntur et... recipiunt, ubi corrupta in malum ulcus verterunt, in qua scriptura tunc et ubi inter se respondent. Atque duo illa verba, quæ ejeci, difficilius curantur, verbis, quæ sunt uruntur cet., interpretamenti loco a lectore aliquo adscripta esse nec ab ipso Seneca posita jam librarii quorundam codicum deteriorum viderunt; suspicor autem, nos ne hoc quidem loco codicis A scripturam recte aut diligenter notatam habere. [Madvigius tamen postremis verbis: digitos scrutantium recipiunt apertissime lenem medicinam significari putat totumque mendum verbo uruntur inesse, pro quo dubitanter terguntur scribendum esse suspicatur.]

Cap. 2, 3 veri simile mihi esse videtur, Senecam sic scripsisse: Octavia et Livia... *amiserant* filios juvenes, sicut initio cap. 3 Livia amiserat scribitur; in codd. est amiserunt. Ne hæ quidem formæ raro inter se permutantur; sic de benef. VI, 36, 2 *optaverunt* pro optaverant (quod jam alii viderunt), quæst. natur. III, 25, 3 quæ albæ *venerunt* pro venerant (aut quæ *fuerant* nigræ pro fuerunt), epist. 21, 6 quicumque... *fuerunt* pro fuerant scribendum esse videtur.

Cap. 3, 1 Madvigius scripturam inde a Mureto usque ad F. vulgatam jure revocavit: et ibi signa Romana fixerat, nisi quod, quum in cod. A Romanum scriptum sit, potius *Romanorum* quam Romana scribendum esse videtur; ac jam Gruterus Senecam Romanum pro Romanorum dixisse putabat, sed hoc

veri simile non est. — § 2, ubi cod. A corruptissimam scripturam præbet: nec plus doluit, quam aut honestum erat Cæsare aut æquo maluo, Madvigius verissime Haasii scripturæ vitia aperuit; sed quod ipse tentavit sic scribendo: nec plus doluit quam aut honestum erat in Cæsare aut æquum in filio, id, ut mihi quidem videtur, verum esse non potest; Drusus enim non Cæsar erat. Cæsaris, id est Augusti, appellatio ostendere mihi videtur, Senecam hoc potius significare voluisse, Liviam in dolore suo eos, qui superstites essent, Cæsarem et Tiberium, spectasse nec plus doluisse, quam ut curam gereret, ne eos nimio luctu offenderet, tamquam iis salvis sibi destituta videretur. Et hanc sententiam efficere possumus sic scribendo: nec plus doluit, quam aut honestum erat Cæsare aut æquum *altero filio saluo*, quæ scriptura etiam eo commendatur, quod ea sola mutantur, quæ aperte mendosa sunt, ceteris relictis. Adjectivum *salvo* et ad Cæsare et ad filio pertinet. De priorē sententiæ parte conferri velim, quæ scripsit Seneca cons. ad Polyb. 7, 4 (fas tibi non est salvo Cæsare de fortuna queri); de iniquitate doloris adversus filium superstitem cfr. c. 2 extr., c. 16, 8. — § 4, ubi scribitur: si ad hoc maximæ feminæ te exemplum adplicueris moderatius, mitius (nam sic et in cod. A et in dett. scribitur, non moderatius *ac* mitius), si vere F. statuit, alterutrum horum adjectivorum alterius interpretamentum habendum esse, non cum H. (præf. vol III) mitius delendum erat sed moderatius; nam hoc explicatione non egeret, illud autem de moderato dolore insolentius positum est. Sed puto, asyndeton ex usu Senecæ, quem supra commemoravi et exemplis probare conatus sum (p. 35 n.), ferri posse. Idem dicendum est de loco, qui est 12, 3: at potuit longior esse, major, ubi H. similiter major tamquam interpretamentum uncis inclusit. — Paullo post in cod. A sic scribitur: amentia est... mala sua non augere, idemque in B et G servatum est, nisi quod in G negatio, quam pravam esse apparet, notata est. Veri simile tamen mihi non esse videtur, eam corrigendi viam sequendam esse, quam omnes editores secuti sunt, ut non deleant; potius ex alio verbo ortum esse putandum est, nec valde dubitaverim, quin Seneca sic scripserit: mala sua *uno* augere, unum adhuc malum, ægrimoniam scilicet et luctum nimium, qui animum edit, ceteris malis sua voluntate adjicere. [Madvigius *novo* scribi mavult, idemque ego quoque initio conjeceram.]

Cap. 4, 1 non intelligo, cur cod. A scriptura sprete sit, quæ hæc est: ad *arbitrium* (vulgo arbitrum) tecum veniam. — § 2 quum in A sic scriptum sit: illa...præbuit et multum eam rem profuisse sibi confessa, omisso verbo est, quod post confessa editores fere omnes adjecerunt, nescio, an aliam loci corrigendi viam sequi præstet, ut conjunctionem et post præbuit tollamus; nam perfectum participium verbi deponentis ex iis, quæ Madvigius gr. Lat. § 431 b et not. 2 disputavit, recte habere videtur. — § 4 in A scriptum esse dicitur: ne quid committas, quis minus aliterve factum velis, quam scripturam vulgo non leniter ita corrigunt, ut quod pro quis substituant. Accedit, quod supra de eodem Livie more, quem in hac quoque re eam servare vult, sic locutus est: dedisti operam, ne quid esset, quod in te quisquam reprehenderet. Quare videndum, ne Seneca ita potius scripserit: ne quid committas, *quod* quis minus aliterve factum *velit* (i. e., quod quis reprehendat). Ita non raro relativum ante relativum aut aliud verbum ab iisdem litteris qu- incipiens excidit, velut 9, 2: [*qui*] quasi ex inopinato ferimur; eodemque corrigendi genere supra de provid. 6, 9 (et de ira II, 10, 1) usus sum utendumque est de benef. III, 37, 2, ubi scribendum esse apparet, ut §§ 3 et 4 scribitur: vicere Siculi juvenes, [*qui*,] quum Ætna cet. Apud Vell. Patere. I, 12, 6 scribendum puto: neque ante invisum esse desinit [*quid*], quam esse desiit.

Cap. 5, 5 potius post prosperis inter litteras s et r pronomen reflexivum se excidisse putandum est, quod vulgo post fortem demum inserunt.

Cap. 7, 4 scribendum esse credo: quia vires *illis* (codd. illi) a natura datæ sunt; consentaneum enim est, pronomen ad utrumque substantivum (ignis et ferrum) referri. Cfr. de const. sap. 6, 8, ubi eadem correctione illis pro illi posui. — Paulo post miro modo paupertatis luctusque nominibus ambitionis adjungitur, nec apte hoc vitii nomen in hac disputatione appellatur; sed quid Seneca scripserit, dubito, nisi hoc fuit: paupertatem, luctum, *amissionem* alius aliter sentit. De *amissionis* nomine cfr. § 1 et epist. 4, 6; 98, 11. [Madvigius *damnationem* scribendum esse suspicatur.]

Cap. 9, 2 scribendum videtur: tot divitum subita paupertas in oculos incidit: nobis numquam cet., omissa particula et, quæ ante nobis in codd. et edd. scribitur, ut eadem

orationis forma, quam duo membra, quæ præcedunt, exhibent, in tertio quoque servetur. — § 3 quamquam per se ferri potest, quod in codd. est: quotiens•aliquid (sc. telum) ad latus aut pone tergum ceciderit, tamen fere contendere ausim, scribendum esse: quotiens *aliquis*... ceciderit, quod verum esse manifestum ostendunt verba, quæ deinceps ponuntur: alium quidem percussisti. Non raro similiter litteris *p* et *s* permutandis erratum est; sic infra cap. 14, 2 non dubito, quin scribendum sit: *quis* (codd. quid) minus potest quam unum diem duobus filiis dare, quum præsens potest alioquin ferri non possit; item cap. 20, 2, ubi Madvigius Siesbyei conjecturam commendavit: infra *quid* quis jaceat, quum in codd. quod scribatur, infra *quos* (id est, infra quorum hominum solum) reponere malim; epistol. 9, 11, ubi in optimo codice *p* sic scribitur: numquid ergo amat lucricausa, numquid ambitionis aut gloriæ, editores vero quisquam post ergo vulgo addiderunt, H. recte hoc verbum delevit, sed simul utroque loco *numquis* scribere debuit; ep. 36, 9 immerito F. et H. scripturam olim vulgatam (esse enim debet *aliquid* pro aliquis, quod in codd. est) deseruerunt, itemque epistol. 121, 13, ubi antea vulgo recte edebant: *quid* sit (conatus) aut unde sit, nescit. — § 5 non est, cur codicem A deseramus, in quo prima manu scriptum est: quæ numquam pati nos posse *prævidimus*; H. secundæ manus scripturam providimus prætulit. Item corrupto loco § 2 eadem verbi forma restituenda est, ut scribatur: quæ multo ante *prævisa* sunt; perculsa, quod in codicibus est, facilius ex prævisa oriri potuisse videtur. De sententia cfr. de tranq. an. 11, 12; cons. ad Helv. 5, 3.

Cap. 10, 5 sine dubio Seneca scripsit: in hanc legem natus est; sed verbum est hic ut multis aliis locis post terminationem -us evanuit, de qua re Madvigius Adv. II p. 278 et 607 disputavit.

Cap. 11, 1 in A sic scribitur: moderandum est... et in multis et in dolores humani pectus dispensanda, ubi Madvigius, qui postrema verba certa, ut videtur, conjectura emendavit, superiorum editorum correctionem metus pro multis substituentium probavit. Atqui non lenis hæc mutatio est, nec, quid metuum appellatio doloribus opposita hoc loco agat, intelligo. Ni fallor, mendum hic irrepsit ejus generis, quod supra p. 45 commemoravi, verbis nonnullis bis scriptis, atque recte mihi librarii quorundam codicum deteriorum intellexisse videntur, verbis et in altero

loco sublati scribendum esse: et in multos dolores humani (pectoris vis dispensanda).*) — Sequuntur hæc: putre ipsa fluidumque corpus et causis morbos repetita, ubi Madvigius ostendit, non recte editores hunc locum ita correxisse, ut morbos tamquam interpretamentum voci causis adjectum plane ejicerent; quod autem ipse dubitanter carnis morbo scribendum esse suspicatus est, nimis a scripturæ vestigiis hoc mihi discedere videtur, et carnis nomen otiosum est. Morbos ortum esse puto, quum terminatio genetivi pluralis detruncata esset, quod etiam alibi in hoc libro factum est (velut § 5 paucissimo annor; 25, 3 locato scriptum est), fortasse ob eam causam, quia litterarum siglo significabantur, quod male intellectum litteram *s* genuit; atque sic Senecam scripsisse credo: et causis *morborum* repetita. Eandem sententiam epist. 58, 24 sic elocutus est: de homine dixi, fluvida materia et caduca et omnibus obnoxia causis; de causæ vocabulo in hac re usurpato Madvigius Adv. II p. 351 n. disputavit. — § 4 verba misere corrupta esse post alios Madvigius nuper demonstravit, qui sic scripsit: anxie sollicitæque tutelæ, precarii spiritus et male hærentis, quem petaurum repentinum aut auditus ex improviso sonus auribus gravis excutit. Sed tamen petaurum verum non esse mihi persuasum est; primum enim adjectivo repentinum offendor, quum talis machinæ natura vix ea fuerit, ut subito ac prorsus necopinantibus spectatoribus extolli posset; atqui eo spectaculum homines terrere dicendum hic est, quod subito et ex improviso oculis objicitur; deinde singulare hoc speciei genus non apte universalis significationis vocabulo, quod est sonus, contrarium ponitur. Sequuntur hæc: soli semper sibi nutrimentum vitiosum et inutile, quæ verba quam ridiculam sententiam efficerent, Madvigius jam dixit; sed H. quoque adnott. II p. 9 confessus est, se hæc non intelligere ac mendosa esse putare. Hic Madvigius contendit, verba, quæ sunt nutrimentum vitio-

---

*) Statim post superiores sine dubio recte edebant: quæ deinde ista *tuæ* publicæque condicionis oblivio est, quum sequatur: mortalis nata es, mortales peperisti; in codicibus suæ non apte scribitur. Eodem modo apud Cic. Verr. V, 186 scribendum esse: teque, Hercules, quem iste...convellere ex *tuis* (codd. suis) sedibus...conatus est, quum Siesbyeus mendum loco inesse mihi dixisset, quod nuper Madvigius correxisset, ego quoque statim vidi.

sum et inutile, per se dicta esse; sed non recte eum nutrimenti vocabulum de cibo enarrasse persuasum mihi est, nam quo argumento probari possit, carnem humanam esu inutilem et vitiosam esse? Restant tria verba soli semper sibi, ubi Madvigius post semper verbum aliquod velut serviens excidisse putavit; sed hæc certe sententia, quam effecit, ab hoc loco aliena esse videtur, quum de fragilitate hominis agatur. Itaque ne Madvigium quidem scripturam sanasse credo; sed quid Seneca scripserit, non video, nisi quod eum sic scribere potuisse arbitror: . . . hærentis, quem, si quid adparuit repentino aut auditus est ex improviso sonus auribus gravis, excutit; sollicitudinis semper sibi nutrimentum, vitiosum et inutile. Verbum, quod est soli, eo erroris genere ortum esse credo, quod supra p. 40 commemoravi. — § 5 scribitur: longa conantem eum mors opprimit et hoc, quod senectus vocatur, paucissimorum circuitus annorum. Sed perverso ordine post mortis nomen senectutis poni apparet, atque eo minus ferri hoc potest, quod senectus hoc loco non senis ætatem significat sed totius vitæ spatium, ut cap. 21, 4 et alibi. Quare non dubito, quin verbum est exciderit, quod post circuitus inserendum esse credo.

Cap. 12, 1 videndum est, ne verum codicis g librarius conjectura invenerit, quum sic scriberet: utrum te *amissio filii* movet; nam abl. abs. amisso filio, qui in A est, difficilem rationem habet. Prorsus eodem modo cap. 1, 3 in A mutato tempore pro mutatio temporis errore scriptum est. — § 4 scribendum puto: filium tibi dii inmortales non diu daturi statim talem dederunt, qualis diu effici *posset*; nam potest, quod codd. habent, manifesto pravum est. — § 5 scribendum esse apparet: *malivolum* solatii genus est turba miserorum; in A malivoli solacium genus scribitur, casuum terminationibus in verbis juxta positis eodem modo permutatis, quo factum est cap. 4, 4 (collacatas multorum), 12, 6 (male illo pro malo ille), quibus adjungi potest 18, 1 (videre micabis pro micare, videbis), et locus Vell. Patere. II, 59, 4, ubi jam Vascosanus ita scribendum esse intellexit: ad erudiendum liberalibus disciplinis singularis *indolis juvenem* (ed. pr. indolem juvenis.)

Cap. 13, 1 non intelligo, cur Madvigius pro eo, quod in codd. est: Pulvillus effecit pontifex, præsens tempus efficit scribi voluerit; nam perfectum ex ipsius gr. Lat. § 383 n. 2 nullam

offensionem habere videtur. Etiam paullo post, ubi pro eo, quod cod. A habet: sollemnia pontificia carmina (sA carmini) verba, ita scribendum esse dixit: sollemnia pontificii carminis verba, violentior hæc correctio mihi esse videtur, ac potius locum ita emendandum esse putaverim, ut vocem verba tamquam interpretamentum vocabulo carmina adjectum tollamus, cetera relinquamus. Pluralem numerum vocis, quæ est carmina, non magis hoc loco offendere puto, quam apud Liv. I, 24, 9; Cic. Rabir. perd. 13.

Cap. 14, 2 scribitur: L. Bibuli, melioris quam fortioris viri, duo simul filii interfecti sunt. Sed quo modo Seneca hoc præsertim loco, ubi fortis ac virilis animi exemplum a Bibulo petat, parum fortem eum fuisse dicere potuerit, non intelligo. Præterea Bibulo fortem animum defuisse nemo dixit, contra multi in eo laudarunt (locos veterum scriptorum Michaelis attulit multos). Quare non dubito, quin Seneca sic scripserit: melioris quam *fortunatioris* viri; nam et hoc verissime dixit, et ad ea, quæ deinde narrantur, aptissimum est.

Cap. 15, 2, ubi in A scriptum est: tulit tamen fortiter, quam cuius jam res agebatur, Madvigius tamen in tam mutavit, sententia recte perspecta; sed tamen ego particulam retinendam censeo, tam vero post tamen addendum, ut hoc quoque loco eadem orationis forma servetur, quæ in ceteris membris est (14, 2: Bibulus tamen; 14, 3: tamen intra tertium diem; 15, 3: ipse tamen pro rostris). — § 4 sententiarum rationem Madvigius vidit, qui sic locum scripsit et interpunxit: Videsne, quanta copia virorum maximorum sit, quos non exceptit hic omnia prosternens casus? et quo (cod. A quos) tot animi bona... congesta erant? Sed quod in posteriore sententia Senecam ad ipsos liberos illis viris maximis ereptos transisse dixit, de his neminem facile cogitaturum esse credo; nec tam inanis hæc nova interrogatio ad ipsos illos viros relata est, quam Madvigius putavit, qua vocabuli maximorum notio non inepte pluribus verbis declaratur. Quare Madvigii scriptura retenta, nisi quod pro quos Senecam *quoi* scripsisse credo, pronomen ad viros illos maximos referri velim. De orationis forma cfr. 13, 4.

Cap. 16, 2 scribitur: in qua Clæliam contempto hoste et flumine ob insignem audaciam tantum non in viros transscripsimus, ubi ablativi contempto hoste et flumine difficilem explicationem habent; nam neque causam neque tempus

apte significant. Melius orationem progredi puto duobus verbis transpositis, ut scribatur: in qua Clœliam, contempto *et* (sic H. adnott. p. 10 pro in, quod in cod. A non raro errore substitutum est) hoste et flumine *insignem*, *ob* audaciam cet.*) — Quod paullo post scribitur: equestri insidens statuæ ... Clœlia exprobrat cet., inepto ridiculoque modo Senecam sententiam suam elocutum esse fateor, quum dicere v. c. sic debuisset: equo insidens ... Clœlia; neque tamen cum Jahnio (Philolog. 28 p. 9) locum tam violenta conjectura corrigere ausim, ut scribam: equestri statua ... Clœlia exprobrat, quum non intelligam, quo modo cuiquam participium insidens addere in mentem venire potuerit. Malim igitur hæc, quæ nunc scribuntur, re vera Senecæ incuriose scribenti excidisse putare, quamvis inepta sint. — § 6 pro hac codicis scriptura: in hoc te perduxit, ut, illas cum videris, admonearis filii, non doloris, quam Madvigius (Adv. II p. 355 et Add.) mendosam esse demonstravit, eam, quam Lipsius proposuit: in *hocce* *prod**uxit* (sc. eas), ut cet., revocandam censeo, ut ipsi fortunæ Marciae consolandæ consilium tribuatur eodem modo, quo cons. ad Polyb. 18, 3 Seneca dixit: poteris in gratiam cum illa (fortuna) redire: nam multa providit, quibus hanc emendaret injuriam cet. Facilius sic locus corrigitur quam eo modo, quo apud Madvigium factum est (in hoc te perduc, ut cet.). De conjunctivo prææs. temp. cfr. Adv. gr. L. p. 383 n. 2.

Cap. 17, 1 ita interpungendum est: Grave est tamen, quem educaveris, juvenem, jam matri, jam patri præsidium ac decus, amittere, commate ante vocabulum juvenem posito; nam hoc verbum appositionis loco ad objectum verbi amittere (scil. eum, quod omissum est), non ad pronomen quem referendum est. Deinde, quod ante Michaelis, nuper vero Fr.

---

*) Non raro hoc corrigendi genus utiliter adhiberi potest adhibitumque est, velut de benef. IV, 5, 1 manifesto scribendum erat: unde illa *luxuriam quoque* instruens copia, quum vulgo sine sensu scribatur: illa quoque luxuriam; sed in Naz. locus recte scriptus est. Epist. 65, 17, ubi superiores recte edebant: quemadmodum artifices ex alicujus rei subtilioris *intentione*, quæ oculos defatigat, quæ turbæ in codd. dett. et edd. inde ortæ sint, quod in codd. optimis quæ intentione errore scriptum erat, Fickerti nota ostendit.

Jonas verba jam patri delenda esse censuerunt hoc uno loco Marciae mariti mentionem fieri non ferentes, obliti sunt, hanc sententiam non ad Marciae proprie casum sed ad universam hominum condicionem pertinere, ut verba illa nullam offensionem habeant; ostendit hoc, quod paullo post scribitur: ad hoc genitus es cet.; nam sic in cod. A, non genita, scribitur, codicisque scripturam H. adnot. II p. 7 revocandam dixit. — § 2, ubi ex codd. editur: licebit enim tibi avidissimum maris verticem restringere, prava præpositio re- in verbo composito est; superiores stringere edebant, sed præstat aut *destringere* scribere, quo verbo Ovidius metam. IV, 562 et X, 526 similiter usus est, aut, quod Pincianus coniecit, quodque frequentius in hac re usurpatur, *perstringere*; nam etiam per et re in verbis compositis non raro permutantur, ut quæst. nat. III, 11, 5, ubi antea recte edebant: postea...quam cultores *repperit*, aquas quoque *recepisse*, F. vero et H. ex codd. *perceperit* et *percepisse* scripserunt; similiterque ep. 92, 1: alio non refertur, sed omnia ad se *refert*, ut superiores pro perfert scribebant, aliisque locis (cfr. de ira II, 36, 2). — § 3, ubi in cod. A sic scribitur: sive in ipsum terris flumen integrum...reddidit, participium in corruptis verbis in ipsum latere superiores jam viderant, atque Curio, quem fere omnes secuti sunt, inmersum, Rubenius non recte inmissum, Madvigius *super* interceptum scribi voluit; propius tamen ad scripturæ vestigia *inlapsum* accedet, quod Seneca quæst. nat. III, 16, 4 eodem fere modo adhibuit. Sed simul in codice uno deteriore *reddit* pro reddidit recte scriptum est; nam perfectum nullo modo ferri potest. — Finem totius capituli inde a verbis § 6: dicit omnibus nobis natura cet., quum Madvigius hæc omnia alieno loco legi probasset, post cap. 18 transponendum esse ei dixi, ut Adv. II p. 355 indicavit, etsi ipse alio loco poni voluit. Meam tamen sententiam potiore esse credo, quum his verbis eam disputationem contineri appareat, quam illo loco, ut objectionem interlocutoris (nemo, inquis, nos consuluit) refelleret, instituit, sed mira brevitate abruptit. Continentur his verbis ea, quæ naturam parentibus nostris, an liberos tollant, deliberantibus, dicentem Seneca fingit. Ceterum intra horum verborum spatium § 7 unum corrigendum esse videtur, ut scribatur: sic te para tamquam in igne *inpositurus*, non inpositura, quum non Marciam proprie, sed omnes parentes natura alloquatur; et sic jam Erasmus scribi

veluisse F. annotavit. In codd. masculinum 17, 1 (genitus) et 18, 1 (intraturus) et 7 (spectator) recte scribitur.

Cap. 18, 1 in A scribitur: . . . totius vitæ introitum refertanus. Syracusas viseres deliberanti tibi cet. Prævisissimum conjunctivum viseres esse, quem F. et H. revocarunt, ceteri editores viderunt; sed quod visere substitui voluerunt, quam correctionem etiam Madvigius probavit, hoc non rectum esse credo, quum deliberandi verbo hoc loco non constituendi sed dubitandi notio insit. Scribendum igitur erat: an Syracusas viseres, deliberanti; atque hanc ipsam particulam in verbo corrupto refertanus, quod præcedit, et pro quo vulgo referamus scribunt, latere arbitror. Quare sic Senecam scripsisse suspicor: . . . introitum *refer*. An Syracusas viseres, deliberanti cet. — Paulo post ita scribendum et interpungendum esse credo: intraturus es urbem dis hominibusque communem, omnia complexam, certis legibus æternisque *devincta* indefatigata cœlestium officia volventem; in cod. A *devinctam* scribitur non apte ad urbem relatum; contra aptissime ad officia refertur. — § 2 scribitur: videbis . . . stellas *micare*, *videbis* (sic Madvigius; cod. A. videre micabis) uno sidere omnia impleri, solem cotidiano cursu die noctisque spatia signantem, annuo æstates hiemesque æqualiusque dividentem, quibus verbis plura menda insunt. Quum enim hoc ipsum sidus, quod primis verbis appellatur, solis sit, non apte solis nomen deinde per se poni videtur præsertim ita, ut simul constructio mutetur participiis pro infinitivis positus; deinde vix recte F. et H. hoc uno loco antiquam genetivi formam die pro diei, quod ante debebatur, ex codice A reduxerunt; denique, quod H. pro corrupto verbo æqualiusque scribendum æqualiter usque censuit, ipse præf. vol. III p. XIV prorsus incertam, ne falsam dicam, hanc correctionem esse confessus est, quum usque nusquam sic a Seneca adhibeatur; meritoque Hauptius comparativum defendit, sed particulam que delevit, quam ego ex quidem propter litteras sequentes detruncato ortam esse puto, quidem pro *et-quidem* (ut supra cap. 14, 2; de ira II, 9, 1; III, 17, 1; de tranq. an. 10, 6; de benef. VII, 8, 2 et sæpius alibi) positum esse ratus. Totum igitur locum sic scribendum esse censeo: videbis uno sidere omnia *implere* solem, cotidiano cursu *diei* noctisque spatia signantem, annuo æstates hiemesque æqualius *quidem* dividentem. De

infinitivi activi et passivi permutatione supra p. 95 dixi. Sidus de sole adhibitum v. c. quæst. nat. VII, 17, 1 (sidus...solis ac lunæ) et multis aliis locis legitur. — § 4 sine dubio scribendum est, quod etiam F. sibi placere dicit: dejectus fluminum et ex uno fonte in occidentem orientemque *diffusi* amnes, non defusi; nam hæc notio jam voci dejectus inest, et adjecta verba in occidentem orientemque ostendunt, præpositionem di- hoc loco veram esse. Ac diffusi jam in codd. Gg est, in V difusi. De harum præpositionum permutatione supra p. 68 sq. disputavi. — § 5 corruptissima verba: aliæ ripis lacu vallibus pavidæ circumfunduntur ne Madvigii quidem conjectura sanata esse credo, maximeque in vocabulo vallibus hæreo, quod mendi manifestum est, quum ii, qui vallibus circumfunduntur, iidem sint, qui in erectos se subtrahunt montes; sed hanc vocem ex paludibus oriri potuisse non credo. Quid lateat, non video. — Sequuntur verba et ipsa pessime corrupta: adjuta fructu seges; nam fructum de semine enarrare non licet, et cultu, quod substituunt, nimis a scripturæ vestigiis discedit; offendit etiam singularis numerus in uno verbo seges oblatu, quum in ceteris pluralis servetur. Quare dubitanter quidem scribendum suspicor: *adjuto* (scil. colendo) fructu *segetes*. — § 6, ubi in A scribitur: et inter rapidorum torrentium aurum harenis interfluens, nuper Hauptius merito sprete Haasii correctione vulgatam olim scripturam revocavit (et inter rap. torr. arenas aurum interfluens); sed sic scribendum esse certo arbitror: et inter r. t. aurum *harenas* interfluens, atque contortior hic verborum ordo plane simili loco defenditur, qui est de provid. 4, 10: in vanas mentes imagines evocat. Etiam causa erroris sic clare perspicitur. — § 7 scribendum puto: concitatis perniciores *navigiis*; quod ex codd. scribitur, remigiis, quo modo hoc loco adhiberi possit, non intelligo, quum aut remigandi actionem aut remos aut remiges significet, quorum nihil hic aptum est. — § 8 locus obscurus ac difficilis est, qui sic scribitur: Respondebis velle te vivere (quidni? immo, puto, ad id non accedēs, ex quo tibi aliquid decuti doles): vive ergo, ut convenit; nam sic interpungendum erat, quum appareat, hæc verba: respondebis velle te vivere: vive ergo, ut convenit arte inter se cohærere, cetera parenthetice interposita esse. Sensit Seneca, se non simpliciter, nulla addita causa, affirmare aut certe suspicari posse, eum, cui ad vitam accedenti in consi-

lium se venire fingit, responsurum esse, se vivere velle, ideoque his verbis, quæ parenthesi inclusi, causam indicavit; nam quidni significat: „*quidni ita respondeas*“. Sed in iis verbis, quibus argumentum Senecæ continetur: immo, puto, cet., mendum inesse videtur; certe obscurissima sunt, ut nunc leguntur. Madvigius præsentī tempore verbi doles offensus, quum non intelligeret, quo modo, qui nondum in vitam intrasset, dolere jam dici posset, sibi aliquid decuti, noles scribendum esse censuit; sed ea sententia, quam hac correctione effici vult („monet, ne sic vitam eligat et capessat, tamquam eam ejusque fructus semper integros habiturus“), ab hoc loco prorsus aliena esse mihi videtur, quum in hac argumentatione, cur suspicetur, nasciturum vitam electurum esse, talis sententia expectanda esset, qualis hæc est: „immo, puto, non dubitabis vitam eligere, quum...“ Jam causam, quam attulit Seneca, præcipue sententia relativa contineri apparet, quæ hæc est: ex quo tibi aliquid decuti doles. Hic primum verbi decutiendi significatio tenenda est, quod ita plerumque adhiberi videtur, ut fructus aut frondes arborum vi aliqua dejicere significet. Credo igitur, hac decutione alicujus fructus vitæ amissionem, velut liberorum mortem, significari, Senecamque, quamquam hoc loco non Marciam proprie sed quemvis nasciturum alloquatur, tamen de Marcia ejusque casu ac dolore cogitasse et ex eo, non sane vera argumentatione, ad suspicionem suam de responso firmandam argumentum petiisse. Dicit enim: „quidni ita respondeas? immo, puto, non dubitabis ad vitam summa voluntate accedere, quam te summo amore amplecti inde appareat, quod unum ejus fructum tibi decuti adeo doles.“ Quare tolerabilem sane sententiam hac scribendi ratione effici puto: Respondebis velle te vivere (quidni? immo, puto, ad id non *hæsitans* accedes, ex quo tibi aliquid decuti doles): vive ergo, ut convenit. Sed incerta hæc esse facile concedo.

Cap. 19, 1 in A est: sed, ut ad solatia veniam, videatis primum cet. Ex depravato verbo videatis potius *vide, sis* faciendum esse videtur quam videamus, quod ex superiorum editorum libris Madvigius revocandum censuit; videbis, quod H. posuit, non aptum esse puto in adhortatione. (§ 2 cur Madvigius hanc scripturam: ut minime probabili sed vero solatio utar, in civitate nostra cet. ferri non posse putaverit et ex superiorum libris *sic* pro sed revocarit, non intelligo; nam sententiarum ea ratio est, quam gr. Lat. 440 n. 6 commemoravit.)

— § 3 etiam hæc: etenim non est...vacat Marcie respondenti tribuenda erant; Senecæ verba inde a Quid igitur cet. incipiunt. — § 4 abruptum esse orationis transitum in his verbis: cogita nullis defunctum malis adfici, jam Gruterus dixit atque aliqua excidisse suspicatus est; sed nihil desideratur præter particulam *tamen*, quæ sententias connectat; qua post verbum cogita, ubi facile omitti poterat, addita omnia recte procedunt. Atque idem fere jam H. sensisse video, qui adnott. II p. 13 locum sic scriptum fuisse suspicatus est: semper enim scisti moriturum. At cogita cet., recte sublato mendo ex verbi detruncatione orto, quod in editione sua reliquerat. — Paulo post, quum in A prima manu scriptum sit: illa, quæ nobis inferos faciunt terribiles, fabula esse, Senecam scripsisse suspicor: *fabulæ* esse, genetivo casu; certe fabulas, quod „*tertia manu*“ in A scriptum esse dicitur, melius est quam fabulam, quod H. ex secundæ manus scriptura edidit. — § 6, ubi Madvigius conjecturam Lipsii revocavit scripsitque: non sollicitus futuri pendet ex eventu semper incertiora rependenti, sententiam equidem loci intelligo proboque, sed de verbi rependendi usu, quem hic fingunt, dubito. Videndum censeo, ne potius *reponenti* (scil. pro se) scribendum sit.

Cap. 20, 3 scribitur: Video istic cruces, non minus quidem generis sed aliter ab aliis fabricatas, ubi particulæ non quidem prorsus novo modo adhibitæ sunt. Quæ sit loci sententia, facile apparet; dicit enim Seneca, hominum crudelitatem eo usque progredi, ut ne hoc quidem contenti sint, quo saltem standum erat, ut uno crucum genere uterentur, sed plura genera invenerint, quo pluribus rationibus homines cruciarent. Hoc non dubito quin Seneca ita elocutus sit, ut diceret: *ne* unius quidem generis; sed de hoc usu particularum *ne*-quidem, qui non raro et apud Senecam et apud alios scriptores (quorum exempla Siesbyeus mihi commodavit) invenitur, pauca dicenda sunt. Hoc igitur modo eo membro orationis, in quo hæ particulæ sunt, finis aliquis significatur, intra quem saltem id, quod fieri dicitur, resistere debebat, sed ita, ut simul indicetur, etiam ultra hanc finem excedi atque id fieri, quod gravius adhuc et minus expectandum erat, sive hoc disertis verbis ita significatur, ut alterum membrum a particula sed incipiens sequatur, sive hoc non diserte ponitur sed intelligendum relinquitur. Exempla sunt hæc: Senec. de ira III, 40, 2; vit. beat. 15, 3; brev. vit. 12, 2; 19, 3; de

benef. V, 16, 6; quæst. nat. IV, 13, 2; 8 (quod exemplum ei, de quo hic agitur, plane simile est); cons. ad Marc. 10, 6 et 22, 4; epist. 23, 7; 47, 5; Cic. or. Philipp. XIII, 43; in Pison. 83; Verr. IV, 101; de nat. deor. I, 38; de rep. I, 47; Liv. IV, 49, 5; XL, 24, 8; Plin. hist. nat. VII, 43; Flor. I, 21 (II, 5), 3; Suet. Vitell. 2. Paulo aliter ne-quidem apud Cic. de orat. I, 175 et Senec. quæst. nat. VI, 2, 5 ponitur; his enim locis prius membrum non negatur nec altero tollitur, ut ne-quidem idem fere valere videatur quod non-modo. — § 4 editur: Si Cn. Pompejum... valitudo abstulisset, indubitatus pop. Rom. princeps excesserat: at nunc exigui temporis adjectio fastigio illum suo depulit. Sed ubi particula nunc hoc modo in oppositione adhibetur, adversativa particula at abesse solet (ut § 6; de ira II, 33, 6; III, 12, 3; de vit. beat. 24, 5; de otio sap. 3, 1; de tranq. an. 7, 6; 9, 7; ad Helv. 5, 2; de benef. I, 1, 12; quæst. nat. V, 18, 7 et 11; epist. 66, 3, alibi); apud Senecam saltem nullum locum inveni, ubi poneretur (interdum autem nunc vero ponitur), ideoque hoc quoque loco at tollendum censeo, præsertim quum geminatione præcedentium litterarum facile oriri potuerit. — § 5 orationem sic interpungendam esse censeo: M. Cicero, si illo tempore... concidisset, liberata re publica servator ejus, si denique... secutus esset, etiam tunc felix mori potuit, zeugma quoddam his verbis inesse ratus, ut ex illo mori potuit verbum *mortuus esset* ad præcedens membrum (liberata rep. servator ejus) intelligendum sit. — Paulo post, ubi scribitur: non vidisset... hastam consularia spolia vendentem nec cædes nec locata publice latrocinia, bella, rapinas, tantum Catilinarum, postrema verba ita junguntur, ut participium, quod est locata publice, fere necessario ad omnia sequentia trahendum sit, quod quam incommode fiat, facile apparet; ac ne latrocinia quidem locari recte dici Madvigius observavit, habebant enim ipsa mercedem. Hic Madvigii conjectura, quam mecum communicavit, spreto eo, quod ipse inveneram, utor et puto, Senecam sic scripsisse:... vendentem nec cædes [nec] *locatas* publice, latrocinia, bella, rapinas, tantum Catilinarum. — § 6 in postremis capitulis verbis vitium paullo occultius me detexisse credo. Nam quum Seneca propositis tribus exemplis Pompeji Ciceronis Catonis ostendit, seram illis mortem malam fortunam attulisse, de Metilii morte, quem ut opportuno tempore defunctum, quamvis juvenis mortuus

sit, ceteris contrarium ponit, sic loquitur: Nihil ergo mali illi in matura mors adtulit cet. Hic ego Senecam Metilii mortem immaturam vocaturum fuisse non credo; primum enim id omni modo significet necesse est, esse, quod in ea deplorari possit; atqui hoc Seneca nullo modo concedet; deinde, quod Marciam statim sibi objicientem facit, Metilium nimis cito periisse et in maturum, ipseque (21, 4 sqq.) hanc objectionem refellit, id clarius etiam ostendit, eum hoc loco Metilii mortem non in maturam („for tidlig“) sed *maturam* („tidlig“; cfr. 26, 2; Hor. od. II, 17, 6) appellasse. Alioquin enim sic Marciam sibi obloquentem inducere non potuit. Quam facile hoc loco geminatione litterarum in matura pro *matura* scribi potuerit, apparet (cfr., quæ ad lib. de brev. vit. 13, 6 disputabo).

Cap. 21, 1 Madvigius Adv. II p. 359 not. dixit, me recte monuisse, verba sic interpungenda esse: Primum puta illi superfuisse —, comprehendere quantum... licet, subjecti infinitivi superfuisse notionem sequenti sententia contineri putantem, neque opus esse vocabulo multum, quod H. addidit merito subjectum desiderans. — Paulo post egregiam Madvigii emendationem sequor scribentis: cito cessuri loco venienti *in pacatum* hoc prospicimus hospitium; sed alio modo hæc verba enarranda esse censeo, atque ille enarravit, primum quod ea sententia, quam his inesse putavit, ab hoc loco, quum de brevitate vitæ significanda agatur, aliena esse videtur, deinde quod sic venientibus, non venienti fere necessario dicendum erat. Quare dativum venienti, quem de nobismet ipsis dictum esse puto, ab *in pacatum*, non a *prospicimus* pendere credo; deinde *prospiciendi* verbum eo modo accipio, quo præter Plinium minorem, cujus exempla (epist. VIII, 14, 8; Paneg. 15, 2) in lexicis posita sunt, Seneca quoque ipse tribus epistolarum locis (33, 7 et 49, 6 et maxime 66, 42: aliquis (decessit) infans, cui nihil amplius contigit quam prospicere vitam) hoc verbum adhibuit, ut significaret „kaste et blik ind i“, brevem sibi notitiam aliqujus rei comparare. Nam si hoc sensu accipitur, et *prospiciendi* verbum et vocabulum hospitii aptissime vitæ breviter significat. — § 6 necessario scribendum est: ex illo, *quom* (codd. quo) primum lucem vidit; poterat dici ex quo vidit, omisso illo, poterat etiam ex illo die, quo vidit; ex illo, quo vidit, omisso substantivo, dici non potest. (Similiter de benef. IV, 39, 4 scribendum erat: effice, ut idem status sit, *quom*

exigis, qui fuit, quom promitterem, idque cod. Naz. a sec. m. habet tenuerantque superiores editores, quum H. ex Naz. pr. m. quo scripserit; idemque vitium apud Ovid. Heroid. epist. XIV, 86 Madvigius Adv. II p. 77 sustulit.) — § 7 scribitur; ut non putemus ad mortem nisi senes inclinatosque jam vergere, cum illo infantia statim et juventa, omnis ætas, ferat. Sed hæc verba: senes inclinatosque ad mortem vergere ostendere mihi videntur, voces, quæ sunt infantia et juventa, omnis ætas, non recte ita accipi, quasi viæ notio iis insit, quo solo modo activum genus verbi ferat ferri posse videtur; quare vix dubitaverim, quin Seneca dixerit, omnes ætates viam mortis ingressas celeri eo gradu ire, itaque scripserit *feratur*; terminatio passivi hic ut alibi siglo indicata detruncata est.

Cap. 22, 1, quum in cod. A scriptum sit: quemque invenire hodie potes, cujus res tam bene positæ fundatæque, potius hoc modo scripturam emendandam esse credo: *quemquam* invenire hodie potes, cujus res tam bene positæ *sunt* fundatæque. Nam quemquam in interrogatione similiter sequente pronomine relativo v. c. cap. 9, 5, de brev. vit. 2, 5, alibi ponitur; et in sententia relativa, ubi verbum deesse vix poterit, facilius sunt ante fundatæque quam sint post hoc verbum omitti potuisse videtur, nec apud Senecam conjunctivus necessarius est. — § 2 necessario scribendum esse credo: neque enim recta ingenia, qualem in adolescentia (sic ipse H. adnot. II p. 17 et superiores pro adolescentiam) spem sui fecerant, usque in senectutem *semper* pertulerunt (aut semper tulerunt), nec id difficulter hoc loco omitti potuit. (§ 5 prava codicis A scriptura consecratur subscriptio facilius ex eo oriri potuisse videtur, quod Lipsius scribi voluit, *consarcinatur* subscriptio, quamquam hoc verbum Gellii demum et Ammiani usu defenditur, quam ex eo, quod Madvigius proposuit: concinnatur subscriptio.)

Cap. 23, 1 H. in his: minimum enim fæcis ponderis traxerunt Fickerto obsecutus vocabulum ponderis tamquam interpretamentum voci fæcis adscriptum delendum esse significavit. Sed quum ea horum verborum notio non sit, ut alterum alterius interpretamentum esse credi possit, hoc loco eundem errorem commissum esse puto, qui 21, 6 in A commissus est, ubi nec umquam se annis casibus (pro casus) in-

tericit scribitur, Senecamque hoc modo scripsisse: minimum enim *fæcis pondus* traxerunt. — § 5 in cod. A mire sic scribitur: Fabianus ait... , puerum Romæ fuisse statura ingentis viri ante, idemque in optimis deteriorum est; editores illud ante simpliciter sustulerunt, quasi nihil in eo lateret; sed hoc corrigendi genus defendi non posse videtur, quum nullum in proximo verbum sit, unde ante errore oriri potuerit. Offendit etiam illud, quod ingentis viri statura puer hic fuisse dicitur, id enim nimium videtur. Quare ejus verborum detruncationis memor, quam supra p. 40 sqq. commemoravi sæpius in hac codicis A parte factam esse, Senecam ad hanc formam scripsisse suspicor: F. ait... , puerum Romæ fuisse statura *ingenti*, viri (sc. *staturæ*) *antecellente*. — Paulo post videndum, ne Seneca sic scripserit: adpetit finis, ubi incrementa *consummata* sunt, non consumpta, quod propter incrementa parum aptum esse puto; atque hæc verba alibi quoque permutata inter se sunt, velut apud Quintil. I, 12, 14 dubitari vix potest, quin scribendum sit: nec ego *consummari* (codd. *consumi*) studentem in his artibus volo, quod verum esse ea, quæ explicandi causa adjiciuntur, manifesto ostendunt.

Cap. 24, 1 e codd. editur: adulescens statura, pulchritudine, cetero corporis robore castris natus; sed pulchritudo per se nihil ad militiam pertinet; quare scribendum esse censeo: *staturæ* pulchritudine, proceritatemque corporis ita significatam esse puto, etsi nullum simile exemplum vidi; aut vox pulchritudo corrupta est. — § 4 sic interpungendum est: cetera, exempta casibus, plena voluptatis sunt; vulgo comma post cetera non ponunt, verba exempta et plena ex æquo posita esse rati; sed prædicatum solis verbis plena voluptatis sunt continetur, exempta casibus appositionis loco ad subjectum cetera referendum est significatque: „quum exempta sint casibus.“

Cap. 25, 1, quem locum Madvigius sic scripsit: ...animas. *Excipit* illum cœtus sacer, Scipiones Catonesque, interque contemptores vitæ et mortis beneficio liberos parens tuus, Marcia. *Ille* nepotem cet., verbum mortis neque in cod. A neque in plerisque dett. reperitur, nec hoc loco aptum est, quum appareat, eos significari, qui se ipsi interfecerint. Sed beneficio per se positum ferri non potest; quare aut manus suæ beneficio aut beneficio suo, quod verius est, scri-

bendum esse suspicor. Non absimili dicendi genere beneficio tho epist. 20, 7 legimus. — § 2 in cod. A sic scribitur: ... domesticus interpres. Et in profunda terrarum permittere aciem juvat enim ex alto relictâ respicere. Superiores editores hanc scripturam ita fere corripiebant, ut scriberent: ...permittere aciem juvat: delectat enim...respicere; sed quam inepta sit duplex delectationis significatio, apparet. Haasius violentius re administrata verba transposuit, nec quidquam eo profecit, quum particula enim in ejus scriptura prorsus inepta sit (etiam scribi debebat). Equidem non dubito, quin locus sic emendandus sit: Et (= *etiam*) in profunda terrarum *permitterent* aciem: juvat enim ex alto relictâ respicere. Infinitivum *permittere* hoc loco verbum juvat trahit, quo modo 8, 1 decrescere (pro decrescit) propter naturale est in cod. A scriptum est. — § 3 mendosam codicis A scripturam: in æternam rerum libera et vasta spatia dimissos editores codd. dett. secuti ita mutant, ut mendosiora etiam substituant: in æterna rerum per libera et vasta spatia dimissos, quasi hæc spatia extra æternitatem sint nec ad eam pertineant. Scribendum esse videtur littera *m* sublata: in *æterna* rerum, libera et vasta spatia, dimissos, ut hæc verba: libera...spatia appositionis loco ad æterna rerum relata putemus. *Æterna* rerum eodem modo dictum est, quo de ira III, 20, 3: tenerrima frondium; ep. 93, 4: pretiosa rerum; ep. 107, 8: contraria rerum. Ceterum mirum est, præpositionem *per* in omnibus deterioribus esse, in A nullum ejus vestigium cerni, si de A scriptura vere F. rettulit; contra in A præpositionem in deletam esse dicit et in multis deterioribus *per* et *pro* in scriptum esse et ante libera insertum. An etiam in cod. A *per pro* deletum in supra versum vel in margine adscriptum esse putamus, quamvis id non dicatur?

Cap. 26, 2 certo scribendum esse credo: an nobilissimos viros (tibi nomen) ...ad ictum militaris gladii composita cervice *deformatos*; nam *formatos*, quod in codd. est, ridiculum fere est, *firmatos*, quod antiquissimæ editiones habent, ab hoc loco alienum. Requiritur etiam in hoc orationis membro ignominiae significatio; itaque *deformatos* (cfr. ad Helv. 9, 6) aptissimum est, et duæ primæ litteræ hic facile omitti poterant. — § 6 editur: quota enim ista fortunitæ potentiae portio est? Atqui vetustatis potentia, quæ ei a natura tributa est quæque per omnia valet,

nullo modo fortuita appellari a Seneca potuit; quare scribendum esse videtur: quota enim ista *sortitæ* (h. e. sorte datæ) potentiae portio est, quamquam poetarum maxime locis passivus participii sortitus usus defendi videtur. Eodem modo apud Val. Max. VII, 2 Ext. 2 Lipsius recte sortito pro fortuito scribendum esse dixit, vocabulaque, quæ sunt forte et sorte, frequenter inter se permutata sunt. — Paulo post scribitur: tot supprimet montes, quam demonstrationem, etsi numerus ad rem nihil pertinet, veram esse putarem, si etiam in sequentibus membris servaretur, ut scriberetur: tot maria sorbebit, tot flumina avertet: nunc Senecam scripsisse credo: *totos* supprimet montes cet., conferrique velim similes sententias, quæ quæst. nat. VI, 1, 7; 24, 5; 30, 2; epist. 91, 11 et alibi inveniuntur. Similiter cap. 14, 2 in cod. A tot honoris sui anno pro toto scriptum est.

§ 7. De vita beata.

Cap. 1, 5 hæreo in illis: eadem probamus, eadem reprehendimus, quæ non aliter intelligi posse credo nisi ita, ut audiat: *quæ ceteri*; sed sententia, quæ præcedit, ostendit, nunc potius talem sententiam requiri, qualis hæc est: „eadem, quæ probavimus, mox reprehendimus.“ Quare dubito, an Seneca scripserit: eadem probamus, eadem *dein* reprehendimus. Efficitur ita simile loquendi genus ei, quo usus est Plato Apol. Socr. 27 E extr.

Cap. 2, 2 persuasum mihi est, falsam esse scripturam: vulgum autem tam chlamydatos quam coronatos voco, quæ in codice A sec. manu scripta est iis prorsus abrais, quæ prima manu scripta erant. Hæc Gronovius quidem ita enarrare conatus est, ut chlamydatos milites Græcos, quales in comædiis spectarentur, esse diceret, coronatos autem *ἱερεῖς στεφανοφόρους*; sed utrosque supra vulgus (palliatos) esse ipse dicit, neque particulæ tam-quam adhiberi potuerunt nisi ita, ut altero membro honestiores, altero et quidem eo, in quo nunc prave coronatos scribitur, homines infimi generis significarentur; deinde in hac scriptura ne ea quidem apta sunt, quæ adjiciuntur: non enim **colorem** vestium... adspicio. Apparet, alterum vestis coloris-que genus significari debere, ideoque Madvigius *cucullatos* latere

suspiciatur, nam cucullus tenuiorum est; videndum tamen est, ne Seneca potius *scorteatos* ex *scortea* (quæst. nat. IV, 6, 2) finxerit, quod verbum ad vestigia scripturæ propius accedit et æque aptum est. — § 4 sic interpungendum est: ... *populus* est. Quin potius quæro ... ostendam? Interrogatio a quin incipiens adhortationem significat eo loquendi genere, quod Madvigius gr. Lat. § 351 n. 3 commemoravit.

Cap. 3, 1, ubi editur: Quæramus aliquid non in speciem bonum sed solidum et æquale et a secretiore parte formosius; hoc eruamus. Nec longe positum est: inveniatur, scire tantum opus est, quo manum porrigas cet., non recto ordine sententiæ enuntiantur. Quid enim ad rem pertinet, utrum id, quod inventum iri affirmat, longe positum sit an non? ita non apte verbum inveniatur his subijcitur: nec longe positum est. Contra apparet, arte inter se hæc cohærere: nec longe positum est: scire tantum opus est, quo manum porrigas. Quare locum aut sic corrigendum esse censeo, ut inveniatur post eruamus transponatur, ubi multo aptiore loco est, aut, quod verius putaverim, ita, ut scribatur: ... eruamus. Nec longe positum *esse* inveniatur: scire tantum opus est cet. [Madvigius mavult: nec longe positum inveniatur; Stephanus coniecit: positum est: *cito* inv.] — § 3 scribendum esse puto: tum *illarum* rerum, quæ vitam instruunt, diligens, quum aliarum, quod in codd. est, non habeat, cui contrarium ponatur; et illarum jam in editionibus antiquissimis est. Cfr., quæ scripsi ad lib. de ira II, 36, 6. — § 4 cod. A habet: nam voluptatibus et pro illis, quæ parva ac fragilia sunt..., ingens gaudium subit, quam scripturam F. solus inepte veram putavit, quum ceteri editores inde ab Erasmo *pro* ante voluptatibus inseruerint. Sed tamen, quum ea, quæ parva ac fragilia sunt, voluptates ipsæ sint, dubito, an non vera hæc corrigendi ratio sit, suspicorque, Senecam sic scripsisse: nam et (= *etiam*) pro illis (sc. *gaudiis*, quod ex apodosi intelligendum est), quæ parva ac fragilia sunt..., ingens gaudium subit cet., deinde lectorem aliquem explicandi causa vocem voluptatibus pronomini illis adscripsisse, quod deinde in textum verborum errore librarii receptum sit, ita fortasse, ut simul particula et adderetur, quæ melius abesse videtur.

Cap. 4, 2 mirum est, in definitione hominis beati, quum in ceteris sententiis relativis conjunctivus ponatur (sit, extollant,

frangant, noverit), in postrema futuri temporis indicativum offerri: cui vera voluptas erit voluptatum contemptio. Neque tamen hoc plane falsum esse judicare audeo, quum apud hujus ætatis scriptores conjunctivum præsentis temporis futurique indicativum eadem fere vi et in iisdem sententiis nullo fere discrimine adhiberi observaverim; de qua re Bonnellus in lexiçi Quintiliani præf. p. LII sqq. nonnulla disputavit. — § 4 difficilis locus est. Primum in A scribitur: hoc ita fundatum cet., idque F. et H. retinuerunt pronomen neutri generis hoc ad summum bonum, quod paullo ante appellatur, referentes; superiores editores hanc ita fundatum scribebant pronomine ad animum relato, eaque correctio vera esse videtur. Sequitur enim: lætitia alta atque ex alto veniens, ut quæ suis gaudeat nec majora domesticis cupiat, in quibus verbis difficultas est, quum pronomen quæ ad lætitiā relatum non apte verborum gaudeat et cupiat subjecti partibus fungatur, nec suis habeat, quo referatur; deinde in ea sententia, quæ sequitur: quidni ista bene penset cet., subjectum hujus verbi ceterorumque, quæ deinceps ponuntur, necessario ἀπὸ νοῦν intelligendum relinquitur, ut sit *talis homo aut animus*. Apparet, Senecam totum hunc locum ita scribere debuisse: *Hunc* ita fundatum necesse est, velit nolit, sequatur hilaritas continua et lætitia alta atque ex alto veniens, ut *qui* suis gaudeat nec majora domesticis cupiat; nec difficulter aut violenter scripturam codicis ita corrigi credo, quum menda errore librarii lectorisve alicujus facile oriri potuerint, qui non videret, quo pronomina referenda essent, sed ad proxima substantiva referret. Certe, si Senecam ita re verè scripsisse putamus, ut nunc in codd. locus scribitur, dissolutam ac negligentem orationem ejus esse concedendum est. — § 5 melius fortasse futuro tempore scribetur: hanc non alia res *tribuet* (codd. tribuit).*)

---

*) Cap. 5, 1, ubi est: quoniam et saxa timore...carent, hunc usum particulæ quoniam observari velim: quæ hoc loco eodem modo adhibetur, quo apud Græcos ἐπεὶ et γὰρ, apud Latinos nam sæpissime usurpari omnes sciunt, ut causam sententiæ, quæ suppressa est, indicet. Causam videlicet Seneca affert, cur in beati hominis definitione non simpliciter sic locutus sit, ut diceret: potest beatus dici, qui nec cupit nec timet, sed duo illa verba beneficio rationis adjecerit; igitur quoniam breviter dictum est pro eo, quod est: „hæc

Cap. 6, 1 oratio rectius ita interpungetur: Habeat sane sedeaque...arbiter: inpleat se eis omnibus, quæ oblectare sensus solent, deinde præterita respiciat... futurisque jam immineat cet. — § 2, quum in cod. A scribatur: beatus est is, cui omnem habitumque rerum suarum ratio commendat, præstat fortasse vocabulum *statum* post habitum addere quam particulam que tollere. — § 3 depravatam codicis A scripturam: videt et in illis, qui summum bonum dixerint cet. Madvigius egregie correxit, nisi quod videte, quod pro videt et substitui voluit, non aptum esse credo; neque enim secunda persona pluralis numeri quo modo adhiberi potuerit, facile apparet, sed Seneca potius Gallionem solum alloquens ut cap. 4, 4 vides aut vide dixisset. Verum aptissimum erit, quod certe æque facile substituitur: *vident* (vidēt) et in *hillis* qui summum bonum *dixerunt* cet.; sic etiam particula itaque, quæ statim sequitur, longe aptius posita reperietur. Ipsos videlicet, qui voluptatem summum bonum judicent, Seneca videre dicit, quam turpiter hoc dicant, ideoque se eo defendere conari, quod negent, posse voluptatem a virtute *deduci* (nam sic, non deduci, quod in codd. est, scribendum esse superiores recte intellexerant; cfr. de const. sap. 19, 2). Ac vident jam superiores habebant, sed F. errore videant in eorum editionibus esse dixit. Ceterum si quis pronomen ipse addendum fuisse putet, similiter hoc pronomen cap. 27, 4; de ira II, 7, 3; III, 39, 1 alibi non additur. Adjiciendum est, inde ab his verbis vident et cet. capituli septimi initium faciendum esse.

Cap. 7, 3 verba, quæ sunt: cujus statio ac domicilium fornice et popinæ sunt, ab ipso Seneca scripta esse non credo. Quis enim non his verbis offendatur post priorem virtutis voluptatisque comparisonem, in qua singula fere verba inter se respondent, prorsus otiose superadditis atque ita, ut nihil antea de

---

verba finitioni meæ adjeci, quoniam". Apud Senecam quoniam ita usurpatum uno præterea loco vidi, qui est quæst. nat. IV, 13, 3; sed quia sæpius sic adhibitum observavi, ut apud Cic. Brut. 293; Quintil. I, 5, 1 et 6; 7, 28; VI, 3, 55. Alius generis sunt loci, ubi quoniam (quia, propterea quod) sicut nam ponuntur sed non ita, ut sententia ante has particulas intelligenda sit, velut apud Senec. de benef. II, 19, 1; IV, 9, 3; 18, 2; V, 10, 1; VI, 41, 2; Quintil. VII, 3, 32; Val. Max. I, 1, 8; Cic. Brut. 207.

virtute dictum sit, cui hæc in voluptatis descriptione posita respondeant? Nec in altera comparatione earundem, ubi diversæ earum stationes diversique habitus describuntur, ullus his verbis locus est, quum hic quoque omnia plena ac perfecta sint. Quare equidem lectorem aliquem hæc verba: ejus statio ac domicilium forn. et pop. sunt in margine adscripsisse puto ad declarandum, quæ essent illa loca ædilem metuentia, quæ statim nominantur; deinde errore librarii alicujus in textum hæc recepta pravo loco esse leniterque (cujus pro ejus posito) ita mutata, ut aliqua constructio efficeretur. — § 4 primum videndum est, ne in his: nec quicquam mutavit optima, ubi Madvigius pro mutavit manifesto corrupto *mutat a via* scribi voluit, leniore correctione *mutat, ut optima* (i. e. *ut quæ optima sit*; de ut cfr. Cic. Tuscul. I, 15 et 104; Liv. XXX, 11, 1) scribendum sit; deinde scribendum esse puto: quod venit transitque (codd. transitve; cfr. ad lib. de ira II, 5, 4). Denique non intelligo hæc verba: eo enim pervenit, ubi desinat mendumque verbo pervenit inesse puto; ni fallor, Seneca sic scripsit: eo enim *proruit*, ubi desinat, eo scilicet, ubi expleatur eique satis fiat, quo facto statim desinit. [Madvigius *pergit* potius scribendum censet.]

Cap. 8, 1 interrogandi signum aut post delectant transponendum aut ibidem iterandum esse particula nec ostendit; deinde videndum, ne scribendum sit: ut rectæ ac bonæ voluntatis non dux sed comes *esset* (codd. sit) voluptas; nam imperfectum, quod hoc loco facile in præsens mutari poterat, propter præceperunt aptius rectiusque esse videtur. — Certius est, § 2 una littera mutata scribendum esse: si corporis dotes . . . *conservavimus* diligenter, non conservabimus, quum subierimus, possederint, fuerint sequantur. — Deinde in cod. Pal. 2 et antiquissimis editionibus recte singulari numero scribitur: auxilia et *armatura levis*, quum in ceteris codicibus, si modo de A hoc vere traditur, armaturæ leves scriptum sit; sed armaturam pluraliter non dici Madvigius Emendatt. Livv. p. 226 dixit, omnibusque locis, qui ad pluralem defendendum in lexicis afferri solent, aut incerta scriptura est aut nostra ætate ex melioribus codicibus singularis restitutus. — § 4 Madvigium veram scripturam repperisse credo, nisi quod particula adjecta, quæ facile omitti poterat, Senecam sic scripsisse puto: *Eat vera* (an vero, quod est in codd. dett., melius est?) ratio sensibus *inritata* et capiens inde principia: nec enim habet aliud, unde

conetur, aut unde ad verum inpetum capiat; at in se revertatur. Particulam at Madvigius non addidit, participiaque inritata et capiens ad verbum revertatur rettulit; ego at adjiciendum participiaque ad verbum eat trahenda esse potius putaverim maxime propter ea, quæ deinde comparationis loco adjiciuntur: deus in exteriora quidem tendit, sed tamen... in se redit.

Cap. 9, 2 scribendum esse videtur: Sicut in arvo... insumptum est — aliud... supervenit —: sic voluptas non est merces cet., sublata particula et, quæ in codd. dett. et edd. inde a Gronovio post sic inseritur; sed præterquam quod per se otiosa est, codicis A scriptura: si eum voluptas, quæ litteris male divisus erroreque latius serpente orta est, nullum ejus vestigium ostendit.

Cap. 10, 2 cod. A hanc scripturam habet: quis ignorat... nequitiam abundare jucundis animumque ipsum genera voluptatis prava sed multa suggerere, quam F. ferri posse putat, modo et pro sed scribatur; sed in textum eam recepit, quæ in plerisque dett. — nonnulli enim cum A faciunt — interpolatione orta reperitur, quamque superiores editores omnes probaverant: animumque ipsum non tantum genera voluptatis prava sed multa suggerere. Hac in scriptura quam inepte adjectiva prava et multa particulis non tantum — sed conjungantur, dici vix opus est (saltem inverso ordine ponenda fuerunt), ac præterea verborum ordo pravus est; itaque merito H. Fickerti sententiam secutus (nam F. conjectura ob perversum adjectivorum ordinem improbanda est) verba non tantum, quæ propter sed adjecta esse apparet, delevit. Sed in particula sed corrigenda, quamquam sibi, quod substituit, bonam sententiam efficere videtur, meo quidem iudicio a vero aberravit, quod hoc fuisse credo: animumque ipsum genera voluptatis prava a se multa suggerere; nam dativo adjecto opus non est. Quum præpositio a propter litteram antecedentem omissa esset, librarius se in sed mutavit. De hoc loquendi genere, quod est *aliquid a se facere*, lexica conferenda sunt; exemplis ibi positissimis duo addi possunt ex Suetonii Cæs. 84; Aug. 40.

Cap. 12, 1 scribendum puto: quia multa *intervenient*, non *interveniant*; eodem modo cap. 20, 4 loquuntur pro loquuntur in A prave scriptum est. — § 5, ubi scribitur: ideoque ne resurgere quidem adolescentiæ licet, fieri vix

potest, quin voci adulescentiæ mendum insit; cur enim hæc ætas potissimum appellatur, quasi ea maxime his voluptatibus dedita sit aut ab ea præcipue poenitentia exspectanda? Non adulescentes appellandi erant, sed ii, quos poenitentia tædiumque vitæ cepit, sed qui resurgere non audent, quum voluptatem rejicientes eo ipso a virtute rectaque vivendi ratione desciscere sibi videantur falsa persuasionem ducti, quam a philosophis acceperunt. An Senecam *indolenti* scripsisse putamus? Nam hoc verbum vario modo translatus a Cicerone, Ovidio, Tacito, ipso denique Seneca adhibetur, ut incredibile non sit, Senecam illud hoc quoque modo adhibere potuisse ad eum animi motum significandum, quem poenitentia tædiumque sui evocat. [Madvigius videndum esse censet, ne Seneca *erubescentiæ*, quod sane apud Tertullianum demum invenitur, scripserit.]

Cap. 13, 2 in A scribitur: indulget illis non timide, nec obscure luxuriatur etiam inde aperto capite. Madvigius locum recta interpungendi ratione adjuvit; sed quod simul pro iis, quæ in A sunt, ita scribi voluit: ... luxuriatur, sed inoperte capite, videndum est, ne hoc potius Seneca scripserit, quod longe propius ad scripturæ vestigia accedit: nec obscure luxuriatur, *sed jam* inde („fra dette øjeblik af“) aperto capite. Particulæ jam inde hoc modo conjunctæ multis Livii locis defenduntur (III, 36, 1; IX, 16, 1; 29, 8; XXI, 31, 5; XXVII, 51, 10; cfr. Sueton. de gramm. 22); similiter jam hinc apud Liv. II, 1, 1; VIII, 7, 7 sæpissimeque apud Quintilianum legimus (v. Bonnell. lex. Quint. p. 382). Si quem offenderint verba iam inde post sed demum posita, quum ad id orationis membrum, quod præcedit, æque pertineant, videat, quæ de hoc verborum ordine apud Senecam non raro supra p. 31 scripsi. — Sub finem paragraphi Seneca, ut nunc quidem locus scribitur, sectam Epicuri nimis laudare videtur omnique culpa liberare, quum dicit: male audit, infamis est, et inmerito; nam hoc certe in ea vituperat, quod summo bono inhonestum titulum imposuit. Deinde non intelligo, quo pertineat illa ficti interlocutoris interrogatio, quam H. signavit: „Hoc scire qui potes (A potest) cet. Quare videndum, ne locus sic interpungendus sit: male audit, infamis est, et inmerito (sc. eam male audire et infamem esse), hoc scire qui (v. quis) potest nisi interius admissus? (i. e.: „og at det er med uret, ja hvem kan vide det?“) (§ 5 quod H. hæc verba: si placet ista junctura uncis in-

clusit, nulla causa erat, cur ea damnaret; quod enim Seneca et hic et sæpe alibi pluribus verbis usus est, quam quibus opus erat, id non eo valet, ut supervacua omnia spuria judicare liceat.)

Cap. 15, 4, ni fallor, scribendum est: quid *enim* (codd. autem) tam volubile est cet. — § 5 verum esse non potest, quod ex codd. nunc editur: illo ergo summum bonum adscendat, unde nulla vi detrahitur, quo neque dolori neque spei nec timori sit aditus; cur enim in altera sententia conjunctivus, in altera indicativus ponitur, quum utriusque plane eadem condicio sit? Superiores detrahatur edebant; sed facilius alterum verbum emendabitur, ut scribatur: nec timori *st* aditus. Cicero quidem in his sententiis conjunctivum posuisset, sed a Seneca hic usus non semper observatur, et indicativus his locis nostro prorsus similibus ponitur: 21, 2; 26, 5; de brev. vit. 15, 4; epist. 45, 5; 71, 25; 75, 9; 82, 22; 110, 3; 111, 4. — Paulo post ita interpungendum esse credo: ut bonus miles feret volnera, enumerabit cicatrices, et (h. e. *etiam*) transverberatus telis moriens amabit cet.)*

Cap. 18, 2 scribitur: ne virus quidem istud, quo alios spargitis, quo vos necatis, me inpediet cet. Apparet, virus significare contumeliosa verba, quæ invidi illi malignique homines in meliores jaciunt. Sed quo modo Seneca hos ipsos se veneno suo necare dicat, non intelligo. Quod Lipsius sic enarrat: „invidia venenum suum ipsa bibit“, hoc translato loquendi genere verbum necatis non explicatur, nec talis sententia hoc loco apta est; inepte Ruhkopfius necatis enarrat, tamquam sit „vexatis et nocetis, quatenus a philosophia abhorretis.“ Ni fallor, aut vos in *nos* mutandum aut, quod potius putaverim, plane delendum est, ut alios utriusque verbi objectum fiat. Vos ex litteris vo ortum est eodem modo, quo apud Ciceronem in Brut. § 160, ubi scribitur: ita tacitus (Crassi) tribunatus, ut, nisi in eo magi-

---

*) Cap. 16, 1 retinenda codicis A scriptura est: quid hæc tibi virtus suadebit, nec est, cur vocem virtus tamquam interpretamentum deleamus. Nam ita etiam de ira I, 18, 3 commilito (ille commilito qui) et 4 militem (et eum militem, qui) et de vit. beat. 22, 1 major materia delenda erant. Cfr. etiam de clem. I, 5, 8. — § 3 post hæc: Quid ergo? virtus ad beate vivendum sufficit, interrogandi signum fortasse errore typothetæ omissum est.

stratu cenavisset apud præconem Granium, idque nobis bis narravisset Lucilius, trib. pleb. nesciremus fuisse, sine dubio bis ex antecedenti syllaba ortum est, quum et male sonet, nec numerus ad rem pertineat.

Cap. 19, 3 Madvigii conjecturis usus sic scribendum et interpungendum censeo: . . . evadentia? Cum refigere se crucibus conentur, in quas unusquisque vestrum clavos suos ipse adigit (sic Madvigius; codd. adicit), ad supplicium tamen acti singulis stipitibus pendent: hi . . . distrahuntur. *At* maledice (sic Madvigius; codd. maledici) . . . venusti sunt! Pro *at* in codice A aut scribitur; superiores et scribebant, quod Madvigius revocavit, sed *at* facilius in aut depravari potuit et in exclamatione aptum est. In iis, quæ deinceps leguntur: crederem illis hoc vacare, nisi cet., Madvigius verissime negationem (non) desideravit; quam non addendam sed ex pronomine hoc eliciendam esse arbitror.

Cap. 20, 2 scribitur: Generosa res est respicientem non ad suas sed ad naturæ suæ vires conari alta, temptare et mente majora concipere cet. Certe verbum, quod est temptare, absolute positum habet, quod offendant; sed quod H. præf. vol. III p. XXIV ideo hoc verbum delendum esse dixit, videndum est, ne servari possit interpunctione mutata, ut scribatur: generosa res est . . . conari, alta temptare cet. Verbum conari absolute positum (ut cap. 8, 4; epist. 95, 46 sæpeque alibi) nihil insoliti habet; explicatur verbis alta temptare, ideoque hæc asyndetice adjiuntur. (Paullo ante omnes fere hanc scripturam mendosam esse putarunt: sed, si vir es, suspice, etiam si decidunt, magna conantis; atque ante F. vulgo scribebant: sed viros suspice, Michaelis autem sed tu viros suspice scribi voluit, H. denique l. l. sed, si verum vis, suspice conjecit, pessime, quum et hoc a scripturæ vestigiis longe discedat, nec hoc loquendi genus nostro loco aptum sit. Equidem hæc omnia frustra tentata esse puto Senecamque hoc sensisse, neminem, nisi qui ipse vere vir sit, viros magnos æstimare posse, ideoque hoc signum viri esse, magnos viros recte æstimare.) — § 5 interpunctio mutanda est, ut scribatur: exorabor; antequam roger, honestis precibus occurram; parum enim recte sententiam antequam roger cum exorabor conjungi, quod in editionibus fit, statim apparet.

Cap. 21, 4 editur: nec respuit (divitias) possessas, sed

continet et maiorem virtuti suæ materiam subministrari vult. Quum participium *possessas* perfecti temporis sit, respuit *possessas* aperte pravum est; nam *respuere* idem est, quod *accipere nolle*. Scriptura aut sic corrigenda videtur, ut duobus verbis transpositis scribatur: nec respuit, *sed possessas* continet (scil. intra rectos fines); aut sic, ut pro *possessas* scribamus *possessiones*, quam correctionem Madvigio debeo.

Cap. 22, 3 scribendum puto: adiciunt tamen aliquid ad perpetuam lætitiā ex virtute nascentem, omīssa particula *et*, quæ ante *ex* in codd. et edd. legitur; nam verba perpetuam et nascentem non ex æquo posita esse, ut hoc modo copulari possint, apparet.

Cap. 23, 4 scribitur: Quemadmodum etiam pedibus suis poterit iter conficere, escendere tamen vehiculum malet: sic pauper, si poterit (sic codd., pro quo H. Bongarsium secutus male potuerit scripsit) esse dives, volet. Hunc locum nuper infelicitè Fr. Jonas (in disp. de ord. libr. Senecæ Berol. 1870 edita) tractavit, quum sic scribi vellet: quemadmodum etiamsi pedibus quis poterit cet.; necessario enim subjecti loco verbum sapiens intelligendum est, indefinitum quis ineptum est. Sed tamen loci scripturam sanam esse non credo; illud enim pauper nimis breviter mihi dictum esse videtur pro eo, quod est: *si pauper est*, ac ne sic quidem sententiam Seneca perspicue elocutus est. Meliora omnia fient, si sic scripserimus: sic pauper poterit esse, dives volet (scil. esse; volet pro malet dictum est ut 22, 2). Particula *si* etiam aliis Senecæ locis prave addita est, ut 20, 1; de const. sap. 6, 3; de benef. V, 8, 2.*)

Cap. 25, 1 in cod. A scribitur: Pone in opulentissima me domo, pone aurum argentumque in promiscuo usu sit, quod corruptum esse apparet; sed quod post *pone* altero loco vulgo ubi adiciunt, equidem potius *pone* hoc loco errore iteratum esse putaverim, quo sublato in hoc exemplo ut in aliis ex iis, quæ deinde proferuntur (velut § 3 et 4), imperativus et conjunctivus recte junguntur. — § 8 certo scribendum esse puto:

---

*) Cap. 24 ante paragraphum 4 novi capitis initium signandum erat; ibi enim a digressionē de beneficiis dandis ad propositum scriptor redit.

sonus tantummodo verborum ad aures vestras pervenit: quid *significant* (codd. et edd. significet), non quæritis. Verborum sonum eorundemque significatum (non soni significatum) contrarios poni apparet.

Cap. 26, 5 Madvigius merito vituperata Haasii scriptura sic scribi voluit: Existimatio me vestra non meo nomine sed vestro movet, quia calamitas est [*sapientes*] odisse et lacessere virtutem bonæ spei ejuratio est. Verum, ut opinor, verbo sapientes, quod addidit, carere poterimus, modo recte interpunxerimus; sic enim scribendum censeo: ... quia calamitatis (sic A) *est*: odisse et lacessere virtutem bonæ spei ejuratio est, ut virtutem ad utrumque infinitivum objecti loco referatur. Nam particula enim in ejusmodi sententiis, quæ explicandi causa adjiciuntur, ut hoc loco illa sententia: odisse et lacessere virtutem cet., a Seneca sæpe non ponitur, quod hæc exempla ostendent: de tranq. an. 1, 3; 7, 4; 15, 3; cons. ad Helv. 6, 7; de benef. IV, 30, 1; quæst. nat. III, 7, 4; epist. 77, 14: quibus multa præterea addi possunt. — § 7 Senecam scripsisse puto: hoc verbum („favete linguis“) non... a favore trahitur, sed *imperat* silentium; propter passivum trahitur etiam in altero verbo librarius passivum scripsit (*imperatur*). — § 8 scribitur: divinum esse eum, invicem mutuum alentes stuporem, adfirmatis. Sed vitiose verbis invicem mutuum idem bis diverso modo significatur; deinde necessario dicendum est, homines hæc silentio audire linguisque favere, quum ad sapientis orationem conclament ac tumultuent. Quare non dubito, quin Seneca scripserit: invicem *mutum* alentes stuporem.

Cap. 27, 4 scribendum est: Vobis autem vacat... sententias ferre de quoquam? „Quare hic philosophus... lautius cenat?"; signandum enim est, Senecam hæc postrema verba obtrectatoribus philosophorum tribuere.

§ 8. De otio sapientis.

Cap. 1, 1, sententiam, quæ est: quod nisi (cod. A: in) otio non fit, parum apte, ut mihi quidem videtur, editores superioribus verbis (quod secedere ad opt. vir. licet) adjungunt; nam hoc, ut secedamus, nisi otio fieri non posse fere ridicule dici-

tur. Equidem hanc sententiam appositionis loco, ut sæpissime fit, sequenti adjungendam esse credo scribendumque: Quod (v. *Et*, quod) in otio *modo* fit, tunc potest *obteneri* (sic Madvigius), q. s. p., ubi cet. Non et modo sæpius permutata sunt.

. Cap. 3, 1, quod ad summam rei attinet, Madvigii conjecturam probō sic scribentis: . . . me ire in illorum sententiam. Nam si quis semper unius sequitur, non in curia, sed in factione est. Tamen, quum in cod. A quam pro nam scriptum sit, dubito, an Seneca *quoniam* scripserit, quod non raro in quam depravatum est. De particula *quoniam* sic posita conferenda sunt, quæ supra ad lib. de vit. beat. 5, 1 dixi. — § 3 oratio sine dubio ita interpungenda est: Causa autem illa late patet: si res publica . . . occupata est *a* (præpos. add. Madv.) malis, non nitetur . . . inpendet; si parum habebit auctoritatis . . . , si valitudo illum inpediet, quomodo navem quassam non deduceret in mare, quomodo nomen in militiam non daret debilis, sic ad iter cet. Vulgo post inpendet comma ponunt, post inpediet autem punctum; quo fit, ut duæ sententiæ condicionales his verbis interjectæ nullam apodosin habeant. Oratio ita cohæret: primum eæ causæ nominantur, quæ ex rei publicæ habitu ortæ sapientem impediunt, quominus ad eam accedere velit, ostenditurque, quo modo se in tali re gesturus sit (si resp. . . . , non . . . inpendet); deinde eæ commemorantur, quæ in ipsius sapientis persona rerumque ejus habitu sitæ sunt (si parum habebit auctoritatis . . . , si valitudo illum inpediet), diciturque, has quoque causas effecturas esse, ut ad remp. non accedat (sic ad iter . . . non accedet); sed inter protasis et apodosin similitudinis causa illæ duæ sententiæ a quomodo incipientes interpositæ sunt, quarum prior ad fortunam instrumentaque sapientis spectat itaque priori sententiæ condicionali (si parum hab. auctoritatis cet.) respondet, altera similiter alteri.

Cap. 5, 1, ubi in A est: nunc improbemus, quod prius prædiximus, mendum simpliciter sic corrigendum esse videtur, ut scribatur: nunc *id* probemus, quod cet., aut retinendum F. inventum: nunc *jam* probemus; certe, quod H. scripsit, primum et incommodum esse et incredibiliter ex codicis vestigiis elici omnes concedent.

Cap. 6, 3 aut sic interpungendum erat: Quid? si per ip-

sum cet., aut cum Lipsio scribendum: *Quod* si per ipsum cet.; atque hoc verius puto.

Cap. 7, 2 in omnibus editionibus scribitur: Plurimum, inquis, discriminis est, utrum aliqua res propositum sit, an propositi alterius accessio sit. Sane grande discrimen, tamen alterum sine altero non est. Sed in altera sententia interrogativa sit abundat, in sententia, quæ sequitur, desideratur; quare sic scribendum puto: an propositi alterius accessio. Sit sane grande discrimen cet. (§ 4 nescio, cur H. adverbium huc uncis incluserit.)

Cap. 8, 1 Madvigius, qui hujus capituli initium a verbis, quæ sunt: Adice nunc cet. (7, 4), fieri debere dixit, verissime verba sic interpunxit: Quid autem interest, quomodo sapiens ad otium veniat, utrum quia res publica illi deest, an quia ipse rei publicæ, si omnibus defutura resp. est? Semper... quærentibus. Interrogo cet. Sed pluralis numerus in verbo omnibus quo modo defendi possit, non intelligo, scribendumque puto: si *omnino* (vel *omnis*) defutura respública est; quum dativo opus esse videretur, omnibus substitutum est. — Paulo post certo scribendum esse credo: ad Atheniensium, in qua... Aristoteles, ne *damnetur*, fugit; in codd. est *damnaretur*, sed præsens tempus etiam in hac sententia necessario servandum esse videtur.

§ 9. De tranquillitate animi.

Ante, quam ad hunc librum pertractandum transeo, pauca mihi de dialogorum nomine, quo nunc hos Senecæ libros, in quibus versor, appellant, præfanda videntur: quæ cur hoc potissimum loco dicenda esse judicaverim, ex iis apparebit, quæ infra dicam. Sciebant igitur jam superiores Senecæ operum editores, quod Quintilianus X, 1, 129 dixerat, præter alia scriptorum genera dialogos quoque eum edidisse; sed quum libris deterioribus uterentur, in quibus hi libelli non illo titulo inscribebantur, et ipsi et Quintiliani interpretes, etiam Spaldingius, dialogos Senecæ plane intercidisse putabant. Fickertus vero, quum in cod. A duodecim hos libros dialogorum nomine comprehendere vidisset, primus eos in editione sua hoc nomine insignivit, ita tamen, ut libros tres de ira numero eximeret propterque formam cum libris de clementia et de

beneficiis conjungeret; Haasius deinde codicis A auctoritati per omnia parens hos quoque libros inter dialogos rettulit. Jam si horum librorum formam perspexerimus eosque cum libris Platonis ceterorumque, qui dialogos scripserunt, comparaverimus, concedendum est, quod etiam Madvigius nuper dixit (Adv. II p. 338), contra rationem editores recentiores eos dialogos inscripsisse: neque enim aut scena describitur, aut certæ personæ inducuntur, inter quas sermo habetur, quod apud Platonem ceterosque fit. Sed tamen re vera Senecam hos libellos ita inscripsisse ac sub hoc nomine edidisse puto, quod ut credam, primum me movet codicis Mediolanensis auctoritas, cujus testimonium plane abjicere ac spernere temeritatis est. Deinde ex loco ipsius Senecæ, qui est de benef. V, 19, 8, etsi non magis quam Madvigius Haasium inde recte collegisse puto, Senecam ipsum etiam libros de beneficiis dialogos appellasse (— nam contrarium potius ex eo colligendum erat —), hoc tamen apparere arbitror, Senecam dialogorum nomine latiore significatione usum esse, ut eos libros ita inscribere potuerit, qui talem disputationis formam haberent, qualem minores hi libri fere habent, ut scriptor non perpetua sua oratione de re proposita dissereret sed subinde aut eum, ad quem scribebat, aut fictum adversarium sibi objicientem induceret, quæ deinde refelleret. Præterea Diomedes grammaticus (vid. Haasii edit. vol. III p. 427) verba aliqua „ex dialogo de superstitione“, quem Seneca scripserat, attulit; atqui ea fragmenta, quæ ex hoc libro apud Augustinum maxime servata sunt, quæque Haasius eodem loco congessit, ostendere videntur, hunc dialogum eandem plane disputationis formam habuisse, quam hi libelli habent. Denique hic ipse liber, quem tractaturus sum, de tranquillitate animi scriptus, inter omnes Senecæ libros, qui quidem ad nos pervenerunt, is est, qui maxime veri dialogi speciem habet; hic enim, quod Gronovius primus perspexit, quum superiores, etiam Lipsius, libri formam non intellexissent miroque errore ducti multa in eo turbata esse arbitrarentur, qua de re Lipsii notæ inspiciendæ sunt, colloquium inter Serenum et Senecam habitum fingitur; nam Serenus primo libelli capite animi sui habitum exponit eaque de re Senecam in consilium vocat ponitque, de quo disputet, deinde Seneca inde a capite secundo ad hæc disputat suamque sententiam promittit: ut eodem jure hunc librum dialogum appellare liceat quo verbi causa libros Ciceronis de senectute et de amicitia; sed quum præter hoc initium Seneca disputationem eodem prorsus modo peragat et absolvat, quo fit in ceteris libris, sequitur, ut hi etiam non

injuria dialogi appellari possint. Ceterum etiam libri Senecæ, qui de clementia, de beneficiis, quæstionum naturalium inscribuntur, eandem fere disputationis rationem per partes saltem habent, ut non injuria Haasius vol. I præf. VI dixisse videatur, hos quoque libros dialogorum nomine pari jure inscribi potuisse; atque permirum sane est, libros de ira inter dialogos referri, quum ceteri, quos nominavi, non item referantur: quare, si Senecam hos libros non ita appellasse putes, Fickerti rationem libros de ira dialogorum numero eximentis sequendam esse arbitror librariorumque errori tribuendum, quod hi libri inter dialogos recepti sunt. Ne epistolæ quidem Senecæ multo diversam disputationis formam habent, nisi quod breviores sunt, atque fere dixerim, dialogos, qui vocantur, nonnisi longiores epistolas esse: ut, quamvis ridiculum dictu sit, Senecam potius librorum ambitum quam aut argumentum aut disputationis formam spectasse dicas, quum diverso modo eos inscriberet. Sed jam ad propositum nostrum redeamus.

Cap. 1, 1 quam maxime miror, Haasium, quum tamen eum quoque, quæ hujus libri forma esset, recte intellexisse appareat, eam scripturam sprevisse, quam inde a Gronovio omnes editores, etiam Fickertus, retinuerant, manifestamque interpolationem, quam cod. A a sec. demum manu habet, recepisse, ut in his: Inquirenti mihi in me quædam vitia adparebant, *Seneca*, in aperto posita cet., extruso Senecæ nomine resecta scriberet. Atqui et Senecæ nomen hoc loco prorsus necessarium est, et, quamquam in cod. A cetera abrasa sunt, duæ tamen primæ litteræ Se, manifesta veræ scripturæ vestigia, supersunt. Scilicet libarius aut corrector codicis libri forma non intellecta, quum Senecæ, non Sereni, hæc verba esse putaret ideoque Senecæ nomine offenderetur, resecta pro eo substituit (nam quod F. reteta, non resecta, in A esse scribit, hic sine dubio typothetæ error est). Movitne H., quod F. quoque in commentario Senecæ nomen removendum esse censuit, tamquam „minus apte collocatum“? Non intelligo, quo modo hoc dicere potuerit Senecæ operum editor; certe qui ob hanc causam Senecæ nomen hic tolli vult, tollat etiam, necesse est, Æbutii Liberalis et Lucilii his locis: de benef. lib. I, 1, 1; III, 1, 1; V, 1, 3; quæst. nat. VI, 1, 1. — § 3 scribitur: et quæ veras vires parant, et quæ ad placendum fuco quodam subornantur. Sed apparet, ea, quæ posteriore loco significantur, eadem esse, quæ paullo ante in speciem laborare dixit (h. e., in id laborare, ut aliquam nobis speciem, dignitatem

scilicet et eloquentiæ famam similiaque, circumdant); ea autem non ipsa fucō quodam ad placendum subornantur, sed nos hac specie *subornant*. Idque verum esse etiam parant (scil. nobis), quod præcedit, ostendere debebat. — § 10 in A mendose sic scribitur: Placet in præceptorum sequi et in mediam ire rempublicam, pro quo ante H. vulgo edebant: placet vim præceptorum sequi, verbum, quod est præceptorum, neutri generis esse rati; sed cur vim præceptorum, non simpliciter præcepta, molestis ambagibus usus Seneca dixerit, nemo explicavit. Quare H. merito hanc scripturam sprevisse puto; sed quod ipse, ut opinor, codicem E secutus (in quo est: placet vide viamque præc. seq.) scribi voluit: placet inde viam præceptorum sequi, ne hoc quidem verum esse mihi persuasum est. Primum enim particula inde prorsus aliena est; deinde falsum est, quod Serenus *viam* præceptorum sequi placere sibi dicit, ut quorum nemo ad rem publicam accesserit, sicut ipse paullo post dicit; cfr. etiam de otio sap. 6, 5. Expectanda erat talis sententia, qualis hæc est: *placet jussa præceptorum sequi*; nec fere dubitaverim, quin Seneca sic scripserit: Placet *imperium* (imperia) præceptorum sequi. Primum enim Seneca aliique scriptores non raro imagines a re militari sumptas adhibent, ubi de scholis et præceptis philosophorum loquuntur (cfr. de otio sap. 1, 4 et 5; epist. 2, 5; 33, 4); deinde „non unum est imperandi genus: imperat princeps civibus suis, pater liberis, præceptor discentibus“ (Senec. de clem. I, 16, 2); atque *imperandi* verbum de præcipiendo in magistri persona Quintilianus (X, 3, 9 et XI, 2, 27) adhibuit, in medici Seneca (de ira I, 16, 4; in eadem re Plin. Paneg. 22, 3 substantivum imperium posuit), in philosophantis rursus Seneca (epist. 33, 7 cl. 9). Quare nihil ob stare videtur, quominus imperia eum hoc loco dicere potuisse credamus. Jam mendum facile oriri potuit, sive pro imperia in archetypo imp. scriptum fuisse putamus (cfr. cons. ad Marc. 14, 2; et hoc compendium scripturæ jam in antiquissimis codd. invenitur), deinde errore librarii codicis A alterum *p* omissum esse, sive in archetypo quidem verbum plene perscriptum fuisse arbitramur, postremas autem litteras a librario cod. A ideo omissas esse, quod similes subsequerentur.*) — § 15 ex codd. sic edunt: in omni-

*) Ut hoc loco extremæ hujus vocis litteræ interierunt, sic non dubito, quin apud Ciceronem orat. de lege Manil. 67 simili librarii errore

bus rebus hæc me sequitur bonæ mentis infirmitas; cui ne paulatim defluam vereor, aut, quod est sollicitius, ne semper casuro similis pendeam et plus fortasse sit, quam quod ipse pervideo. Sed dativum cui nullo modo defendi posse puto: sive enim ad bonæ mentis referas et verba cui defluam ita enarres, ut significant *a qua defluam*, hoc ex grammaticæ legibus defendi non potest; sive ad infirmitas refertur, ut cui defluam idem sit quod *in quam defluam*, hoc, et quod ad grammaticam rationem et quod ad sententiam loci attinet, falsum est. Ante Lipsium pro cui vulgo quum scribebant, sed ne hoc quidem verum est; aptissime vero Lipsius mihi scripturam ita correxisse videtur, ut scriberet: infirmitas. *Quin* (o: *quin etiam*) ne paulatim defluam, vereor cet. (hanc Lipsii emendationem F. plane prætermisit); nisi sic potius scribere malis: ... infirmitas. *Itaque* ne paulatim cet. Ceterum in iis, quæ deinceps ponuntur, vocabulo plus offendor, quod rem non satis significare mihi videtur; quare videndum est, ne Seneca sic scripserit: et *pejus* fortasse sit, quam quod ipse pervideo.

Cap. 2, 9, ubi cod. A alique hæc habent: quæ omnia graviora sunt, ubi... ad otium perfugerunt, ad secreta studia, omnes editores post perfugerunt particulam et addiderunt; præstat tamen, si quid mutandum est, de quo valde dubito, *ac* pro ad scribere. — § 10, quem locum Bentleius et Madvigius emendarunt, ordo verborum, qui in A est, tenendus est, ut scribatur: quem spes inchoatæ suspensam habent (vulgo erat: habent suspensam), deploratæ tristem. — § 12, ubi scribitur: sunt enim quædam, quæ corpus quoque nostrum cum quodam dolore delectant, dolorem commemorari valde miror; nullum enim doloris sensum cum iis motibus conjunctum esse puto, qui deinde nominantur. Quare incuria oscitantis librarii dolore pro *labore* scriptum esse mihi persuasum est (cfr. paullo ante: voluptati esse laborem vexatio-

---

primæ omisæ sint; nam ubi nunc scribitur: videbat enim prætores locupletari, prætorum nomen mirum est, et veri simile est, Ciceronem etiam hic ut §§ 64 et 66 *imperatores* scripsisse; sed quum propter enim, quod præcedit, litteræ im excidissent, ex reliquis (prætores) sponte prætores ortum est.

nemque). Simili incuria de benef. I, 2, 5 in omnibus fere codd. dett. servile officium scriptum est, quod H. suadente Fickerto recepit; sed *obsequium*, quod omnes fere editores habent, quodque verum est, etiam codicis Naz. testimonio defenditur. — § 13 remotis asteriscis scribendum est: *regioque* (regioq.) vel antiquæ satis opulenta turbæ.

Cap. 4, 3, ubi scribitur: in domibus, in spectaculis, in conviviis bonum contubernalem, fidelem amicum, temperantem convivam agat, quum contubernalem ad domibus, convivam ad conviviis, ergo etiam amicum ad spectaculis referri appareat, persuasum mihi est, verbum, quod est spectaculis, mendosum esse; quid enim hoc sibi vult, in spectaculis se fidelem amicum præstare? Hic quoque ut supra 2, 12 ab oscitanti librario spectaculis pro alio verbo positum est; quid autem Seneca scripserit, incertum est. Ad sententiam vocabulum *sodalitiis* aptissimum erit, quo scriptor infra 11, 7 utitur.*) — Paulo post, ut orationis forma semel instituta servetur, scribendum erit, quod jam in cod. Vrat. et uno Pinciani scriptum est: officia civis *amisit*: hominis exerceat. In codd. amiserit scribitur, sed præcedunt licet, vivendum est, indictum est, periculosum est, sequitur præclusum est. — § 7 scribendum puto: sive otiosa mutaque est et *anguste* circumscæpta; in cod. A angusto scribitur, sed adverbium aptius est, nec, quod sciam, hæc forma adverbii reperitur.

Cap. 5, 1 Madvigius (Adv. II Add. p. IV) jure hanc scripturam notavit: coibat... triste collegium et infelix curia tyrannis angusta; nam coibat curia non recte dicitur; quare omisso et scribi voluit: ..collegium. Infelix curia tyr. angusta. Sed videndum est, ne eadem archetypi, ut videtur, mutilatio, quæ effecit, ut cap. 5, 6 clam pro clamore in A scriberetur (cfr. supra p. 40-41), hic quoque vocis terminationem abstulerit, scribendumque sit: et infelix curia tyrannis angustabatur. — §§ 4 et 5

---

*) Breviter unum exemplum notioris vocis pro minus vulgata substitutæ ex Cicerone adscribam. Nam in orat. post reditum in senatu habita § 13, ubi habitus Pisonis describitur, ita scribendum est: processit...vir vini, somni, stupri plenus...fluentibus buccis, *blæsa* (blæsa) voce et temulenta. In codd. est *pressa*, quod prorsus alienum est.

Hauptius et Madvigius diverso modo mendosam codicum scripturam correxerunt, sed ita, ut utriusque demum conjecturis conflatis verum efficiatur; Seneca enim, ut opinor, scripsit: non est enim servare se obruere. *Vere*, ut opinor, Curius Dentatus ajebat, malle se esse (hic verborum ordo in cod. A est) mortuum quam *nequam* vivere. Vocabulum *nequam* Madvigius addidit, *vere* Hauptius, idque rectissime, ut opinor, etsi Madvigius hic Haasii scripturam probavit. Licet enim verba, quæ sunt ut opinor, cum ironica quadam urbanitate superiori sententiæ adjuncta nihil offensionis habeant, tamen aliquod Senecæ de Curii dicto iudicium requiro; idque aptissime addito adverbio *vere* (h. e. *recte et jure*) efficitur. (Paullo post quod H. præf. vol. III p. XXIV præpositionem in ante verba periculosa navigatione fortasse delendam esse dixit, non video, quid eum offendere potuerit, ut hoc necessarium esse putaret. Equidem in verissimum esse puto.)

Cap. 6, 2 gravissimas turbas in codice A ideoque etiam in deterioribus factas esse H. primus intellexit, qui omnia verba, quæ hic legimus (considerandum est... labor est), ex capite septimo, ubi antea in omnibus editionibus post § 2 prorsus alieno loco erant, huc transtulit; sed Lipsius quoque mendum loco inesse senserat. Vereor tamen, ut recte hæc H. transposuerit; primum enim hæc verba: ante omnia necesse est se ipsum æstimare, quia cet. inter se tam bene coherens, ut audaciæ nimis esse mihi quidem videatur ea ita divellere, ut H. fecit; deinde in ejus scriptura post verba necesse est particula etiam fere necessario addenda erat. Quare videndum est, ne hæc omnia, quæ sane huc pertinent, alio loco transponenda sint; ac mea quidem sententia aptius erit, si hoc modo scripserimus: § 2 Ante omnia necesse est se ipsum æstimare, quia... laborioso *oppressit* (sic recte superiores; codd. *pressit*) officio. + Considerandum est, utrum... inritus labor est. + § 3 Quorundam parum idonea est verecundia rebus civilibus, quæ *firmam* frontem desiderant cet. In postremis verbis *firmam* ex editionibus superioribus revocandum esse puto; in codd. primam scribitur, quod Lipsius contorte enarrat, F. autem tam ridicule, ut nescias, an joculari voluerit. — Paullo post similiter scriptura antea vulgata revocanda videtur: illos ad temeraria verba quælibet indignatio *effert* (v. *aufert*); in codd. *offert* scribitur, quod nullo modo aptum videtur. — § 4, ubi in

A ceterisque est: debet enim semper plus esse virium in actore quam in onere, quum verba, quæ sunt actore et onere, non recte inter se respondere viderentur, Pincianus latore, Gronovius aliique vectore scribi voluerunt; meo quidem iudicio actore relinquendum, *opere* pro onere scribendum est. Nam et correctio facilior est nec offendit, quod statim onera appellantur, quum non raro et Seneca et alii scriptores in eadem re pluribus similitudinibus utantur. Et fieri potest, ut hoc ipso motus, quod onera statim nominabantur, librarius onere pro opere scripserit.

Cap. 7, 2 sic interpungendum est: qui fericula pro congiariis numerant. Quasi in alien. hon. intemp. sint! — § 4 scribitur: nec hoc præceperim tibi, ut neminem nisi sapientem sequaris... Pro optimo est minime malus. Sed quum Senecam præcipere appareat, non dubito, quin scribendum sit conjunctivo hortativo: Pro optimo *sit* minime malus! (cfr. § 6 initio: nunc vero in tanta bonorum egestate minus fastidiosa *flat* electio.). Similiter Madvigius Adv. II p. 544 locum Taciti (Ann. III, 50) emendavit; e contrario apud Senecam de clement. I, 14, 3 scribendum videtur: nam ceteris misereri ejus nefas *est*, qui cet., quoniam adhortatio huic loco non inest.

Cap. 8, 3 in cod. A scribitur: Idem scias licet de pauperibus locupletibusque, par illis esse tormentum: utrique enim pecunia sua obhæsit; pro utrique H. ex edit. Paris 1613 utriusque scripsit non bene, ut ipse postea sensit, ideoque præf. vol. III p. XXIV utrisque, quod antea vulgo edebatur, reponendum esse dixit. Hoc quidem aptum est; sed tamen codicis scripturam non mutandam esse puto, quum ejusmodi transitus a plurali numero ad singularem multis scriptorum exemplis defendi possit, de qua re conferenda sunt, quæ Madvigius ad Cic. de finib. II, 22 scripsit. — § 7 perverse interpungentes sic scribunt: age tuum negotium, fortuna; nihil apud Diogenem jam tui est. Fugit mihi servus? immo liber abiit. Hanc interrogationem ineptam esse apparet; pro interrogandi signo comma ponendum est, itaque hæc sententia: fugit mihi servus, cui deinde correctionis loco altera (immo liber abiit) adjicitur, causam continet, cur nihil jam apud Diogenem fortunæ esse dicatur, quum etiam servus, quem solum ex fortunæ bonis reliquum haberet, effugerit. — § 9 scribendum videtur: quæ

superfunduntur et undique magnitudo sua volneribus obicit, non objecit; et jam in cod. Romano Dalecampii libarius ita scripsit.

Cap. 9, 3 in A sic scribitur: Ubi parum audit praecepta animus nec curari mollius potest, quidni consulitur, si et paupertas et ignominia, rerum eversio adhibetur? Veram loci interpungendi rationem, qua hæc a præcedentibus diiunguntur, Madvigius demonstravit, idemque post quidni ex Senecæ aliorumque usu in hac interrogandi forma, quæ hortandi vim habet, conjunctivum necessarium esse jure contendit; sed quod consulatur certe scribendum esse dixit, si nihil aliud subesset mendi, non in hoc verbo conjunctivum quærendum esse credo. Neque enim hoc recte dicitur: quidni consulatur, si ei... adhibetur, sed apparet, ita dicendum fuisse: „*quidni ei ita consulatur, ut ei... adhibeatur?*“ Aut multum fallor, aut H. recte intellexit, particulam si non suo loco positam esse; ipse autem non recte eam transposuit. Vera sententia efficietur, si ita scripserimus: Ubi parum audit praecepta animus nec curari mollius potest, quidni, *si consulitur ei*, paupertas *ei*, ignominia, rerum eversio *adhibeatur?* Vere H. ei bis pro et scribi voluit. De si a librariis transposito conferri velim Madvigii Adv. II p. 473; alter locus addi potest, qui est cons. ad Marc. 16, 3, ubi in cod. A scribitur: quod tibi si vis; nam scribendum esse quod si tibi vis, ut in duobus codd. dett. est, nuper Madvigius quoque dixit. — § 6 addita præpositione *e*, quæ ante *c* litteram facile omitti poterat, scribendum videtur: homini armaria *e* citro atque ebore captanti; nudus ablativus defendi vix poterit.

Cap. 10, 1 scribendum censeo: laqueum inpegit, quem nec solvere (leniter) *possis* (sic recte superiores; A: *posses*) nec *rumpere* (sic cod. Vrat.; A: *erumpere*, edd. vg. *abrumperere*). — § 3 F. et H. codices secuti ediderunt: aliorum aurea catena est, aliorum laxa, aliorum arta et sordida. Sed quis non videt, aurea et sordida, laxa et arta inter se respondere? Quod quum ita sit, plane ineptum vocabulum aliorum secundo loco est; aut dicendum erat: *aliorum aurea catena est aliorum sordida, aliorum laxa, aliorum arta*. Vitium superiorum editores inde a Curione animadverterant scripserantque: aliorum aurea catena est et laxa, aliorum arta et sordida; quod probo, nisi quod *ac* verius quam et esse faciliusque ex hoc mendum

oriri potuisse puto. Similis error addito supervacuo verbo alteri commissus erat de ira III, 40, 1, quem locum jam supra p. 35 tractavi; tertius accedat, qui est epist. 20, 2, ubi scribitur: aliud propositum est declamantibus et adsensionem coronæ captantibus, aliud his, qui juvenum et otiosorum aures disputatione varia aut volubili detinent; nam quum declamantes et adsensionem coronæ captantes iidem sint, qui . . . detinent, verba, quæ sunt aliud his, interpolatori deberi puto. — § 6, ut vitetur anacoluthon et durissimis transitus, particula sed deleta scribendum puto: Nihil tamen æque nos ab his animi fluctibus vindicaverit, quam semper aliquem incrementis terminum figere nec fortunæ arbitrium desinendi dare: [sed] ipsos multo quidem citra exempla hortentur consistere. Superiores scripturam licenter mutabant, nec tamen eo anacoluthi formam vitabant; H. in prima sententia præter omnem necessitatem hos pro nos scripsit, deinde, ut constructio servaretur, quam post citra inseruit; sed hoc ita demum defendi poterat, si exempla sic nude positum de offensionibus rebusque adversis, quibus ipsi afficeremur, intelligi posset, quod fieri non posse puto. Citra adverbialiter positum significat: „antequam fortuna sua sponte desinat“; exempla sunt aliorum exempla sive ea, quæ aliis acciderunt, qui non in tempore constituerunt.

Cap. 11, 6 in cod. E scriptum est, quod ipse conjeceram: securis et beata tantum *expectantibus* graves veniunt; in ceteris codd. pervulgato errore *spectantibus* scriptum est. — § 8 Hauptius rectissime Publilius, non Publius, scribendum esse dixit (cfr. ep. 8, 8); sed vellem, non adjecisset, veram nominis formam in corrupta codd. dett. scriptura Publicus latere. — Paullo ante, ubi H. vocabulum *re*, quod in cod. A aliisque non est, uncis inclusit, ego quoque hanc vocem infelici interpolationi deberi puto; sed locum corruptum esse mihi persuasum est, nec tamen invenio, quo modo corrigendus sit, nisi forte *sententia* post bona excidit.

Cap. 12, 1 in A scribitur: Proximum ab his erit . . . , ne quæ aut non possumus consequi, concupiscamus, aut adepti vanitatem cupiditatum nostrarum sero post multum pudorem intelligamus. Editores omnes præter H. verbis duobus transpositis scripserunt: ne aut, quæ non possumus consequi, concupiscamus, aut . . . intelligamus, in

qua scriptura verba, quæ sunt concupiscamus et intelligamus, ex æquo ponuntur; sed quam falsum hoc sit, quamvis prima specie decipere legentem possit, facile apparet; neque enim ullo modo recte hoc dicitur: proximum erit, ne... intelligamus, nec hoc Seneca præcipere potuit, sed illud, ne ejusmodi aliquid concupiscamus, ut... intelligamus. Quare rectissime H. ordinem verborum, qui in A est, retinuit, sententiæque ita coherens: proximum ab his erit, ne concupiscamus (sc. ea), quæ aut non possumus consequi, aut adepti... intelligamus, ut etiam ad participium, quod est adepti, pronomen relativum objecti loco intelligendum sit. Ita autem, quum appareat, verba possumus et intelligamus ex æquo posita esse, nec ulla causa esse videatur, cur diverso modo hæc verba enuntientur, sequitur, ut aut *possimus* aut *intelligemus* scribendum sit; et quum Seneca in hujusmodi sententiis relativis indicativum non minus sæpe quam conjunctivum adhibeat, posteriorem equidem rationem prætulerim; facile enim fieri poterat, ut conjunctivus in verbo intelligamus oreretur, quum concupiscamus præcederet. Sed aliud præterea mendum tollendum est; in his enim: post multum pudorem, prave pudor appellatur, quasi hic labor inhonestus ac sordidus sit, cujusque nos inter agendum pudeat. Certo scribendum esse credo: post multum *sudorem*. Pudorem interpolandi studio nasci potuit, quum propter id, quod paullo post dicitur: tristitia sequitur... si successus pudet, etiam illo loco pudorem nominandum esse librarius putaret. Verum is pudor, qui posteriore loco significatur, non ad ipsum laborem pertinet sed ad ejus effectum, indeque oritur, quod, ubi labor successit, intelligitur, quam vana ea fuerint, quæ concupieris et in quæ laboraveris, ut pudeat tantum laborem ac sudorem rei nullius pretii impendisse. — Paullo post Madvigius vocabulum inritus tolli voluit; sed mira est interpretamenti forma, ut potius verba sine effectu tamquam interpretamentum tollenda esse censeam. — § 3 non intelligo, quid H. moverit, ut contra codices, qui *incurrunt* habent, incucurrerunt scriberet, quum multis aliis locis illam formam retinuerit. — § 5 in A scriptum est: non industria inquietos et insanos, falsæ rerum imagines agitant; interpunctionem, qua usus sum, ex edit. Bip. Madvigius revocavit, qui ante falsæ particulam sed non necessario addendam esse dixit. Sed veram hanc scripturam esse non credo; nam ex iis, quæ statim post dicuntur (nam ne illi quidem (h. e. in-

sani) . . .; eodem modo unumquemque ex his (h. e. inquietis) cet.), apparet, hos homines non et inquietos et insanos vocari, sed inter hos et insanos comparationem institui. Quare equidem sic scribendum esse puto: Non industria inquietos, *ut (sed ut?)* insanos falsæ rerum imagines agitant, id est: „non industria (eos) inquietos agitat: ut insanos f. r. i. (eos inquietos) agitant“.*)

Cap. 15, 1 eam loci interpungendi rationem, quam Madvigius Adv. II p. 384 proposuerat (...turba. Cum cogitaveris... splendeat, agitur cet.), ipse in Addendis improbavit, quum nominativi lucra damnaque... et ambitio in constructionem includi non possent (quo vitio etiam Haasii ceterorumque editorum scriptura laborat), atque locum intactum reliquit notato tantum dissoluto loquendi genere, quo hic Seneca usus est. Sed quum Seneca non alibi tam dissolute loqui soleat, non dubito, quin scriptura mendosa sit. Ad eam difficultatem, quam Madvigius demonstravit, hæc quoque accedit, quod non recte hæ sententiæ particula copulativa junguntur: occupat... odium generis humani et occurrit tot scelerum feliciū turba; sed argumentum posterioris sententiæ, ut mihi quidem videtur, ostendit, eam cum iis, quæ sequuntur, coniungendam esse. Quare totum locum sic scribendum esse censeo: ...abjecisse: occupat enim nonnumquam odium generis humani. Occurrit tot scelerum feliciū turba, [cum cogitaveris] quam sit rara simplicitas et... fides, et libidinis lucra damnaque... splendeat: agitur cet. Verba, quæ sunt cum cogitaveris, non ab ipso Seneca scripta esse puto sed ab interpolatore addita, ut esset, unde sententia interrogativa (quam sit rara cet.) penderet, quum non intelligeretur, eam ab occurrit pendere vel subjecti loco ad hoc verbum referendam esse, ut ex æquo cum ceteris subjectis, quæ singulis verbis continentur (turba, lucra, damna, ambitio), posita esse putaretur: quæ constructio nihil habet, quod offendat. — § 3 fortasse scribendum est: hu-

---

*) Cap. 13, 3 H. codicis A scripturam, quam F. probaverat, immerito sprevit superioresque secutus excepimus scripsit, quamquam et præsens tempus necessarium est, et excerptimus, quod codices habent, et alibi apud Senecam (velut de brev. vit. 18, 1; epist. 5, 2; 18, 4) et apud alios scriptores (ut Horat. sat. I, 4, 40) in hac re ponitur.

manius est deridere *vitia* (ut § 2 initio; codd. vitam habent) quam deplorare. Sed certum est, paullo post lenissima correctione scribendum esse: de humano . . . genere melius mereatur, qui ridet illud, quam qui luget: ille *ei* (generi humano) spei bonæ aliquid relinquit cet. Pro ei in cod. A et scribitur, quod editores usque ad Lipsium omittebant, ceteri retinuerunt, quum et hac particula valde incommoda hoc loco esset et dativus necessario desideraretur. — Paullo post risus non levisimus animi adfectus sed *lenissimus* vocandus erat. — § 6 fortasse scribendum est: adeo penitus hoc se malum *infixit*; in codd. fixit scribitur.*)

Cap. 16, 3 merito Madvigius Haasii superstitionem notavit hanc codicis A scripturam revocantis: homines effugisti, casus, livorem, morbum; neque tamen, ut Madvigius voluit, superiorum editorum scripturam (humanos effugisti casus) revocandam censeo, sed scribendum: *omnes* effugisti casus cet. Cfr. de const. sap. 14, 4, quem locum similiter emendandum esse dixi.

Cap. 17, 7 scribendum videtur: qualem Pollionem Asinium meminimus, quem nulla res ultra decumam *detinuit*; in codd. retinuit scribitur, sed *detinere* semper adhiberi videtur, ubi significatur *occupatum tenere*; cfr. cap. 3, 1; de brev. vit. 2, 2 multosque præterea locos. — § 8 scribitur: dandum subinde otium, quod alimenti ac virium loco sit; sed hoc ferri posse non puto, quum vires numquam pro *cura virium* dicantur. Quare particulam ac delendam esse puto, quo facto omnia recte habebunt. Alimentum virium eodem modo dicitur, quo alibi *alimentum famæ, virtutis, vitiorum*, similia.

§ 10. De brevitate vitæ.

Cap. 1, 1 certo scribendum esse credo: major pars mortalium . . . conqueritur, quod . . . gignimur, quod . . . *decurrunt*, mirorque, editores omnes, quod sciam, tam patienter in

---

*) § 5 typographi errore ea scriptura orta videtur, quam apud Ruhkopfium primum invenio, quamque omnes post eum editores propagarunt: quia aliquis filiam efferat; superiores recte *filium* edebant. De cod. A nihil F. annotavit, sed quum filium in editione Mureti scribatur, quacum Itali codicem contulerunt, non dubitandum est, quin in eo quoque filium scriptum sit.

altera sententia indicativum, in altera conjunctivum (decurrant) tulisse, etsi nulla re harum sententiarum ratio diversa esse videtur. — § 2, ubi in A corrupte scriptum est: inde Aristotelis ...lis est at isti iam animalibus tantum indulsisse, Madvigijs ita Senecam scripsisse suspicatus est: inde Aristotelis ...lis est: ætatis eam animalibus cet., quam conjecturam veram esse puto, nisi quod paullo propius ad scripturæ vestigia nos accessuros esse opinor, si sic scripserimus: inde Aristotelis ...lis: *ætatis illam* animalibus cet. Ex hoc primum pervulgato errore ætatis illam factum esse puto, deinde litteris male distractis similibusque inter se permutatis est at isti iam, quod nunc in cod. A legimus. Nam verbo est iterato hoc loco opus non est, quum præcedat hæc sententia: inde illa maximi medicorum exclamatio est. Ceterum hic quoque locus inter eos afferri debuit, quos supra p. 29 sqq. nominavi; quum enim scriptura non intelligeretur, lector aliquis post indulsisse verbum dicunt supra versum adscripsit, quod quam perversum esset, neminem editorum fugit. — Paullo post non intelligo, cur H. *educerent*, quod in codd. est, in *edurent* mutandum putarit; quamquam hujus correctionis socios multos ex superioribus edd. habuit. — § 3 interpungendi rationem paullulum mutandam esse credo, ut scribamus: Satis longa vita et (= *etiam*) in maximarum rerum consummationem; large data est, si tota bene conlocaretur; vulgo post consummationem non interpungitur, sed ita verba, quæ sunt satis longa et large, invicem sibi officiant. — § 4, ubi cod. A habet: non accipimus brevem vitam sed fecimus, facilior certe ea corrigendi via est, quam omnes editores secuti sunt, ut accepimus scriberent; sed præsens tempus in accipimus non offendit, contra perfectum in fecimus offendit, potiusque accepimus—facimus scribendum erat. Quare, ut opinor, accipimus retinendum, *facimus* pro fecimus scribendum est, ut jam librarius cod. Vrat. scripsit. (Similiter de benef. II, 2, 2, ubi vulgo scripserunt: qui tam parate fecit, non est dubium, quin libenter faciat, ex quibusdam codd. dett., ad quorum testimonia nunc etiam Nazariani accessit, *facit* scribendum est; si fecit verum esset, etiam paullo post fecerit, non faciat, necessario scribendum erat.)

Cap. 2, 1 scribitur: vita, si uti scias, longa est. Alium insatiabilis tenet avaritia. Ut oratio recte cohæreat, particulam adversativam *sed*, quæ post verbum est facile omitti a

librario poterat, necessario addendam esse puto. — § 3, ubi in A scriptum est: nec...adtollere oculos sinunt et emersos et in cupiditatem infixos premunt, veram sane sententiam ea quoque, quæ in omnibus fere editionibus leguntur, efficiunt, sed tamen propius ad scripturæ vestigia accedit, quod librarius codicis Trossiani scripsit: nec...adtollere oculos (an oculos *illos*?) sinunt, et *immersos* et in cupiditatem infixos premunt. Neque enim sed post negationem pro et necessario scribendum est (conferri, si opus est, velim locos de benef. IV, 21, 6, ubi ex cod. Naz. scribendum est: non descendit e fastigio, *et* (vulgo sed) supra pœnam suam consistit; epist. 110, 10). *Inmersos* pro *emersos* eodem corrigendi genere scribendum est, quo de const. sap. 7, 6 ego inmissa pro emissa, de tranq. an. 9, 2 Madvigius inminentem pro eminentem scripsimus. [Madvigius tamen *demersos* scribi mavult.] Verba, quæ sunt in cupiditatem, ad utrumque participium pertinent, de quo verborum ordine supra p. 31 dixi. — Paullo post scribendum esse puto: si quando aliqua fortuito quies contigit, veluti *profundum mare* (cod. A profundo mari; editt. supp. in profundo mari), in quo post ventum quoque volutatio est, fluctuantur. Mendum cœpit a littera *m* semel scripta, ejusdemque plane generis est, quod apud Sall. Jugurth. 19, 3 legitur: igitur ad Catabathmon...secundo mari prima Cyrene est, ubi jam alii *secundum mare* (sc. euntibus) scribendum esse intellexerunt. — § 4 ex cod. A editur: nemo se sibi vindicat, alius in alium consumimur. Sed miror, hoc uno loco prima persona consumimur dici, quum in ceteris Seneca ita loquatur, ut se ipsum non adnumerans de iis tantum hominibus disputet, qui pravo aliorum servitio vitam terant. Quare aut *consumitur* scribendum esse puto, quod in nonnullis codd. dett. et edd. est, aut *consumuntur*, quod propius fortasse ad scripturam codicis accedit.

Cap. 4, 2, ni fallor, Seneca potius sic scripsit: Divus Aug., cui di plura quam ulli *præstiterant*, non præstiterunt; cfr. quæ scripsi ad cons. ad Marc. 2, 3. — § 5 scribitur: in ipsa urbe Murenæ, Cæpionis, Lepidi, Egnatorum in eum mucrones acuebantur. Sed cur plurali numero Egnatii appellantur, quum apud Vellejum (II, 91), Suetonium (Oct. 19), Dionem Cassium (LIII, 24), ipsum denique Senecam (de clem. I, 9, 6) unus M. Egnatius Rufus nominetur? Nam si plurali numero hominum genus (h. e. Egnatium ejusque similes) significari putant,

cur non cetera quoque nomina, ut fit apud Tacitum (Annal. I, 10), pluraliter enuntiantur? Codicum scripturam pravam esse apparere puto; sed facili et, ut puto, certa emendatione mendum tolli poterit revocatis tribus litteris, quæ propter tres similes, quæ præcedunt, exciderunt; scribendum enim est: in ipsa urbe Murenæ, Cæpionis, Lepidi, *Egnati, aliorum* in eum mucrones acuebantur. Si scire volueris, quinam hi fuerint, apud Suetonium l. l. Plautius Rufus, Asinius Epicadus, L. Audasius, Telephus, apud Senecam L. Cinna et Salvidienus nominantur.*)

Cap. 6, 2 eodem corrigendi genere scribendum videtur, quod Pincianus „in maiore parte codicum suorum“ reppererat: scires in malum ingens...evasuram *tam* (om. codd.) præcoquem audaciam; superiores editores illam tam addebant, sed pronomen necessarium non est. — § 4, ubi H. verbum retinetis

---

*) Quam non raro hoc corrigendi genus utiliter adhiberi possit, exempli nonnullis demonstrare libet, quæ summa brevitate hic ponam; plerumque enim emendationis et necessitas et veritas statim elucet. Ita apud Senecam quæst. nat. IV, 2, 28 scribendum est: nisi aliquid *liquidi* (om. codd.) terra acciperet, exaruisset; epist. 5, 2: quicquid aliud *ambitio, nempe* perversa via, sequitur (codd. ambitionem perversa); ep. 21, 4: nisi *sibi* (om. codd.) Cicero illum adplicuisset; ep. 39, 4: sic segetem nimia sternit ubertas, sic rami *nimio* (om. codd.) onere franguntur, sic ad maturitatem non pervenit nimia fecunditas; ep. 99, 10: Sed puer decessit. Nondum dico melius agi cum eo, qui *vita cito* (om. codd.) defungitur. — Apud Sall. epist. Mithrid. § 16: consilium est...*paruo tuo* (om. codd.) labore, per nostra corpora (*robora?*) bellum conficere. — Apud Vell. Patere. II, 26, 1: C. Marius...neque usquam inferior nomine consulis. *Is* (om. edd.) apud Sacriportum cet. Apud eundem II, 75, 3 tum fugiens...Cæsaris arma *ac manus* (ed. pr. armanus) bimum cet.; cfr. ibd. 115, 3. — Apud Suetonium Tib. 43 extr.: commentus est prostantes...*Nympharum habitu: itaque* (codd. que aut quæ; Madvigius ob quæ) palam jam et vulgo...Caprineum dictitabant. — Apud Plinium min. ep. VI, 10, 3: cujus memoria orbem terrarum *cum* (om. codd.) gloria pervagetur; 27, 4: faciendi aliquid non faciendive (om. codd.; vulgo vel ante non addunt) vera ratio cum hominum ipsorum tum rerum etiam ac temporum condicione mutatur. Sed multi alii loci afferri possunt, multos jam per hanc disputationem sparsos aut posui aut ponam.

tamquam additamentum uncis inclusit, servari posse videtur addita particula, quæ similiter intercidit, ut scribatur: non enim apprehenditis nec retinetis *nec* velocissimæ omnium rei moram facitis. [Hanc correctionem Madvigio debeo.]

Cap. 7 initio magnas turbas in cod. A ideoque etiam in ceteris factas esse persuasum mihi est. Nam et ea, quæ duabus primis paragraphis disputantur, prorsus aliud argumentum habent atque ea, quæ antea scriptor tractavit, nec minus abrupte ad ea deinde transitur, quæ inde a § 3 exponuntur; deinde in prima statim sententia, ubi scribitur: in primis autem et illos numero cet., neque particula et ullam defensionem habet, neque verbi numerandi usus intelligi potest, quum nullum hominum genus antea commemoratum sit, inter quos hi, quos describit, numerentur. Jam si animadverteris, quæ his duabus paragraphis dicantur, homines ejusmodi describuntur, qui otiosam sane vitam degere videantur, quum nulli rei nisi voluptatibus vacent, quorum tamen vita occupatissima esse dicatur et turpiter quidem occupata. Apparet igitur, hæc omnia ad eam disputationem pertinere, quam Seneca inde a cap. 12 his verbis instituit: Quæris fortasse, quos occupatos vocem, ubi plura occupatorum hominum genera iis, qui hoc loco commemorantur, similibus cap. 12 et 13 enumerantur, deinde disputatio ita finitur, ut initio cap. 14 dicatur: Soli omnium otiosi sunt, qui sapientiæ vacant. Quare equidem folium, quod has paragraphos continuit, quæ supra quintas litteras habent, casu aliquo suo loco motum esse arbitror; ac transponenda mihi hæc ita videntur, ut initium capituli 13 efficiant, ibi enim arte reliquæ disputationi adplicantur. His transpositis abruptus sane etiam nunc transitus est, quo ab iis, quæ cap. 4-6 tractata sunt, ad ea venit, quæ inde a cap. 7, 3 (denique inter omnes convenit cet.) disputantur; sed tamen prorsus eodem modo de const. sap. 7, 2 particula denique ponitur, ut significet, scriptorem jam digressionem finitam ad propositum suum redire. De hoc corrigendi genere supra cons. ad Marc. cap. 17 extr. et de tranq. animi 6, 2 dictum est; aliis etiam Senecæ locis H. eo uti voluit, quamquam non semper feliciter; unum adhuc locum, ubi adhibendum sit, repperisse mihi videor, in libro sexto quæst. natur., ubi diligenter animadvertenti statim apparebit, ea, quæ capitibus 9 et 11 disputantur, arte inter se cohærere, illa autem, quæ cap. 10 continentur, perverve his interponi, ut etiam propter eum disputationis ordinem, quem initio cap. 5 Seneca se

secuturum esse dixit, capita 10 et 11 inter se permutare sedem debeant. Ceterum § 1 ex superiorum editionibus hanc scripturam revocandam censeo: in *ventrem* ac libidinem projectorum inhonesta *labes* est; nam et verbis Venerem et libidinem, quæ in codd. scripta sunt, otiose idem bis significatur, et labes, pro quo in codd. *tabes* est, verba errant et peccant, quæ præcedunt, verius esse ostendunt.

Cap. 8, 1 H. ex codice A scripsit: quasi nihil petitur, quasi nihil datur res omnium pretiosissima; luditur; sed desideratur ablativus a verbo luditur pendens, ideoque aut tenendum erat, quod editores ante F. scripserant: quasi nihil petitur, quasi nihil datur (sc. tempus): *re* omnium pretiosissima luditur, aut post luditur pronomen *ea*, quod ante litteras *re* facile omitti poterat, addendum. — § 4 scribitur: sed hoc ipsum, *unde* (sic egregie Madvigius; cod. A an) detrahant, nesciunt; ideo tolerabilis est illis jactura detrimenti latentis. Mire nec recte jactura detrimenti latentis dicitur; nam detrimentum *accipitur*, non *amittitur*, quod vocabulo jactura significatur; deinde detrimentum ipsum non latet, latet autem, quanti momenti sit, et pro nihilo æstimatur. Quare fere non dubitaverim, quin Seneca scripserit: ideo tolerabilis est illis jactura: detrimenti *latet vis*; quod et aptissimum est et facile sic depravari potuit, ut factum est. De particula enim omissa conferri velim, quæ supra ad librum de vit. beat. 26, 5 scripsi. (Eodem corrigendi genere infra cap. 19, 2 fortasse scribendum est: nunc, dum calet sanguis, *viget vis*, ad meliora eundum est, si modo quid hoc loco mutandum est; nam vigentibus, quod in codd. est, mihi quidem non admodum offendere videtur, si dativo casu ad eundum relatum putatur; sed H. *viget animus*, Madvigius vigentibus sensibus scribi voluerunt.)*)

---

*) § 2 Madvigii Lipsiique conjecturis usus sic scribendum censeo: Annua ac congiaria (ac add. Madv.) homines carissime (sic Lipsius; cod. A: carissimi) accipiunt et *illis* (codd. in his) aut laborem aut operam aut diligentiam suam locant. Verba, quæ sunt aut laborem, errore typothetæ in H. editione intercidisse videntur; nam in ceteris omnibus editionibus sunt neque a cod. A abesse dicuntur, nec H., etiamsi ea falsa esse putasset, lectore non monito ea omisisset, sed uncis circumdedit; sed vera sunt, et

Cap. 9, 1 in cod. A corruptissimus est locus, qui sic scribitur: Potestne quicquam sensus hominum eorum dico qui prudentiam jactant operosius occupati sunt, ut melius possint vivere cet. Multas difficultates etiam ex iis oriri, quæ H. post lacunæ signum posuit, ut ea saltem sana esse putavisse videatur, Madvigius demonstravit, ipseque locum sic scribi voluit: Potestne quicquam *esse* hominum eorum *otio*, qui prudentiam jactant, operosius? Occupati sunt cet. Sed de his correctionibus valde dubito, an non veræ sint. Primum enim nullus hic locus est, ut otium appelletur; neque enim ii homines, qui hic commemorati sunt aut statim commemorantur, otium agunt aut denique agere se putant, quamvis in eo fallantur, sed hos inde a cap. 12 demum commemorare incipit scriptor; contra proximis verbis ii homines describuntur, qui vivendi sibi tempus semper differunt nec sibi otium indulgent, dum vitam instruunt, vitam occupationibus perdentes. Deinde, etiam si otium verum esset, non intelligo, quo pertineat in hac sententia illa prudentiæ hominum commemoratio, quæ relativa sententia (qui prudentiam jactant) continetur; certe, si hæc sententia abesset, melius scripturam Madvigii intelligerem, quamquam ne sic quidem propter priorem causam veram esse putarem. Sed hoc ipsum, quod prudentia hominum appellatur, ostendere mihi videtur, Senecam prorsus aliud dixisse hominesque notasse, quod, quum prudentiam suam jactarent, tamen aliquid facerent, quod ab omni prudentia abhorreret. Quare videndum, ne potius ita scriptum fuisse putandum sit: Potestne quicquam *amentius* hominum eorum *dici*, qui prudentiam jactant? *operose* occupati sunt, ut melius possint vivere, inpendio vitæ vitam instruunt. Stultum hominum consilium vituperat, qui callide, ut sibi videntur, sibi persuadeant, per optimam vitæ partem laborandum occupationibusque inhærendum esse, ut aliquando melius otio fruantur: eo nihil perversius esse posse,

---

alibi quoque laboris et operæ vocabula sic conjunctim ponuntur (velut Cic. de orat. I, 234; div. in Cæc. 63). — Paulo post retento verborum ordine, qui in cod. A esse dicitur, scribendum est: at eisdem ægros *videas* (sic Madvigius; cod. A vide), si mortis periculum propius admotum est (sic A; vulgo: est admotum), medicorum genua tangentes, si metuunt capitale supplicium, omnia sua, ut vivant, paratos inpendere.

quod ita otium tum demum iis contingat, quum jam fere totum vitæ spatium effluxerit. *Dici* pro dico Schultessius invenit et de totius loci sententia in universum recte iudicavit; sed quod scribi voluit: potestne *quisquam* (quod cod. B auctoritate defendit; cfr. supra p. 39 n.) sensus hom. eor. dici, qui pr. jactant? operosius occupati sunt cet., id gravibus vitiis (in quisquam pro ullus et in comparativo operosius) laborat. Genetivum possessivum a pronomine pendentem (quicquam hominum eorum) Madvigius ad Cic. de fin. IV, 32 (edit. II) commemoravit; exemplis ibi positissimis Siesbyeus hæc addit: Cic. de orat. I, 37; II, 234; pro Planc. 35; or. Philipp. V, 35; ad. Att. VI, 1, 15; de divin. I, 27; de finib. II, 65; Sall. Catil. 15, 2; Liv. XXIV, 49, 8; XXXII, 21, 7. — Paulo post sic interpungendum censeo: inpendio vitæ vitam instruunt. Cogitationes suas in longum ordinant; maxima porro vitæ jactura dilatio est. Porro idem est quod autem, ut hic cap. 17, 4; de otio sap. 5, 1; Quintil. XII, 1, 33; Justin. II, 10, 3; IX, 4, 6. — § 2 scribitur: Clamat, ecce, maximus vates et velut divino ore instinctus salutare carmen canit. Quod Gronovius hanc scripturam ita defendit, ut verba, quæ sunt divino ore, a participio instinctus dijungat et utrumque per se ad verbum canit referat, ferri hoc posse non puto; tum particula copulativa interponenda erat. Sed quum hæc verba ore divino instinctus non recte conjungerentur, quod jam veteres editores senserant, Muretus furore pro ore, alii instructus pro instinctus scribi voluerunt. Equidem et melius et facilius locum sic emendari posse puto: velut divino ore *et instinctu* (cfr. de tranq. an. 17, 11) salutare carmen canit. — § 3, ubi scribitur: hoc quoque pulcherrime ad exprobrandam infinitam cogitationem, quod cet., vere sane Madvigius contendisse videtur, cogitationis vocabulum hoc loco alienum esse, nisi Senecam verbis, quæ sunt infinita cogitatio, id significare potuisse putes, quod supra dixit: cogitationes suas in longum (atque adeo in infinitum) ordinant; hoc tamen veri simile esse non credo. Sed videndum, ne non agitationem, quod ille scribi voluit, sed potius *cunctationem* scribere debeamus; nam hoc verbum et propter ea, quæ præcedunt (quid cunctaris, inquit, quid cessas?), et propter sequentia (securus et... lentus) mihi quidem aptius videtur. Eadem verba apud Vell. Patere. I, 10, 2 permutata esse Acidalius intellexit. — Sequuntur hæc: Quid... menses tibi et annos

et longam seriem, utcumque aviditati tuæ visum est, exporrigis? in quibus quam mire hæc verba: menses, annos, longam seriem ex æquo ponantur et jungantur, neminem fugit. Quare eo corrigendi genere hoc loco utendum esse puto, quo H. adnott. II p. 10 non paucis locis utendum esse dixit, ut pro et altero loco præpositionem *in* (*in* longam seriem) reponamus. Eadem adhibita correctione apud Vergil. *Æneid.* IX, 674 certo scribendum esse credo: Abietibus juvenes patriis *in* montibus æquos. — § 4 non intelligo, cur Senecam Vergilii verba plane invertisse putemus, librarii que errore hoc factum esse credo; apparet enim, scribendum esse: Non dubium est ergo, quin *optima quæque prima* dies fugiat cet. (vulgo editur: *prima quæque optima*). In transcurso monebo, epist. 108, 26, ubi de iisdem Vergilii versibus Seneca disputat, H. perversissima interpunctione sententiam turbasse; scribendum enim: Quemadmodum ex amphora primum, quod est sincerissimum, effluit cet. (H. scripsit: q. e. a primum quod est, sincerissimum effluit).*)

Cap. 12, 1 scribendum videtur: quos *e* basilica inmissi deum canes ejiciunt, nisi præpositionem plane tollere malis; nam a basilica, quod in codd. scribitur, verum esse non puto. — § 2 inepte sic editur: qui victorum suorum greges in ætatum et colorum paria diducit. Victorum nomine *servi* significantur, et hic usus vocabuli loco de benef. VII, 10, 5 defenditur, ita tamen, ut appareat, proprie significari servos in ergastulis inclusos duroque labore fungi coactos. Sed incredibile fere est, servis contemptissimis etiam ab otioso domino eam curam impendi, quæ in mancipiis ambitionis deliciarumque causa paratis locum haberet; deinde non intelligo, quid sibi velit, quod in *paria* diduci dicuntur. Locum intelligo, qui est epist. 95, 24, ubi commemorantur agmina exoletorum per nationes coloresque

---

*) Cap. 10, 1 ut verba Papirii Fabiani, quæ afferuntur, sensum habeant (nam in ea scriptura, quam H. ex cod. A recepit, nullus est), optima Lipsii emendatio revocanda est scribendumque: Contra adfectus inpetu, non subtilitate, pugnandum, nec minutis volneribus sed incursu avertendam aciem; non probam *cavillationem* esse; contundi debere, non vellicari (sc. adfectus). Pro contundi Lipsius retundi scribi maluit, quod necessarium non est.

descripta cet., sed hunc non capio. Editores vario modo conjecturis locum sanare studuerunt, sed felices non fuerunt: quidam enim victorum scripserunt, quod sensu cassum est, Lipsius autem vietorum proposuit, quod pro exoletis jocosè dictum putavit, ut eadem hujus loci sententia esset quæ ejus, quem ex epist. 95 attuli; sed vietus nusquam ita dicitur, nec, cur Seneca jocosè locutus esse putetur, apparet, nec, paria quid sibi hic velint, explicatur. In cod. A iunctorum scribi dicitur, quod mihi fere persuasum est *jumentorum* significare; error inde ortus est, quod iumētorum scriptum fuit, quo modo v. c. de vita beata 4, 3 (4) adicies et venies pro adiciens et veniens in A scribitur. Hoc verbum aptissimum esse omnes concessuros esse arbitror. — Deinde non credo, Senecam scripsisse: qui athletas novissimos pascit, ac ne novitios quidem aut notissimos, quod Lipsius scribi voluit, aptam sententiam præbere videtur; sed quid scriptum fuerit, non video. [Madvigius *novis cibis* pro novissimos reponendum censet.] — § 6 sine dubio scribendum est: Ne illos quidem inter otiosos numeraveris, qui... occurrunt, quos... admonet: [et] usque eo nimio delicati animi languore solvuntur cet.; particula et, quæ antecedentibus litteris male iteratis orta est, orationem turbat.

Cap. 13, 2 recipiendum videtur, quod librarius cod. Vrat. scripserat: prior scripta esset Ilias an Odyssea, præterea an ejusdem *essent* (cod. A esset) auctoris, alia deinceps cet. — § 4 sqq. clarius apparebit, quo modo sententiæ cohæreant, si sic interpunxerimus: (4) Hoc quoque quærentibus remittamus, quis... conscendere (Claudius... codicariæ vocantur); (5) sane et hoc ad rem pertineat, quod... Messalla dictus: num et hoc... jaculatoribus? (6) Et hoc sane remittatur: num et Pompejum primum in circo elephantorum XVIII pugnam edidisse, commissis more prælii noxiis hominibus, ad ullam rem bonam pertinet? Sed in hac postrema sententia mendum verbo noxiis inesse videtur, quod Lipsius recte animadvertit; nam „ita“, inquit, „vulgo fiebat, et Seneca non nimis intentus scripsit. At Plinius Gætulos cum iis commissos, quos noxæ damnatos non opinor“. (Plinii locus, quem Lipsius designat, est in hist. nat. VIII, 7, 20.) Miror, Lipsium non invenisse, quo modo locus corrigendus esset; nihil enim aliud mutandum, sed duæ litteræ, quæ hoc loco facillime excidere poterant, revocandæ, ut scribatur: commissis

more prœlii (prœli) *innocuiis* hominibus. — § 8 et 9 oratio sic interpungenda est: Hoc scire magis prodest quam Aventinum... addixissent, alia deinceps innumerabilia, quæ... similia? Interrogandi signum necessario ponendum est, quum manifesto Seneca hoc significare velit, hæc omnia æque inutilia esse; nec recte ante verba alia deinceps majus punctum H. posuit, quum etiam hæc verba objecti loco ad scire, quod initio ponitur, pertineant. Pro quam Madvigius an scribi voluit, sed interrogandi signo posito hanc correctionem non necessariam esse arbitror.

Cap. 14, 4 editur: quam multi hesternæ crapula semisomnes et graves illis miseris (codd. miseriis) suum somnum rumpentibus (codd. rumpentes), ut alienum expectent, vix adlevatis labris insusurratum millies nomen oscitatione superbissima reddent? Probo, quod H. contra F. certas superiorum emendationes, quas annotavi, recipit, quamquam, quum comma ante illis miseris... rumpentibus ponat, hunc ablativum absolutum esse putare videtur: dativus est ad verbum reddent referendus. Sed alia restant; nam quum verba: *alicujus somnum expectare* nihil aliud significare possint quam *expectare*, *donec aliquis obdormiscat*, et plane contrarium hoc loco significari debeat, fieri non potest, quin Seneca ita scripserit: suum somnum rumpentibus, ut alienum (somnia) spectent, h. e., alium dormientem spectent, patronum scilicet, quem salutatum veniunt: quæ sententia quam apta sit, nemo non videt. Hæc verba jam supra (de tranq. an. 11, 6) inter se permutata ostendi, idemque multis aliis locis factum est. Deinde verba, quæ sunt: vix adlevatis labris et oscitatione superbissima, inter se pugnare videntur; quare videndum, ne Seneca non labris scripserit, sed *palpebris*, librarii autem oscitantia labris debeatur. — § 5 cod. A habet: Hos in veris officiis morari putamus licet dicamus, qui Zenonem cet. Omnes editores verbum putamus tamquam spurium ejiciunt; sed unde oriri potuerit, quæve causa hujus verbi addendi fuerit, non dicunt. Quare mihi quidem sic potius scribendum esse videtur: Hos in veris officiis morari, *puto*, licet dicamus, qui cet. Verbum *puto*, ut solet, extra constructionem ceteris verbis interpositum est; cfr. de tranq. an. 7, 2: *puto*, intellegis; ep. 92, 1. Quo modo error oriri potuerit, facile perspicitur. Ceterum inde ab his verbis capituli 15 initium faciendum erat.

Cap. 15, 1 in A scribitur: nullius ex his sermo peri-

culosus erit, nullius amicitia capitalis, nullius suspiciosa observatio, in qua scriptura suspiciosa observatio eam significat, quæ aliquem suspectum reddere possit itaque periculum ei creare; et hæc adjectivi significatio multis locis probari potest. Tamen, quamquam hæc scriptura et per se optimam præbet sententiam et suspiciosa observatio aptissime cum sermone periculoso et amicitia capitali conjungitur, omnes editores sumptuosa observatio scribere maluerunt, quasi clientium observatio sumptuosa vocari posset, quod clientes patrono suo certis occasionibus munuscula quædam offerre solerent itemque interdum nomenclatoribus janitoribusque mercedulam penderent. — § 4 Madvigius Adv. II p. 400 n. 1 in hac sententia: nihil non longa demolitur vetustas et movet verbum movet prave superponi longe graviori verbo demolitur ideoque pro corrupto habendum esse dixit, ac nunc *mordet* pro movet reponendum sibi videri mecum communicavit, quod fere probaverim. Tamen conferri velim, quæ in cons. ad Polyb. 17, 3 scribuntur: imperium eversum atque adustum funditus principis mitissimi recreat clementia; nam hic quoque eversum, quod priore loco ponitur, multo gravius est quam adustum, quod sequitur.

Cap. 17, 6 ferri non posse videtur, quod H. scripsit: ni (A: ne) per ipsum mora sit (A: si), cum Jove reponeretur (cfr. Adv. gr. Lat. § 347 b, n. 1), sed pro sit audaciore correctione *esset* scribendum est; deinde verbum addendum esse puto, ut scribatur: civiles *civium* servatorem agitabunt seditiones, quum genetivus a servatorem pendens necessario requiri videatur. [Madvigius scribi mavult: civiles servatorem *r. p.* agitabunt seditiones.]

Cap. 18, 5 scribendum videtur: exitio pæne ac fame constitit... furiosi externi et infeliciter superbi regis imitatio; particula et, quæ in codd. et edd. ante externi additur, quam non apta sit, omnes sentient. — § 6 oratio sic interpungenda est: Quem tunc animum habuerunt illi, quibus erat mandata frumenti publici cura, saxa, ferrum, ignes, Gajum excepturi? summa dissimulatione cet. Nam participium excepturi ad præcedentia referendum esse apparet, quum causam indicet, quare illi non bono animo esse deberent. *)

---

*) § 5 Madvigius eum locum, quem Adv. II p. 401 tractavit, nunc ita potius scribendum esse censet, verbo dicebat transposito et leniter

Cap. 20, 1 scribitur: Cum videris itaque prætextam sæpe jam sumptam, ... non invideris; scribendum erat aut *ne* invideris, quod Bongarsium voluisse video, aut non *in-vidēbis*, quum apud hujus ætatis scriptores non raro futuri indicativus imperativi vi ponatur. Deinde *conterunt* rectius quam *conterent* scribi puto.

§ 11. Consolatio ad Helviam.

Cap. 2, 5 cod. A hanc scripturam exhibet: quæsi de industria in id tempus conjectis malis tuis, ut nihil esset haberes, ubi se dolor tuus reclinaret; inde apparet, librarium hujus codicis aut in archetypo duplicem scripturam repperisse, aut, quod potius crediderim, primum errore esset scripsisse, deinde errore animadverso haberes, quod in archetypo erat, adscripsisse. Hoc igitur verbum retinendum, esset abjiciendum esse censeo.*)

Cap. 5, 1 scribitur: laboravit enim (sapientia) semper, ut in se plurimum poneret, intra se omne gaudium peteret. Pro intra, quod in omnibus fere edd. est, cod. A vita habet; videtur igitur ita potius scriptum fuisse: ut... poneret, *ut a* se omne gaudium peteret, quo loquendi genere Seneca de tranq. anim. 9, 2; de benef. VII, 1, 7; epist. 80, 5; 119, 2 usus est.

Cap. 7, 4 editores ante F. sublato errore ex litteræ *s* geminatione orto sic scribebant: alios excidia urbium suarum...

---

correcto: Modo modo intra paucos illos dies...ferens, quod p. R. susperstite, *dicebant* (cod. A: quod dicebat R. p. superstite) septem aut octo certe dierum cibaria superesse.

- *) § 4 Hauptius nuper Bentleii correctionem commendavit, qui sic scribi voluit: Crevisti sub noverca; quam tu quidem omni obsequio et pietate, quanta vel in filia concipi (codd. conspici) potest, matrem fieri coegisti: nulli tamen oet. Sed nihil difficultatis codicis scripturæ inesse arbitror, modo verbum conspiciendi recte accipiatur; nam hoc loco idem significat quod *admirari*, quo sensu etiam de provid. 4, 5 ponitur et passivæ formæ multis locis. Hoc modo verbo accepto etiam vel particulam recte positam esse apparet, quæ superiores usque ad Muretum editores, qui conspiciere ita accipiebant, quasi idem esset quod *videre*, adeo offendit, ut pro ea vix substituerent.

n *aliena* (codd. *alienas*) spoliatos suis expulerunt, quod verissimum esse puto. Nam præterquam quod jam ideo parum recte *alienas* scribitur, ut urbes intelligendum sit, quia coloni non semper in *alienas* urbes jam exstantes demigrabant, sed ipsi plerumque novas condebant, ostendit etiam, quod sequitur, spoliatos suis, ubi suis neutri generis esse apparet, necessario *aliena* scribendum esse.*) — § 10, ubi cod. A manifesto mendosam scripturam exhibet: permixta omnia et instituta sunt, ad scripturæ vestigia *insitiva* propius accedere videtur quam *insiticia*, quod ex Pinciani conjectura editores scripserunt.

Cap. 8, 4 scribendum videtur: mundus hic, quo... genuit, *et* animus cet.; nam asyndeton hoc loco vix ferri potest. — § 6 ne anaphora in uno membro turbetur, revocata particula dum, quæ facile omitti poterat inter tardius et spectare, scribendum arbitror: *dum* spectare... *stellas micantes* cet.

Cap. 10, 1 certo scribendum esse credo: Quantum enim est, quod in tutelam hominis necessarium *st*, non sit, *cujus* conjunctivi plane nulla causa esse videtur. — § 3, ubi scribitur: undique convehunt omnia nota fastidienti gulæ, dubitari vix potest, quin scriptura corrupta sit. Nam sive hæc vocabula: omnia nota objecti loco ad verbum fastidienti referas, moleste objectum verbi convehunt desideratur; sive ea a convehunt pendere arbitreris, jure quæras, cur *nota* demum omnia convehi dicantur; nec melius res habebit, si omnia ad convehunt, *nota* ad fastidienti referas. Facillima correctione locum sanari posse puto; scribendum enim: undique convehunt

---

*) Hujus generis errores jam supra non paucis locis commissos esse ostendi; sed quattuor exempla brevissime hic addere juvat. De clem. I, 9, 7 scribendum est: Gavisus *ibi* (codd. *sibi*), quod advocatum invenerat, uxori... gratias egit; de benef. IV, 32, 3: at ego scio *ali* (c: alii; sic Naz. p. m.; H. alio) me istud dare, *ali* (codd. alio) olim debitum solvere; epist. 8, 10: hunc versum a te dici non paulo melius *et* adstrictius meminì (sic jam ante F. edebatur; codd. sed); epist. 77, 5: adolescens... morbo et non insanabili correptus *et* (codd. sed) longo et molesto et multa imperante. Accedat locus Vell. Patere. I, 2, 2, ubi scribendum videtur: (Codrus) immixtus... castris hostium, de industria *imprudenti* (edd. imprudenter) rixam iniciens (v. ciens), interemptus est.

omnia, nota *ignota*, fastidienti gulæ. Verbum fastidendi cum Hauptio absolute positum esse puto, ut fit epist. 2, 4; de asyndeto (nota ignota) jam supra p. 35 n. dixi et prorsus simile exemplum ex cons. ad Marc. 12, 4 attuli. Hanc emendationem multo leniorem esse apparet quam aut Haasii aut Hauptii, qui nota deleri vult. — Paulo post, ubi in cod. A scribitur: invitatus enim sanatur et, si remedia ne coactus quidem recepit, interim certe, dum non potest illa, nolenti similis est, vitiata esse scripturam mihi persuasum est; primum enim pronomen illa molestiam creat, sed tamen hoc verbum delere, quod omnes editores fecerunt, audacius quam verius esse judico, præsertim quum ne sic quidem locus sanetur; nam verba, quæ sunt potest et nolenti, nimis infinite ponuntur, apparetque, infinitivum ad hæc verba desiderari. Quo modo scriptura corrigenda esset, Madvigius mihi dixit, nam ipse parum recte alia tentaveram; Senecam enim sic scripsisse putat: si remedia ne coactus quidem *recipit* („neque enim tali homini paupertas remedium fit, quod sua voluntate ad cupiditates vincendas recipit, sed tantummodo vis cupiditatem impediens“), interim certe, dum non potest *velle*, nolenti similis est. „Potest sane concupiscere, sed nihil suscipere potest cupiditatis explendæ causa; id acuminis causa sic dicitur: non potest velle, itaque similis est nolenti“. (Recipit jam superiores vulgo edebant.) — § 11 ex duobus codd. dett. et antiquissimis editionibus hanc scripturam revocandam esse censeo: naturæ satis est etiam *parvum* (codd. parum).

Cap. 12, 3 nunc ex cod. A editur: O! quanta illos caligamentum, quanta ignorantia veritatis exercet, quam voluptatis causa imitantur; quæ scriptura corrupta esse videtur. Ita enim vocabulum veritatis rectam bonamque rerum constitutionem veramque felicitatem significare debet, eamque paupertatem esse Seneca sentiat necesse est: alioquin enim sententia relativa: quam... imitantur intelligi non potest. Sed neque tam brevi veritatis appellatione Senecam hoc significare potuisse arbitror neque paupertatem, quamvis eam ferri posse putaret, rectum rerum hominis statum vocare. Quare ad sensum rectum erat, quod editores ante F. scribebant: quanta ignorantia veritatis (h. e. ignorantia ejus, quod re vera concupiscendum fugiendumque sit) exercet, *qui fugiunt, quod voluptatis causa imitantur*, sed de iis verbis, quæ addiderunt, dubitari potest; verum

hariolari in tam incerta re non libet. [Madvigius Senecam ita scripsisse suspicatur: ...exercet! *Inopiam* vol. causa im.]

Cap. 13, 1 scribendum puto: paupertas tolerabilis est, si ignominia *abest*; nam conjunctivi absit, qui in codd. est, plane nulla causa esse videtur, et potuit inde oriri, quod in antecedenti sententia mutes librarius inveniebat. — § 2, ubi Madvigius sic scribi voluit: ex quo pectore *eum* metum ejeceris, ego ante, quam hoc vidi, *ejus* ante ejeceris addideram. — § 6 Seneca sic scripsisse videtur: humilis et projectus animus *est* (codd. sit) isti contumeliæ opportunus: qui vero cet. Nam conjunctivus concessivus hic locum non habet et propter particulam vero (quæ si abesset, melius ferri poterat), et quod Seneca paullo ante eandem sententiam affirmative his verbis enuntiavit: nemo ab aliis contemnitur, nisi a se ante contemptus est. — § 7 præter omnem necessitatem H. præpositionem ob delesse arbitror. [Sic etiam Schultess.] — § 8 denique Senecam scripsisse puto: si magnus vir cecidit, magnus *jacet*; neque enim video, quo modo perfectum tempus jacuit, quod in codd. est. defendi possit, et mendum facile oriri poterat.

Cap. 14, 3 scribendum esse suspicor: tu patrimonia nostra sic administrasti, ut tamquam *tuis* (neutri generis; codd. in *tuis*) laborares, tamquam alienis abstineres; *tuis* dativus est eodem modo positus, quo cap. 10, 2 scribitur: *viitiis*, non *usibus*, laboratur.

Cap. 15, 1 scribitur: ubi colloquia...? ubi studia...? ubi ille occursus. Postremum quoque verbum Senecam pluraliter dixisse puto scribendumque: ubi *illi* occursus.*)

---

*) Cap. 16, 4 optimam loci interpungendi rationem Schelius apud Gronovium proposuerat, eamque superiores secuti erant; F. eam deseruit ac ne commemoravit quidem. Scribendum est: unicum tibi ornamentum, pulcherrima...forma, maximum decus visa est pudicitia, ut hæc omnia verba: ornamentum, forma, decus prædicati loco ad subjectum pudicitia referantur. — § 6, ubi scribitur: flentibus tamen circa se et fatum ejus execrantibus interdixit, ne fortunam accusarent, quæ sibi filios Gracchos dedisset, Hauptius nuper Bentleii conjecturam ademisset pro dedisset scribentis commendavit eamque iis firmari putavit, quæ paullo post leguntur: mater et funera (Gracchorum æstimavit); sed primum hæc correctio violentissima est, deinde non necessaria. Scilicet

Cap. 18, 4 scribitur: nihil tam magnum, nihil tam recens in cujusquam pectore fuerit, quod non circumfusus ille permulceat. Sed adjectiva, quæ sunt magnum et recens, non satis rem significare videntur, scilicet dolore pectus angi; quare videndum est, ne Seneca scripserit: nihil tam magnum, nihil tam recens in cujusquam pectore *furit* cet. Nam etiam luctu et dolore homines furunt, doloremque ipsum furere v. c. Vergilius (Georg. III, 457) dixit, alii alia similia. Verbo furit apte permulceat contrarium redditur. (Etiam de benef. VII, 19, 8 in cod. Naz. fuerit pro furit scriptum est.) — § 6 sic interpungendum est: nihil de condicione mea querar, fuerim tantum (h. e. *dummodo fuerim*)...piamentum; conferatur locus de vit. beat. 1, 4, quem supra p. 26 tractavi. — § 7 in cod. A scribitur: tene in gremio cito tibi daturam pronepotes Novatillam; in dett. codd. editionibusque omnibus post gremio pronomen tuo additur, cujus nullum in A vestigium esse dicitur, si vere F. ejus scripturam indicavit. Certum est, codicis A scripturam rectissime habere nec illo pronomine addito opus esse; et in cod. Gryphisw. cito non legitur, ut tuo ex hoc verbo errore ortum esse credere possis.

Cap. 19, 3 in cod. A optime sic scribitur: tu ad illam te, quicquid cogitaveris, confer; sententia relativa: quicquid cogitaveris paullo post hac divisione explicatur: sive servare istum habitum voles, sive deponere. Editores omnes certe præter necessitatem, ut nihil gravius dicam, et post te adjecerunt. — § 5 librarium cod. Gryphisw. recte scripsisse arbitror: O! quam *multorum* egregia opera in obscuro jacent! In cod. A ceterisque multarum scribitur, sed quamquam Seneca de femina optimi exempli loquitur, tamen hæc sententia ad universam humani generis condicionem spectat, ideoque masculinum genus verius est (cfr. ad cons. ad Marc. 17, 7).

Cap. 20, 1 hæc codicis A scriptura retinenda erat: non

---

ita Gracchorum funera Cornelia æstimasse dicitur, ut in ipsis funeribus æstimaret, quales viri fuissent, qualesque eos sibi fortuna dedisset: quod maximum sane solatium erat feminæ laudis cupidæ. Præterea, si vera esset Bentleii sententia, etiam alter locus, qui est cons. ad Marc. 16, 3, corrigendus erat, ubi eadem Cornelie sententia sic enuntiatur: numquam...non felicem me dicam, quæ Gracchos peperit.

quia illi minus cari sunt (vulgo sint scribitur), sed quia naturale est cet. Cicero sane in tali sententia conjunctivum posuisset, sed hunc usum Seneca non observat, velut indicativus his locis post non quia ponitur: de const. sap. 12, 3; de vit. beat. 24, 3; 26, 5; de benef. I, 3, 7; III, 7, 3; IV, 16, 1 (in oratione obliqua); 26, 2; 32, 2; 36, 1; V, 19, 6; VI, 4, 4; 16, 4; 25, 1; quæst. natur. I prol. 6 et 16; V, 17, 1 (ubi, quum bis hæ particulæ ponuntur, altero loco indicativus, altero conjunctivus offertur, ut fere dubitem, an corrigenda scriptura sit, *sunt* pro *sint* reposito); VI, 2, 9; epist. 78, 6; 79, 2; 81, 20; 86, 1; 87, 26 et 31 (in orat. obl.); 92, 11; 105, 5; 106, 1; 123, 6. Con-junctivum (præter illum quæst. nat. locum, quem jam attigi) non nisi uno loco notavi, qui est epist. 122, 14.

§ 12. Consolatio ad Polybium.

De singulari hujus libelli condicione, quod ad codicum manu scriptorum rationem attinet, conferenda sunt, quæ supra p. 38 exposui. Ea me movit, ut postremo demum loco eum pertractare constituerem, quum in codice Mediolanensi ante libellum consolationis ad Helviam scriptum insertum fuisse appareat, ubi etiam nunc parcissimæ ejus reliquæ supersunt.

Cap. 1, 4 codicis B scriptura retinenda est: Maximum ergo solatium est cogitare, id sibi accidisse, quod omnes ante passi sunt omnesque passuri. Deinde scribendum puto: et ideo mihi videtur rerum natura, quod gravis-simum *faceret*, commune fecisse; nam plusquamperfectum (fecerat), quod in codd. est, non recte habere videtur; ideoque ante F. fecit vulgo scribebant. Sed conjunctivus facile defendi potest, et imperfectum tempus verissimum esse apparebit, si locum pæne geminum comparaverimus, qui est cons. ad Helv. 11, 1: nihil homini natura, quod necessarium faciebat, fecit operosum.*)

---

*) Cap. 2, 2 in omnibus codicibus esse videtur, quod H. edidit: adhuc videbaris eum hominem continuisse, qui cet.; sed hanc scripturam pravam esse certum est, quum *continere* nusquam idem quod *tueri* significet, quo sensu necessario accipiendum est, ut locus intelligi

Cap. 3, 1 mihi quidem Seneca sic potius scripsisse videtur: dignus fuit ille te *frater* (h. e., dignus, quem tu fratrem vocares) quam hoc modo: dign. f. i. te fratre (h. e., qui te fratrem haberet). Firmari hoc eo videtur, quod sequitur: ex indigno fratre.

Cap. 4, 1 in cod. B scribitur: nihil umquam ulli parcunt nec remittunt, quod retinendum esse puto, quamquam accusativus pronominis (nihil) non eodem modo cum verbis parcunt et remittunt coniungitur; certum est, verbum parcunt interpretamenti speciem non habere. — Deinde in eodem codice est: facilius enim nos illis dolor iste adiciet quam illos a nobis reducet, quam scripturam F. retinuit, nisi quod praepositionem *a* omisit, inde eam ortam esse ratus, quod librarius significare voluerit, alibi illas legi; sed quo modo pronomen masculini generis explicandum esse senserit, non dixit, puto autem, eum *mortuos* significari arbitratum esse; de quibus 'nihil in proximis dictum est, ut hoc ἀπὸ νοινοῦ intelligendum esset, quod fieri non potest. H. scripturam olim vulgatam retinuit: facilius enim nos illi dolor iste adiciet quam illum nobis reducet; sed a vestigiis codicum longius discedit. Emendandi ratio incerta est, sed hoc tamen persuasum mihi est, pronomine illis fata significari; videndumque, ne Seneca sic scribere potuerit: facilius enim nos illis dolor iste *addicet* (tamquam severo creditori, cui debitum solvere cogimur) quam *illa* a nobis reducet (et removebit). Quum librarius primum errore illos scripsisset, mendo animadverso litteram *a* adscripsit sine dubio litteris *os* notatis (illo^{sa}); alius deinde librarius hanc scripturam ita mutavit, ut praepositionem *a*, quum bis scripta esse ei videretur, tolleret. (Eodem ergo modo hoc mendum ortum est, quo cons. ad Helv. 19, 6 (17, 5 F.): in contumeliosas praefectorum; de ira III, 36, 4 (3): vide ne non tantum an verum sit, de vit. beat. 22, 3 (2): parva sunt aī et subduci... possunt, qui

---

possit. Superiores, F. quoque, sic scribebant: adhuc videbaris ab eo homine (Madvigius mavult: in eo hom.) te continuisse, sed haec scriptura et nimis a vestigiis in codd. servatis discedit nec satis gravem sententiam efficere videtur; expectabam tale aliquid, quale hoc est: videbaris eum hominem fovisse; sed quid Seneca scripserit, non invenio.

loci jampridem correcti sunt; præterea epist. 90, 7 in cod. Bamb. scriptum est: e caucasis (id est *çaucasis*) lectos pro et *casis* tectos (cfr. § 10); denique apud Val. Max. V, 4, Ext. 5: ultimumas jam solitudinis.)

Cap. 6, 2 veri simile mihi quidem videtur, Senecam scripsisse: omnes scient, . . . utrumne statim *perculsus* arma submiseris cet., ut cap. 8, 3 et 12, 2, non percussus. — § 5 difficilis est locus, qui in cod. B aliisque sic scribitur: Non licet tibi, inquam, flere: ut multos flentes audire possis, ut periclitantium et ad misericordiam mitissimi Cæsaris pervenire cupientium lacrimæ tibi tuæ adsiccandæ sunt. Hanc interpungendi loci rationem, quam ex superioribus edd. sumpsi, solam veram esse credo, neque enim facile duæ sententiæ ab ut incipientes inter se divelli possunt; deinde etiam hoc certum est, verbum adsiccandæ sunt, quod H. præter necessitatem mutavit, cum superioribus, etiam F., retinendum esse: quo verbo et Columella et Seneca interdum utuntur (epist. 85, 29 et quæst. nat. IV, 2, 28.) Quod ad ceteram loci scribendi rationem pertinet, apparet, quædam desiderari, ideoque in nonnullis codd. admittantur post lacrimæ additur, in aliis possint: quæ ex interpolatorum ingenio profecta esse facile apparet. Posteriores scripturam Hauptius nuper ita defendit, ut diceret, infinitivum adsiccari ex eo, quod sequitur, adsiccandæ sunt, ad verbum possint intelligendum esse; sed recte Madvigius hoc fieri posse negare videtur; et accedit, quod verbum possint non facile omitti potuisse videtur. Quare fieri potest, ut lacuna potius sic explenda sit: ut multos flentes audire possis, ut . . . cupientium *lacrimas videre*, lacrimæ tibi tuæ adsiccandæ sunt; sed incertum hoc esse concedo.

Cap. 7, 1 addito pronomine, quod ægre desidero, et quod facile excidere potuit, scribi velim: Hæc tamen etiam nunc *te* levioribus remediis adjuvabunt; in codd. DE ante remediis additum est, quod æque verum esse potest. Paullo post retinenda est interpunctio vulgata: illi, si quis modo est fabulis traditus, cujus cet.; comma, quod H. post est posuit, intolerabile est. — § 2 in his: ex quo se Cæsar orbi terrarum dedicavit, sibi eripuit (nam sic in B scribitur), præter necessitatem H. pronomen se post sibi adjecit, quod facile ex præcedenti sententia intelligitur; cfr. de ira II, 36, 3; de tranq. an. 5, 4; epist. 62, 2; 71, 28. — § 4 cod. B hæc tantum habet: Adice

nunc, quod, cum semper prædices cariores sunt fas tibi non est cet.; ea scriptura, quam editores receperunt, in solis codd. DE reperitur, in aliis multo plura ad locum manifesto lacunosum explendum addita sunt. Quid Seneca scripserit, non reperio, ne hariolari quidem volo; sed scripturam vulgatam falsam esse persuasum mihi est, quum propter ea, quæ sequuntur (ubi Seneca ostendit, Polybio Cæsare salvo omnia sua salva esse), potius talis sententia expectanda esset, qualis hæc est: cum semper prædices, Cæsarem tibi omnibus cariorem esse.

Cap. 8, 1 adhiberi poterat melior interpungendi ratio: nam quamdiu . . . , nullum illa ad te inveniet accessum, omnia in te Cæsar tenebit; cum ab illo discesseris, tunc cet. — § 2 in B scribitur: tutum id exit omne tempus, quod illis tuendum commiseris, ubi præsens tempus ferri non posse et futurum requiri omnes editores intellexerunt; quare superiores ex ceteris codd., ut videtur, *erit* scribebant, quod probandum ego quoque puto; H. autem præf. vol. II p. VI exiet scribi malle se dixit ibidemque has verbi *eundi* formas a Seneca adhibitas esse ostendere conatus est; sed exempla, quibus usus est, aut prava aut valde incerta sunt. Nam quæst. nat. III, 10, 4 recte superiores edebant: non tantum aer in ignem transit, sed numquam sine igne est (— detrahe . . . durabitur—); et *transit* aer in humorem, sed . . . est; et aera et aquam facit terra, sed cet.; hoc loco futurum tempus (transiet, quod in omnibus codd. est) ferri non posse satis ostendit, quod paullo ante transit, paullo post facit ponitur. Deinde in Ludo de morte Claud. 3, 1 corruptam cod. Sangall. scripturam Junius multo lenius sic correxit, ut scriberet: nec umquam tandem cruciatus *cesset* (codd. esset; H. exiet). De benef. I, 2, 3, ubi in Naz. scribitur: si reddet aliquid, lucrum est, si non reddet, damnum non est, non rediet bis scribendum est, ut H. vult, sed aut redit, quod vulgo editur, retinendum, aut reddet servandum, *aliquis* pro aliquid substituendum. Ibid. II, 1, 2 Naz. habet: proximus est a negante, qui dubitavit, nullamque iniet gratiam; sed hic quoque *iniit* aut *init* aptius videtur, et codicis Naz. testimonium eo minoris momenti est, quod in hoc codice pro terminatione it sexcentis locis & scribitur (ut hoc loco ini&), quod deinde m. sec. plerumque, non tamen semper, in it mutavit. Ep. 17, 9 valde incerta res est, sed superiorum scripturam retinendam censeo: si necessitates ultimæ inci-

derint, jamdudum exhibit (P. exhibet, p. exiet) e vita; denique ep. 113, 20 H. conjectura exiet pro corrupto exegit reposuit, sed quum ut sequatur, facilius *exigitur* scribi posse puto. Certe, quum ejusmodi solis argumentis H. uti potuerit, audacius mihi hunc usum Senecæ tribuere videtur. — § 3 scribendum puto: Non audeo *eo* te usque producere; in codd. eo omissum est, ab editoribus vulgo post usque additur.

Cap. 9, 7 scribendum videtur: in hoc tam procelloso et *ad* (codd. in) omnes tempestates exposito mari; nam ita ad post expositus pluribus locis invenitur (ut cons. ad Marc. 9, 3; quæst. nat. I, 16, 4; Suet. Cæs. 49), in vero certe apud Senecam nullo loco sic ponitur.*)

Cap. 13, 3 pravissime H. et F. scripserunt: viderit qualem volet esse et æstimet causam meam; nam in indirectis interrogationibus Seneca ut ceteri optimæ ætatis scriptores semper conjunctivum posuit (sicut post videris ep. 96, 4 est), quamvis hic illic editores, etiam H., indicativum ei obtrudere ausi sint.**)

*) Cap. 11, 6 sine dubio ex edd. ante F. revocandum est: ne commiseris, ut, quisquis *exempto* modo (sic Madvigius, codd. exemplo ac modo) scripta tua *mirabatur*, quærat cet. Futurum mirabitur, quod ex plerisque codd. (non tamen B, qui mirabiliter habet) F. et H. posuerunt, quam perversum ad sensum sit, facile apparere puto; nam de iis aut solis aut certe præcipue in hac re cogitandum erat, qui ante hoc tempus Polybii scripta legerant miratique erant, non de iis, qui aliquando ea lecturi miraturique erant. Eorundem temporum permutatione apud Vergil. Æneid. X, 494 scriptura corrupta est, ubi sine dubio scribendum est: Haud illi *stabant* (codd. stabunt) Æneia parvo hospitia; nam Pallantis mors significatur.

**) Velut quæst. nat. II, 22, 3 omnes scripserunt: vides enim, quantum fervorem censura sunt (pro *sint*) corpora horum transitu trita (at ibd. cap. 29: vides enim, quanto vocaliora sint vacua quam plena); VI, 23, 4 F. et H. Callisthenes... describit, quemadmodum Helice Burisque mersæ sunt, quis illas casus in mare vel in illas mare inmersit ediderunt, ubi superiores, quod etiam magis mirandum est, sunt pro *sint* prave retinebant, recte autem *inmiserit* scribebant; VII, 25, 1 (24, 2) F. et H. revocarunt, quod jampridem emendatum erat: multa sunt, quæ esse concedimus; qualia sunt (pro *sint*), ignoramus. Notandum est, hæc exempla ex iis Senecæ libris esse, in quibus codicibus non optimæ notæ utimur.

Retinenda est codicis B scriptura, quæ verissima est, modo recta interpungendi ratio adhibeatur, quæ hæc est: Viderit; qualem volet esse, (sc. talem) existimet causam meam. De verbo viderit hoc modo absolute posito hæc exempla plane similia conferri velim: de benef. II, 14, 3; VII, 18, 2; Ovid. trist. V, 2, 43. Possumus sic interpretari: „det bliver hans sag, det vil jeg overlade til ham“. (Cap. 14, 4 in his verbis: et quam inpatiens juris æqui...intercessit sine dubio pluribus mendis scriptura laborat; sed quo modo corrigendus hic locus sit, non video.)

Cap. 15, 1 Senecam scripsisse arbitror: vixit superstes optimo fratri, quem fortuna in hoc *erexerat*, ne cet. In codd. *erexerat* scribitur; sed jacentem aut afflictum *erigimus* (cfr. cap. 6, 5; 13, 2), de quo hoc loco non agitur, *evehi* autem de altiore fastigio adipiscendo sæpius ponitur, idque hic significandum est. Saltem, si *erexerat* verum esset, paullo post dicendum erat: ne minus alte eum *rursus* dejiceret.

Cap. 16, 5 ex codd. editur: ibit violentior per omnia, sicut solita est semper; sed quo modo comparativum defendi posse putent, non intelligo, nec dubito, quin Seneca scripserit: ibit *violenter* per omnia. — § 6, ubi editur: discat ab illo clementiam atque sit mitissimo omnium principi mitis, verbum sit nonnisi in duobus codd. interpolatione licenti laborantibus est, in ceteris omnibus aut plane desideratur aut aliud (velut esse aut fieri) pro eo suppletum est. Ni fallor, Seneca eodem modo, quo factum est § 5, eundi verbo usus scripsit: discat ab illo clementiam *eatque* mitissimo omnium principi mitis.

Cap. 17, 2 scribendum videtur: quamvis *sint* in aliis rebus dignitatum...discrimina; nam quum in ceteris codicibus, quos quidem F. diserte memorat, præter Vrat. verbum *sint* non scribatur, veri similis est, hoc verbum inter quamvis et in omisum esse quam aut post rebus, ubi librarius cod. Vrat. supplevit, aut post discrimen, ubi in edd. fere additur. — § 6, ni fallor, scribendum est: luctum suum...intempestivis *sevocare* lusibus, quum in A ceterisque codd. *vocare* scribatur; similiter cons. ad Helv. 17, 2 dicitur: (adfectus doloris) occupationibus abductus est.

Cap. 18, 2 scribendum videtur: per *constructiones* lapidum; nam singularis numerus (constructionem) in uno vocabulo inter cetera pluralia jure offendit. — Paullo post cur H. quattuor

verba quippe et ipsa intereunt uncis incluserit, non intelligo. — § 4 scribitur: Noli ergo contra te ingenio uti tuo, noli adesse dolori tuo. Potest quidem eloquentia tua, quæ parva sunt, adprobare pro magnis, rursus magna attenuare et ad minima deducere; sed alio ista vires servet suas, nunc tota se in solatium tuum conferat. Num igitur in hoc consolandi munere plane nullis viribus eloquentia Polybii uti debet, quum alio eas servare jubeatur? Perversissimum hoc est, nec dubito, quin Seneca scripserit: sed alio *istas* vires (quibus hæc efficere potest, ut magna extenuet, parva extollat) servet suas. — Paullo post in hac sententia: aliquid enim a nobis natura exigit, plus vanitate contrahitur nimis indefinite pronomen aliquid mihi positum esse videtur, vereorque, ne post nobis genetivus *doloris* aut *mæroris* errore librarii omissus sit.

Ad finem tandem hujus disputationis perveni. Sed antequam desino, facere non possum, quin Madvigio V, C, præceptorī meo carissimo, gratias agam, qui, ut semper studiorum meorum fautorem benevolum se præbuit, ita in hoc quoque libello elaborando sæpe mihi consilio prudenti adfuit sæpiusque erranti rectam viam monstravit.

ADDENDA ET CORRIGENDA.

- p. 11 v. 17 *post habere addi velim*; et tamen ibd. 1, 4 omnes editores me-
hercule scripserunt.
- p. 17 v. 21 *scrbd.* 10, 2 (1).
- p. 18 v. 9 *hæc exempla addi velim*: de vit. beat. 3, 4; 4, 3; 6, 1; 12, 2; 14,
3; 25, 5; de tranq. an. 2, 6; 3, 3; de brev. vit. 18, 5; cons. ad
Polyb. 1, 2; 15, 5.
- p. 35 n. v. 11 *add.*: ep. 85, 19: perfectum habet, inexsuperabile.
— v. 12 *add.*: de tranq. an. 11, 3: do, cedo;...reddo, re-
stituo.
- p. 41 v. 16 *scrbd.* 22, 5.
- p. 45 v. 19 *et ante tribunalia delendum est.*
- p. 46 v. 4 *scrbd.* mutis invideo. — v. 5 *scrbd.* de ira I, 3, 5. — v. 35
scrbd. III, 15, 2. — v. 39 *scrbd.* ad Marc. 1, 8.
- p. 58 v. 4 *pro memoriter scrbd.* ex memoria.
- p. 73 n. v. 3 a. i. *versus pro versu scrbd.*
- p. 88 (de ira II, 11, 2) *non recte de veritate scripturæ* (ira timetur a plu-
ribus) *dubitasse me arbitror*; nam Seneca interdum plures *pro vulgo*
dixisse videtur, velut cons. ad Helv. 6, 1 et 4; 16, 3; ep. 99, 12.
- p. 90 v. 15 *scrbd.* Vell. Paterc. I, 17, 5.
- p. 96 v. 2 a. i. *scrbd.* avaritiam.
- p. 111 n. v. 3 *pro vulgo scrbd.* nunc.
- p. 114 (cons. ad Marc. 18, 5) *fort. scrbd.* aliæ ripis lacuum amniumque
(lacuūamniūq.) pavidæ circumfunduntur.
- p. 127 v. 3 a. i. *scrbd.* cap. 20, 1.
- p. 139 v. 3 a. i. (text.) *scrbd.* cap. 4, 6.
- p. 141 v. 20 *scrbd.* de clement. I, 13, 3.
-

APPENDIX CRITICA.

Ubi certus scripturæ, quam hic recipiendam esse significavi, auctor apud F. non nominabatur, si editores inde ab Erasmo ante F. omnes aut certe plerique sic scripserant, hoc litteris *vg.* appositis indicavi; sin autem pauci modo eam habere videbantur, ejus editoris nomen apposui, quem primum ita edidisse reperiēbam. In nominibus auctorum indicandis siglis hisce usus sum:

<i>B.</i> = Bentleius.	<i>Gr.</i> = Gruterus.	<i>M.</i> = Muretus.	<i>P.</i> = Pincianus.
<i>E.</i> = Erasmus.	<i>H.</i> = Haastus.	<i>Mg.</i> = Madvigius.	<i>R.</i> = Rubenius.
<i>F.</i> = Fickertus.	<i>Hp.</i> = Hauptius.	<i>Mich.</i> = Michaelis.	<i>S.</i> = Schultessius.
<i>G.</i> = Gronovius.	<i>L.</i> = Lipsius.	<i>Mi.</i> = C. F. W. Müller.	<i>W.</i> = Wælflianus.

( ) inclusi, quæ præter codicum auctoritatem addita sunt; [ ], quæ delenda sunt.

Ceterum peculiari signo non significavi, quæ jam alii, velut Hauptius et Madvigius, ex superiorum editionibus revocanda esse dixerunt.

§ 1. De providentia.

Cap. 1, 1 mundus regeretur <i>E.</i> — ac-	Cap. 3, 2 in egest. deduci, liberos..
ciderent <i>vg.</i>	ecferre <i>vg.</i>
4 sed quereris <i>vg.</i>	3 quid ego istum m. a. a. ? <i>vg.</i>
Cap. 2, 7 non miror, si..inpetum ca-	Cap. 4, 1 Prosperæ res et in plebem..
piunt spectandi m. v. <i>P.</i>	<i>Hp.</i> (<i>W. S.</i>)
9 si (eo) convertere a. v. <i>Gæ-</i>	7 grave est temeræ cervici ju-
renzius.	gum <i>M.</i>
12 mors initur <i>vg.</i>	10 perniciosissima felic. int. est
Cap. 3, 1 fato ista sic ire et ead. l. b.	<i>W.</i>
e. <i>Mg.</i>	

§ 2. De constantia sapientis.

Cap. 2, 1 victores omnium terrorum <i>L.</i>	Cap. 5, 5 virtute (salva) sua salva
2 orbis inter tres divisus <i>W.</i>	sunt <i>Mg.</i>
Cap. 3, 5 ..penetrabilis. Quomodo..	6 Megara <i>P.</i>
<i>vg.</i> — collegit <i>vg.</i>	Cap. 6, 1 hostis [et] ille <i>vg.</i>
Cap. 4, 1 nocere (ei) intendunt <i>G.</i>	3 sed [si] prodit in med. <i>Mg.</i>
2 demissis..catenis <i>vg.</i>	— ..putet esse, (se) quo-
3 vires sapientiæ ostendat tran-	que <i>Mg.</i>
quillitas <i>Hp.</i> (<i>Mg.</i>)	Cap. 7, 1 dicas, ita ut soles <i>vg.</i>
Cap. 5, 4 nihil fortunæ credidit <i>W.</i> —	6 depellere <i>vg.</i>
non habent locum <i>vg.</i> — in-	Cap. 8, 3 alia tolerabimus, damna <i>vg.</i>
concussa, sic..indurata, ut <i>P.</i>	Cap. 9, 1 sævit et in vilia <i>Mg.</i>

II

Cap. 9, 2 lat. patere materiam (in) illis <i>Mg.</i> — potentiorum odiis <i>Mg.</i> — lucrum alicui exc. est. <i>vg.</i> 3 movet et inpellit <i>B.</i> 4 nec quicquam ideo. . <i>vg.</i> Cap. 10, 1 exsequi possumus <i>vg.</i> 3 quorum pars major <i>vg.</i> 4 quæ non sentias, perpeti <i>vg.</i> Cap. 11, 3 qui probra . . effundant <i>vg.</i> Cap. 13, 4 tibi non contingit <i>Curio.</i> 5 non poterit umquam <i>vg.</i>	Cap. 15, 3 Quære et. . .refugienda: non . . <i>Mg.</i> Cap. 16, 3 sed tantum consipiente <i>R.</i> Cap. 17, 3 scurram fuisse [et] venustum <i>vg.</i> — pudere dederat <i>P.</i> Cap. 18, 1 contumeliosus mira libidine ferebatur <i>H (Mg.).</i> 4 contumelias putabat <i>M.</i> — ut sunt. . .cupidissimi. Iratus. . <i>vg.</i>

§ 3. De ira lib. I.

Cap. 2, 2 in cruce membra distendere <i>L.</i> 3 populos capitis damnatos + <i>Mg.</i> 6 ne sciunt quidem, cur irascantur <i>Gr.</i> Cap. 4, 3 ultra. .aversationes non exeunt <i>vg.</i> Cap. 5, 2 aliorum commodis v. i. s. <i>vg.</i> Cap. 6, 2 si ne [ad] hoc quidem respondet <i>Mg.</i> 4 et quia vivi noluerunt prodesse <i>Hp. (Mg.)</i>	Cap. 11, 1 ira est necessaria“. Nusquam. . <i>vg.</i> Cap. 12, 1 inquit <i>sine uncis vg.</i> — Quid autem times <i>vg.</i> Cap. 16, 2 carcer adhibebitur <i>vg.</i> 4 si int. val. exercitus ut (<i>Mg.</i>) sciens a. d. divitis <i>Gærenzius.</i> Cap. 17, 5 deinde deficit <i>vg.</i> Cap. 19, 1 contra voluntatem suam <i>vg.</i> Cap. 20, 4 Quid adicit? <i>vg.</i>

§ 4. De ira lib. II.

Cap. 2, 4 . sonus; movet. .adspectus, iidemque adridemus. . <i>Mg.</i> 5 animorum moveri nolitum <i>P.</i> Cap. 5, 2 parata est. .vel accipere <i>L.</i> Cap. 6, 1 Quid si dicat, virtutem <i>Mg.</i> Cap. 10, 3 alter alteri vit. ex. <i>M.</i> Cap. 11, 2 nec hoc sapientia dici velit, quod feræ, sapientis quoque telum esse, timeri <i>Mg.</i> 4 ut venenato bestiæ pestiferæ morsu <i>Hp.</i> 5 ab ipso effectu dicta formido <i>vg.</i> Cap. 18, 1 . .conspicere. Ut vitemus, quædam. . <i>Mg.</i> Cap. 19, 1 proinde [in] aliquo magis i. i. <i>Mg.</i> Cap. 20, 1 amoresque, (et) quicquid aliud <i>vg.</i> 2 implendi sunt <i>vg.</i>	Cap. 21, 9 retulere mox [in] adulescentium mores <i>Hp.</i> Cap. 23, 1 interroganti, equis superesset <i>Mg.</i> 3 quo rarior autem moderatio <i>P.</i> Cap. 25, 1 obturbavit <i>MI.</i> 2 . .facere. Idem habere se pejor questus est <i>Mg.</i> Cap. 28, 1 . .peccemus, quo adicimus . . <i>vg.</i> 4 . .incurrunt.“ Utique aliquo defungendum est <i>Mg.</i> Cap. 29, 2 est subprocax et qui spectare. . <i>L.</i> Cap. 31, 1 deinde, si iniqua accepisse <i>Mich.</i> Cap. 33, 6 Contempsisset tyrannum pater, si. . <i>Mg.</i> Cap. 34, 3 Ne irascamur .liberis, inter. . <i>Mg.</i> Cap. 35, 4 eruperit? <i>vg.</i> Cap. 36, 3 deterritum ab ira credideris <i>Mg.</i>

III

§ 5. De ira lib. III.

Cap. 1, 1	utrum reverberanda... sit <i>Heusinger.</i>		animus est. Suo vitio miser est, cui... licet. <i>Mg.</i>
	3 occurrentia ob iter <i>MI.</i>	Cap. 17, 3	animal... invisitatum <i>B.</i>
	5 in iram dejectus an. est <i>edit. Neap. 1475 (G.)</i> — in se ipsam morsus s. v. <i>vg.</i>	Cap. 18, 4	quam ingens crudelitas... <i>P.</i>
Cap. 2, 2	in potentia [non] est malum publ. <i>Mg.</i> (<i>An potius non ne pro non scribendum est?</i>)	Cap. 22, 2	inter dicentes et aud. <i>P.</i>
	4 eloquio favorabili habitus in multo honore <i>Mg.</i>	Cap. 26, 1	in prudentiæ par in omn. patr. est <i>P.</i>
	6 barb. forte ruentibus in b. <i>vg.</i> — legionibus incidunt <i>Mg.</i>		4 lenioribus verbis <i>M.</i>
Cap. 4, 2	dentium... ariet. ut alq. e. cup. <i>L.</i>	Cap. 27, 1	satiùs est sanare injuriam <i>Mg.</i>
	4 iræ suæ captivus <i>L.</i>	Cap. 29, 1	non fortiter obit <i>vg.</i>
Cap. 5, 2	secundum desinere <i>G.</i>	Cap. 30, 2	quamque alii tulerunt <i>Mg.</i>
Cap. 6, 1	omnia infra se premens <i>Gr.</i>	Cap. 33, 3	manibus ad computandum non relictis <i>P. (Mg.)</i>
Cap. 8, 2	profruit mitis regio <i>Heu- singer.</i>	Cap. 34, 1	horumq. causa paratas (in) ambitionem munditias <i>Mg.</i> — inter injurias naturæ <i>vg.</i>
Cap. 9, 3	æque cavere lass. corp. <i>vg.</i>		2 in spem sup. captatis cri- minatus est <i>Mg. (R.)</i>
Cap. 13, 1	Pugna tecum ipse, si... potes, (ne) te illa. Incipis vincere, si... datur. Signa ... <i>Mg.</i>	Cap. 37, 5	Hortensius (, si orationes ejus improbares,) simult. tib. ind. <i>Hp.</i>
	4 dum consipimus <i>G.</i>	Cap. 39, 4	pudorem illi, cui non re- sistat <i>vg.</i>
Cap. 15, 3	apert. lib. viam, nisi æger	Cap. 40, 1	cum poteris, et pro m. red- des. <i>F. (cod. A.)</i>
		Cap. 43, 5	... nos, jam mortalitas ade- rit <i>P.</i>

§ 6. Consolatio ad Marciam.

Cap. 1, 2	fudistique lacrimas palam, et gemitus... <i>vg.</i>	Cap. 7, 4	omnes ætates, omnium [que] urb. cives, tam... <i>vg.</i>
	3 in usum hom. red. <i>vg.</i>	Cap. 8, 2	qualis initio fuit <i>L.</i>
	4 tacebuntur <i>Curio.</i>		3 nunc te ipsa custodis <i>vg.</i>
	5... reduxi, et ut scires hanc quoque pl. e. s. <i>S.</i>	Cap. 9, 4	quis umquam nostrum de exilio... <i>vg.</i>
Cap. 2, 3	ingenio potentem, [sed] fru- galitatis... <i>M.</i>		5 quod [multis] scis posse fieri <i>Mg.</i> — dignum, qui non e pulpito exiret <i>Hp.</i> (<i>Mg.</i>) — error (<i>P.</i>) decipit hic (et) effeminat <i>Mg.</i>
	4 lacrimas amittere <i>edit. Neap. 1475.</i>	Cap. 10, 3	tamquam exempto auctore possideas <i>Mg.</i>
Cap. 3, 3	eximes te num. viv. <i>Mich.</i> — tuos ipsumque (, quem) desideras <i>Mg. (R.)</i> — occur- res <i>M.</i> — invita hærebis <i>H.</i>		4 nescitis (in) fuga vivere <i>E.</i>
	4 dignissimum, qui te lætam semper... faciat <i>Mg.</i> — oc- curret <i>Mg.</i>	Cap. 11, 1	vobis maxime, qui ea in- mod. fertis <i>Mg.</i>
Cap. 4, 4	famam, liberrimam pr. jud. <i>vg.</i> — collocatos <i>F.</i>		2 Hoc (jubet) vid. illa <i>P. o.</i> adscripta (vox): <i>E.</i>
Cap. 5, 4	non convertis te <i>P.</i>		3 quolibet quassu vas et quo- libet frag. jact. <i>Mg.</i> — opus est <i>H (cod. A.)</i>
Cap. 6, 2	mors tenet <i>vg.</i>	Cap. 12, 1	voluptates cepisti <i>vg.</i> — perceperunt <i>L.</i>
	3 obruit... clavum tenentem <i>vg.</i>		
Cap. 7, 2	ad cubilia exp. redierunt <i>F.</i>		

IV

Cap. 12, 4 circumfer per... oculos. <i>E.</i> — nullam (tam) miseram nom. dom. <i>M.</i> 6 usurpasse falso videretur <i>M. (Mg.)</i> — sec. res con- stabant <i>P.</i> Cap. 18, 2 Putasne ejus luctus... <i>L.</i> (<i>Mg.</i>) Cap. 14, 1 ..constitit? in qua non alqd. turb. est? <i>Mg.</i> Cap. 16, 1 Quis autem dixerit <i>vg.</i> — par ad honesta, libera, fa- cultas est <i>E.</i> 3 Quod si tibi vis exempla referri <i>Mg. (codd. duo dett.)</i> 5 Scipionumque matres ac filias <i>L. (Mg.)</i> 7 plantasque deponit <i>Mark-</i> <i>landus.</i> 8 etiam cum sæviret <i>H.</i> Cap. 17, 4 tepidissima hiberna <i>P.</i> 5 corrumpet <i>L.</i> 6 habere posset <i>vg.</i> — for- tasse muti nascentur <i>Mg.</i> Cap. 18, 3 miraberis conlecta nubila <i>M.</i> 4 spectaculo supernorum <i>vg.</i> — alia forma rerum <i>H.</i> 5 sine cultore fertilia <i>vg.</i> 6 in mari ætheriæ ign. faces <i>Hp.</i> 7 excedenti terrena mag. an. <i>L.</i> Cap. 19, 1 tolerabile esse adparet <i>vg.</i> — illorum (cum) conspectu <i>H.</i>	Cap. 19, 4 nec Oblivionem amnem <i>Mg.</i> Cap. 20, 3 singula nocuerunt machin. <i>Mg.</i> — si dominii pertæ- sum est <i>G.</i> 4 quam infelices reliquiæ sunt <i>vg.</i> Cap. 21, 4 Deinde sibi maturus deces- sit <i>Mg.</i> — intra... annos de- fatigat vita, et hæc... <i>Mg.</i> 5 sic habe, te illum... perd. <i>Mg.</i> 7 quoque fac. obrepat mors, sub... latet <i>vg.</i> — infantiam in se pueritia convertit <i>Gr.</i> Cap. 22, 1 vixisse quam potuisset <i>M.</i> 2 cœpitque dehonestare spec. pr. <i>S.</i> 5 hominem etiam illo in im- perio altum incip. <i>Mg.</i> 8 Magna res erat in quæ- stione: an mortis (jus) rei perderent. <i>Mg.</i> Cap. 23, 5 decessit, et moriturum brevi nemo non prudens dixit <i>vg.</i> Cap. 24, 4 filium gere quasi (in sinu): nunc <i>Mg. (sed præpos. in</i> <i>omittenda erat, cfr. v. c. Vell.</i> <i>Paterc. 15, 3).</i> 5 obruitur his [animus], suf- focatur <i>Mg.</i> — hac carne gravi <i>vg.</i> — demissus est <i>Mg.</i> Cap. 25, 3 tramites omnia et plana et... <i>Mg.</i> Cap. 26, 5 in parte minima mundi <i>Mg.</i> — contextum [seriem] <i>Mg.</i>

§ 7. De vita beata.

Cap. 3, 3 ..vehemens, cuncta pul- cherrime patiens <i>Mg.</i> — curiosa non anxie <i>Gr.</i> Cap. 4, 2 licet et ita finire <i>Mg. (et</i> <i>ego)</i> — honesti cultorem, virtute contentum <i>Mg.</i> 5 expulsisque erroribus <i>P.</i> Cap. 5, 3 vellicationes effugit <i>Mg.</i> Cap. 6, 1 cui obfutura pro opt. adp. <i>vg.</i> Cap. 9, 4 provid. et stabilitas et sa- nitas <i>Mg.</i> Cap. 10, 1 non nisi adjecta virtute <i>Mg.</i> 3 nec, quas probavit, m. p., (aut) utique etiam admittit <i>Mg.</i> Cap. 11, 4 eosdem e suggestu rosæ (<i>G.</i>) spectantis popinam <i>F.</i>	Cap. 12, 3 ..implicare, per quam vi- tia pess. quib. adul. <i>Mg.</i> Cap. 13, 1 In ea quidem ipse sent. sum <i>Gr.</i> 2 cum illo venit <i>Mg.</i> 3 constat tibi pudicitia, viri- litas... <i>Mg.</i> — excitans ani- mum: quæ stat, invenerunt vitia <i>Mg.</i> 4 degenerans virum <i>Mg.</i> — — intra nat. des. resistant <i>E.</i> Cap. 14, 1 Prima virtus eat, hæc f. s. <i>Mg.</i> 2 ita habent se magnæ volup- tates: in magn. <i>Mg.</i> Cap. 15, 6 dolere, quod deest alqd. a. i. d., atque mirari <i>Mg.</i>

- Cap. 16, 1 contra malum (et) ex bono *Mg.*
 Cap. 17, 2 cur atrium disponitur *Mg.*
 — arbores . . conseruntur *vg.*
 — sed perite struitur *L.*
 3 non ut optimis par sim *vg.*
 4 vestris q. ped. comparatus,
 debiles, cursor sum *G.*
 Cap. 19, 3 praestare, quae loquitur *vg.*
 — clavos suos ipse adigit
Mg. — ex patibulo suo
 spect. consp. *Mg.*
 Cap. 20, 3 mortem eodem voltu com-
 oediamque (*fort. melius:*
quo comœdiam videbo. Mg.
— si aliubi jacebunt edit.
Tarvisina 1478.
 5 magnis tamen excidet au-
 sis *P.*
 6 hiate, conmordete *Bongar-*
sius.
 Cap. 21, 1 nihil interesse judicat (et)
 tamen *Mg.*
 Cap. 22, 2 et exili corpore ac macri-
 usculo valebit *Mg.*
 5 apud te summum; ad po-
 streum . . *vg.*
 Cap. 23, 2 quoi manus inciat *Mg.*
 4 dives volet; [et] habebit
Mg.
 5 patietur. Donabit — quid
 erexistis. . sinum? — dona-
 bit aut bonis . . *Mg.*
 Cap. 24, 3 natura me jubet: [et] servi
 liberine . . *Mg.* — Potest
 itaq. pecunia etiam i. l. s.
 diffundi et lib. ex. *Mg.*
(cod. A.).
 4 humani boni summam *vg.*
 — contigit malis displicere
vg.
 Cap. 25, 1 Quid ergo sit, quare . . *M.*
 — inter egentes abice *G.*
 2 Pone (me in) instrumentis
 splend. *M.* — Muta stra-
 gula mea: nih. mis. ero
Mg. — praetextatus et +
 causatus q. n. s. a. + sen-
 tentis *cod. A.*
 4 jura reges a me petant
Mg. (?)
 7 . . incitamusque accerime.
 Ergo paup. adh. illas, quae
 pugn. sciunt *H. (Mg.)*
 Cap. 26, 2 obstupe faciunt *Hp.*
 3 sicut barb. plerumq. in-
 clusi, [et] ignari mach.
Mg. (Sed fortasse potius
scribd. ut ignari mach.)
 4 futuri securus *vg.*
 6 alius raptorem ingenuorum
 [corruptorem] *Mg.*
 7 mentio sacrarum vitarum
 interv. *Mg.*
 Cap. 27, 3 in undoso mari *L.*
 4 foeda scabies *L.*

§ 8. De otio sapientis.

- Cap. 3, 4 ad iter, quoi inhabilem se
 sciet *Mg.* — commend. se
 bon. art. et inlibatum otium
 exigere *Mg.*
 Cap. 5, 1 Quoi porro hoc non erit
 probatum *Mg.*
 4 quae obtulerat oculis ejus,
 cupiditatem . . *vg.*
 Cap. 5, 5 praeter nisum pondusque
 corporum *F.* — scintillas
 quasdam astrorum *L.*
 6 . . confusa sint, [an] in om-
 nem partem *Mg.*
 7 . vindicat, cujus licet nihil
 fac. eripi . . *Mg.*
 Cap. 6, 1 voluptatis causa accesseris *F.*

§ 9. De tranquillitate animi.

- Cap. 1, 2 bona fide liberatum (me)
 eis *Mg.*
 10 nemo . . accessit, [et] nemo
 non misit *M.*
 Cap. 2, 2 durioribus, quae [et] jam
 transcucurrimus *Pingel*
(apud Mg.)
 4 semper aequali secundoq.
 cursu eat *L.*
 Cap. 2, 6 qui non constantiae vitio
cod. A (Mg.)
 7 . . prominent. Semper . .
 penditibus; ad vota sua
 omni via tendunt et. . *Hp.*
(Mg.)
 13 inculta adeantur *Mg.* — re-
 quiritur *Christensen-Schmidt*
(apud Mg.)

VI

- Cap. 2, 15 nec nostri nec ullius rei
Mg. — subiit illud tabi-
darum deliciarum *L.*
- Cap. 3, 1 ita nobis . . in opere esse non
longe pulch. est? *vg.*
4 quantum gratuito bonum sit
bona consc. *Mg.*
- Cap. 4, 1 Nec ego negaverim *vg.*
5 prytaeis aut meddix aut
sufes *Mg.* (*sed est jam in*
notis Gr.)
6 auditus [est] visusque, voltu
. . . *Mg.*
7 Ut salutaria quædam citra
gustum . . . *M.* — . . . fundit.
Sive spatiat . . . adaperta:
in quocumq. hab. est, prod-
est *Vogel (Mg.; prodest*
jam vg.)
- Cap. 5, 1 quot (satis) satellites essent
Mg. (L.)
3 . . . agm. tyrannorum, ejus li-
bertatem . . . *vg.* — calum-
niam, invidiam, m. a. iner-
tia vitia *Mg.*
- Cap. 8, 8 nihil ulli debet, nisi quoi
facill. negat, sibi *M.*
- Cap. 9, 1 nec ullæ non satis patent
def. Mg.
2 multos pudebit templi ejus,
desideriis . . . *Mg.* — in fu-
tura imminentem *Mg.*
3 ideoque exilia interim . . . *vg.*
— servis paucioribus ser-
vire *Mg.*
5 ignaris etiam puerilium lit-
terarum *Mg.*
6 Honestius, inquis, huc se
inpenas effuderint *Hp. (S.)*
7 conquisita (ac) cum imag. a.
descripta *Mg.*
- Cap. 10, 1 At in aliquod genus . . . *vg.*
— . . . et voluptates, si volu-
eris mala putare levia po-
tius quam invidiosa facere.
Mg.
- Cap. 10, 6 mansuetudine, humanitate,
larga . . . manu *L.* — . . . ad
secundos casus *def. post alios*
Mg.
- Cap. 11, 1 quicquid car. vitam facit
usu, seque . . . *Mg.*
2 sed dicet *vg.*
3 sed quia ita imperas *Rosing*
(apud Mg.)
6 nihil umquam pro homine
vivo faciet *vg.* — at qui
sciet . . . *edit. Tarv. 1478.*
7 junctas ad sodal. man. co-
pias intercidit *Mg.*
9 prætextam [et] auguralem
. . . et exprobratio notæ et . .
Mg.
10 numquid divitior Pompejo
vg. (codd.)
- Cap. 12, 4 jurant, nescire se ipsos
Nutzhorn (apud Mg.)
- Cap. 13, 3 cogitavit, aliquid posse . .
resistere *vg.*
- Cap. 14, 1 nec mutationem . . . pertime-
scamus *Mg.*
7 excitari jubet *M.*
10 nemo diut. philosophatus
est. Non raptim . . . *Mg.*
- Cap. 15, 3 nihil magnum, nihil se-
rium *Mg.*
4 conceptum [nihil]o natus].
F.
- Cap. 16, 1 Sequetur pars *vg.* — . . . ad-
ducere. Ubi . . . mali sunt —
ut Socrates . . . facere —, ne-
cesse est . . . *Mg.*
2 ipsorum illos animo desi-
dera *Mg. (cod. A.)*
- Cap. 17, 2 per se ornata simplicitas *vg.*
3 alternanda sunt *vg.*
5 resoluti et remissi *vg.*

§ 10. De brevitate vitæ.

- Cap. 1, 1 imprudens volgus *vg.*
3 sed multum perdimus *vg.*
— nulli bonæ rei *vg.*
- Cap. 2, 2 aut adf. al. fort. aut suæ
querela detinuit *Mg.* — exig.
pars est vitæ, quam nos viv.
P.
3 Urgent et circumstant vitia
Mg. — a cupid. suis otium
stat *Mg.*
- Cap. 2, 4 bonis suis suffocantur *Gr.*
— ostent. ingenii studio *L.*
5 esse cum alio volebas *G.*
- Cap. 3, 2 adice et quod sine usu ja-
cuit *H.*
- Cap. 4, 3 præciperem aliquid volupt.
M.
6 territabant, Paullusque et
iterum . . . *R.* — velut grave

	m. s. c. parte semper aliqua rumpebatur <i>G.</i>	Cap. 12, 4	Quid illi, qui in comp. <i>vg.</i>
Cap. 5, 3	in tam hum. nom. proci- det <i>H.</i>	Cap. 14, 2	..excedere. Cum rerum natura..incedere, quidni ab hoc.. <i>Mg.</i>
Cap. 6, 4	quamvis natura currat <i>MI.</i>	Cap. 15, 1	conteret..contribuet <i>vg.</i> — stabit, quominus, quantum plurimum (<i>M.</i>) cupieris, haurias <i>Mg.</i>
Cap. 7, 5	nihil.. otiosumque jacuit, nihil.. <i>vg.</i>		4 ad venerationem conferet <i>vg.</i>
	6 Nec est, quod putes, non illos aliq. <i>Mg.</i>	Cap. 16, 4	longa dilatio est. At illud tempus, quod damnant, breve est <i>Mg.</i>
	9 omnes dies tamquam ul- timam ordinat <i>B.</i> — ali- quid cibi, quod nec desi- derat (et) capit <i>Mg.</i>	Cap. 17, 3	parum sincera sint <i>vg.</i> 4 quo altius surrexit <i>vg.</i> 6 dict. properat pervadere <i>G.</i>
Cap. 10, 3	voluptatis lenocinio subre- pebant <i>E.</i> — Nemo, nisi quod omnia acta sunt <i>Gr.</i>	Cap. 18, 1	rei publ. data est <i>Mg.</i> 4 aptiora portandis oneribus <i>Mg.</i>
	4 cum jusseris, aderunt <i>vg.</i>	Cap. 20, 1	quosdam ante, quam in summum.. <i>F.</i> — per mille indign. erepissent <i>P.</i> — misera subiit cogitatio <i>M.</i>
Cap. 11, 1	stultos se fuisse, qui non vixerint <i>Mg.</i>		
Cap. 12, 1	alienis foribus inlidant, (aut) hasta.. <i>Mg.</i>		
	2 spectator puerorum rixan- tium <i>vg.</i>		
	3 malit rem p. turbari quam comam suam <i>M.</i>		

§ 11. Consolatio ad Helviam.

Cap. 3, 2	muliebris dolor <i>M.</i>	Cap. 11, 2	Si (<i>P.</i>) desiderat saturam m. c. purp. <i>Mg.</i> — plus enim restituto deerit <i>M.</i>
Cap. 6, 4	Gyarum et Cosuram <i>M.</i>		3 Si desiderat <i>vg.</i>
	7 ... perstat. (Sol) labitur <i>Mich.</i>		4 qui nat. modum excedet <i>vg.</i> 6 naturæ suæ memor, oneris ipse expers <i>Mg.</i>
Cap. 7, 2	Tyrri Afr. incolunt, [in] Hisp. Pœni; Græci.. <i>M.</i>	Cap. 12, 1	Ne me putes..sapientum, primum adspice <i>Mg.</i> — quo anim. illor. in pauciora di- stringitur <i>vg.</i>
	4 ad exonerandas urbes emi- sit <i>P.</i>		2 Transeamus opes pœne in- opes, veniamus <i>Mg.</i>
	7 trans maria sequebatur co- lonus vexillum. Res.. <i>Mg.</i>	Cap. 14, 3	tamquam alienis rebus ute- reris <i>vg.</i>
Cap. 8, 5	nullum inv. exil. int. mun- dum (potest; nullum enim solum intra mundum) alie- num homini est <i>Mg.</i>	Cap. 18, 9	ex adfectu tuo, quis illius in te sit, cogita <i>MI. (cod.</i> <i>A.)</i>
	6 vel oculus meandi vel tardius <i>MI.</i>	Cap. 19, 7	non metus mortis jam ex- armata navi <i>Mg.</i>
Cap. 9, 2	vicos porrexerint <i>P.</i>		
	3 in qua latissimum recepta- culum <i>vg.</i>		
Cap. 10, 4	C. Cæsar [Augustus] <i>vg.</i>		

§ 12. Consolatio ad Polybium.

Cap. 1, 1	manus mortales fecerunt <i>MI.</i>	Cap. 4, 2	aliud solitudo [aliud labor] torquet <i>Hg.</i>
Cap. 2, 3	illam a se abigit <i>Mg.</i>	Cap. 5, 2	si quis defunctis sensus est <i>M.</i>
Cap. 3, 2	quantum tu et orn. tuor. eases <i>vg.</i>		

VIII

Cap. 5, 3 nihil esse illi posse acer-	Cap. 11, 1 indignatur inde [se] exire
bius quam hoc, si. <i>S.</i>	<i>H.</i>
Cap. 6, 2 Liberiora sunt omnia iis	6 ingentibus intonueris ver-
<i>cod. B.</i> — te in altiore	bis <i>B.</i>
ordinem. . tua studia eduxe-	Cap. 12, 3 max. et clar. conspectu lu-
runt <i>Mg.</i>	minis <i>L (Gr.)</i>
3 quantum promisisti. Omnis	Cap. 13, 3 ex ipso [hoc] angulo, in
illi, qui. . opus est, custodes	quo ego defixus sum <i>vg.</i>
animi tui sunt <i>L.</i>	<i>(cod. B.)</i>
5 rerum ex toto orbe coeun-	Cap. 15, 4 divi Augusti avunculi mei
tium <i>cod. B (G.)</i> — erigen-	magni nepos <i>Mg.</i>
dus ipse es <i>L.</i>	5 (Ti.) Cæsar patruus meus
Cap. 9, 5 eos denique ipsos, quos ex-	<i>L (Mg.)</i>
ornant, et premunt <i>H.</i>	Cap. 16, 5 adversus omnis se preces
8 nunc libere illic vagatur	omnisque querimonias (<i>P.</i>)
<i>cod. B.</i> — cum s. volupt.	exiget <i>Mg. (cod. B.)</i>
percipit <i>Gærenzius.</i>	Cap. 18, 1 studia, quæ et optime (<i>M.</i>)
Cap. 10, 4 Rerum natura illum tibi,	felicitatem excolunt <i>L.</i>
sicut ceteris fratres suos,	2 unum est (ex) rebus hu-
non mancipio dedit <i>Mg.</i>	manis <i>Mg.</i>

Addendum:

Cons. ad Marc. 24, 4 scrbd. quo avocetur P.

INDEX SCRIPTORUM ET LOCORUM

de quorum scriptura disputatur.

- Cicero:** Brut. (160) p. 129. (162) p. 73 n. (264) p. 52 n. (284) p. 89 n.
Orator (155) p. 67.
Disput. Tuscul. (II, 38–39) p. 55 n.
Orat. Verr. (V, 186) p. 108 n. — pro lege Manil. (67) p. 137 n.
— post red. in. sen. (13) p. 139 n.
- Nonius:** (p. 535 M.) p. 32.
- Plinius minor:** (ep. VI, 8, 6) p. 73 n. (VI, 10, 3; 27, 4) p. 149 n. (VI, 31, 12) p. 95.
- Quintilianus:** (I, 1, 27; 2, 4) p. 62. (I, 6, 38; VI, 3, 61) p. 89 n. (I, 12, 14) p. 120. (VII, 3, 1) p. 91 n.
- Sallustius:** Jugurth. (19, 3) p. 148. (103) p. 84 n. — orat. Philippi (18) p. 89 n. — epist. Mithr. (16) p. 149 n.
- Seneca:** de provid. p. 15–16; 49–60; App. p. I.
de const. sap. p. 16–20; 60–69; App. p. I–II.
de ira lib. I p. 20–21; 69–81; App. p. II.
de ira lib. II p. 21; 44 (32, 2); 81–97; App. p. II.
de ira lib. III p. 21–22; 35 (18, 1); 97–103; App. p. III.
cons. ad Marc. p. 11 (2, 1); 22–26; 35 n. (18, 8); 40 sqq.; 103–22; App. p. III–IV.
de vita beata p. 26–28; 122–32; App. p. IV–V.
de otio sap. p. 28; 132–34; App. p. V.
de tranq. anim. p. 20 (9, 5); 24 (2, 10); 28–29; 86 (1, 7); 134–46; App. p. V–VI.
de brev. vitæ p. 29–33; 68 (15, 4); 146–58; App. p. VI–VII.
cons. ad Helv. p. 18 (2, 1); 25 (20, 2); 33–34; 158–63; App. p. VII.
cons. ad Polyb. p. 79 (2, 1); 163–69; App. p. VII–VIII.
Indus de morte Claudii (3, 1) p. 166.
de clementia p. 27 (I, 5, 6); 52 n. (I, 9, 3); 80 (I, 5, 4; 25, 5); 88 (I, 6, 2); 129 n. (I, 5, 3); 141 (I, 13, 3); 159 n. (I, 9, 7).
de beneficiis p. 51–52 n. (I, 1, 11; 3, 2 et 3; II, 6, 1; 25, 1; III, 24; V, 4, 1; 18, 1; VI, 4, 6; 30, 2; 31, 5; VII, 7, 3; 15, 1); 60 n. (V, 8, 4); 67 (VII, 4, 5); 68–69 (I, 15, 3; III, 7, 7; IV, 5, 2); 80 (I, 4, 1; III, 29, 8; IV, 40, 4; V, 12, 3; 19, 7; VI, 16, 3; 30, 1; VII, 11, 1; 14, 6; 18, 1; 27, 3); 83 (IV, 21, 2); 104 (VI, 36, 2); 106 (III, 37, 2); 111 n. (IV, 5, 1); 118 (IV, 39, 4); 139 (I, 2, 5); 147 (II, 2, 2); 148 (IV, 21, 6); 159 n. (IV, 32, 3); 166 (I, 2, 3; II, 1, 2).

- Seneca:** *quest. natur. p. 20* (V, 16, 4); *52 n.* (III, pr. 3); *60 n.* (I, 3, 8; VII, 18, 1); *69* (I, 8, 2; II, 55, 2); *70* (III, 27, 1); *80–81* (I, 2, 6; II, 35, 2; 41, 1; III, 25, 2; IV, pr. 16; V, 15, 1; VI, 21, 1; 24, 2); *91 n.* (II, 52, 1); *96* (VI, 15, 1); *104* (III, 25, 3); *149 n.* (IV, 2, 28); *150* (VI, 10–11); *163* (V, 17, 1); *166* (III, 10, 4); *167 n. 2* (II, 22, 3; VI, 23, 4; VII, 25, 1).
- epistol. p. 18** (121, 19); *52* (110, 2); *52 n.* (59, 11; 73, 5; 76, 15 et 33); *61* (95, 7); *69* (26, 4; 49, 11); *80* (108, 19); *86* (80, 2); *89 n.* (15, 12); *91* (114, 6); *93 n.* (51, 11); *99* (110, 9); *101* (5, 7); *104* (30, 12; 21, 6); *107* (9, 11; 36, 9; 121, 13); *111 n.* (65, 17); *143* (20, 2); *149 n.* (5, 2; 21, 4; 39, 4; 99, 10); *154* (108, 26); *159 n.* (8, 10; 77, 5); *165* (90, 7); *167* (17, 9; 113, 20).
- Suetonius:** *Tiber. (43) p. 149 n.*
- Valerius Maximus:** (V, 4, Ext. 5) *p. 165*; (VII, 2, Ext. 2) *122*; (VIII, 7, 1) *89 n.*; (VIII, 11, Ext. 3) *70*.
- Vellejus Paterculus:** (I, 2, 2) *p. 159 n.*; (I, 10, 2) *153*; (I, 12, 6) *106*; (II, 6, 2) *52 n. et 100*; (II, 59, 4) *109*; (II, 26, 1; 75, 3) *149 n.*; (II, 110, 6) *61*.
- Vergilius:** *Æneid. (IX, 674) p. 154*; (X, 494) *167 n. 1*.

